

**ÓZBEKSTAN RESRUBLIKASÍ JOQARÍ BILIMLENDIRIW,
ILIM HA'M INNOVACIYALAR MINISTRLOGI**

**QARAQALPAQ MÁMLEKETLIK UNIVERSITETI JANÍNDAGÍ
PEDAGOG KADRLARDÍ QAYTA TAYARLAW HÁM OLARDÍN
QÁNIGELIGIN JETILISTIRIW AYMAQLÍQ ORAYÍ**

QARAQALPAQ ÁDEBIYATTANÍWÍ HÁM ÁDEBIY SÍN TARIYXÍ

MODULÍ BOYÍNSHA

OQÍW-METODIKALÍQ KOMPLEKS

Qánigeligin jetilistiriw kursı baǵdarı: Qaraqalpaq tili tálim baǵdarı ushın

Tıńlawshılar kontingenti: Joqarı oqıw ornı oqıtıwshıları

Nókis–2026

**ÓZBEKSTAN RESRUBLIKASÍ JOQARÍ BILIMLENDIRIW,
ILIM HA'M INNOVACIYALAR MINISTRILIGI**

**QARAQALPAQ MÁMLEKETLIK UNIVERSITETI JANÍDAĞÍ
PEDAGOG KADRLARDÍ QAYTA TAYARLAW HÁM OLARDÍN
QÁNIGELIGIN JETILISTIRIW AYMAQLÍQ ORAYÍ**

Tastiyiqalayman

Aymaqliq oray direktori

K.Ubaydullaev

«___»_____2026 jil

QARAQALPAQ ÁDEBIYATTANÍWÍ HÁM ÁDEBIY SÍN TARIYXÍ

MODULÍ BOYÍNSHA

OQÍW-METODIKALÍQ KOMPLEKS

Qánigeligin jetilistiriw kursı baǵdarı: Qaraqalpaq tili tálim baǵdarı ushın

Tıńlawshılar kontingenti: Joqarı oqıw ornı oqıtıwshıları

Nókis–2026

Oqıw-metodikalıq kompleks Joqarı hám orta arnawlı bilimlendiriw ministirliginiń 2024 jıl “27”- dekabr 485-sanlı buyırǵı menen tastıyqlanǵan úlgili oqıw reje hám baǵdarlama tiykarında islep shıǵılǵan.

Dúziwshi: Filologiya ilimleri doktorı, professor **Kuanishbay Orazimbetov**

Pikir bildiriwshiler: filologiya ilimleri kandidatı, docent **Barlıqbay Dáwletov**
Filologiya ilimleri boyınsha filosofiya pánleri doktorı (PhD) **Jupar Qaniyazova**

Oqıw-metodikalıq kompleks Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti Ilimiy-metodikalıq keńesinde usınıs etilgen (2025 jıl “__”-____ sanlı protokol).

MAZMUNÍ

I.	JUMÍS BAĞDARLAMA.....	4
II.	MODULDÍ OQÍTÍWDA PAYDALANÍLATUGÍN INTERAKTIV OQÍTÍW METODLARÍ.....	11
III.	TEORIYALÍQ SABAQ MATERIALLARÍ.....	36
IV.	ÁMELIY SABAQ MATERIALLARÍ.....	63
V.	KEYSLER.....	89
VI.	GLOSSARIY.....	91
VII.	PAYDALANÍLGAN ÁDEBIYATLAR.....	101
VIII.	PIKIRLER.....	104

JUMÍS BAĞDARLAMA

KIRISIW

Dástúr Ózbekstan Respublikasınıń 2020-jıl 23-sentyabrde tastıyqlanǵan “Tálim haqqında” ǵı Nızamı, Ózbekistan Respublikası Prezidentiniń 2017-jıl 7-fevraldaǵı

“Ózbekstan Respublikasınıń rawajlandırıw boyınsha Háreketler strategiyası haqqında” ǵı PF-4947-san, 2019-jıl 27-avgusttaǵı “Joqarı oqıw ornı basshı hám pedagog kadrlardı úzliksiz qánigeligin jetilistiriw sistemasın islep shıǵıw haqqında” ǵı PF-5789-san, 2019-jıl 8-oktyabrdegi “Ózbekstan Respublikası joqarı talim tarawın 2030-jılǵa shekem rawajlandırıw koncepciyasını tastıyqlaw haqqında” ǵı PF-5847-sanlı Pármanları hám de Ózbekstan Respublikası Minisrlar Keńesiniń 2019-jıl 23-sentyabrdegi “Joqarı oqıw ornı basshı hám pedagog kadrlardıń qánigeligin jetilistiriw sistemasın jáne de rawajlandırıw boyınsha qosımsha is-ilájlar haqqında” ǵı 797-sanlı Qararlarında belgilengen wazıypalar mazmunınan kelip shıqqan halda dúzilgen bolıp, ol joqarı oqıw ornı pedagog kadrlarınıń kásiplik sheberligi hámde innovacion kompetentligin rawajlandırıw, tarawǵa tiyisli sırt el tájiriybeleri, jańa bilimlerdi ózlestiriw, sonday-aq ámelıyatqa endiriw kónlikpelerin rawajlandırıw.

I. Moduldiń maqseti hám wazıypaları

«Qaraqalpaq tili ha'm adabiyatın o'qitiwdin' jan'a ilimiy teoriyaların qollaw» moduliniń maqseti: pedagog kadrlardı innovaciyalıq usıllar tiykarında oqıw-tárbiya jumısların joqarı ilimiy-metodikalıq dárejede jobalastırıw, tarawdaǵı aldınǵı tájiriybeler, zamanagóy bilim hám tájiriybelerdi ózlestiriw hám ámelıyatqa engiziw ushın zárur bolatuǵın kásiplik bilim, kónlikpe hám tájiriybelerdi jetilistiriw, sonday-aq olardıń dóretiwshilik iskerligin rawajlandırıwdan ibarat.

«Qaraqalpaq ádebiyattanıwı hám ádebiy sın tariyxı» moduliniń wazıypaları:

«Qaraqalpaq ádebiyattanıwı hám ádebiy sın tariyxı» baǵdarında pedagog kadrlardıń kásiplik bilim, kónlikpe hám tájiriybelerdi jetilistiriw hám rawajlandırıw;

-pedagoglardıń dóretiwshilik-innovaciyalıq iskerlik dárejesin arttırıw;

-qánigelik pánlerdi oqıtıw barısında zamanagóy axborot-kommunikaciyalıq texnologiyalardı hám shet tillerin nátiyjeli túrde endiriwdi támiyinlew;

-arnawlı pánler tarawın oqıtıwdıń innovaciyalıq texnologiyaların hám aldınǵıshet el tájiriýbelerin ózlestiriw;

«Qaraqalpaq tili ha'm adabiyatın o'qıwdın' jan'a ilimiy teoriyaların qollaw» baǵdarında qayta tayarlaw hám tájiriýbe arttırıw barısın ilim hám islep shıǵarıwdaǵı innovaciyalar menen óz-ara integraciyasın támiyinlew.

Kurs juwmaǵında tıńlawshılardıń bilim, kónlikpe, tájiriýbe hám kompetentligine qoyılatuǵın talaplar:

«Qaraqalpaq tili ha'm adabiyatın o'qıwdın' jan'a ilimiy teoriyaların qollaw» moduli boyınsha tıńlawshılardıń tómendegi jańa bilim, kónlikpe, tájiriýbe hám kompetenciyalarǵa iye bolıwı talap etiledi:

Arnawlı pánler boyınsha tıńlawshılardıń tómendegi jańa bilim, kónlikpe, tájiriýbe hám kompetenciyalarǵa iye bolıwı talap etiledi:

Tıńlawshı:

- Qaraqalpaq ádebiyattanıwı hám ádebiy sın ın payda bolıw hám qalıplesiwin;
- Dáslepki sın maqalalar mazmunın;
- 1940-50-jıllardaǵı ilimiy izertlewler: monogrfiya, broshyura, ilimiy hám ádebiy sın maqalalardıńp roblematikasın;
- 1960-80-jıllardaǵı ilimiy izertlewler: monogrfiya, broshyura, ilimiy hám ádebiy sın maqalalardıń xalqımızdıń ruwxıy turmısındaǵı tutqan ornın biliwi kerek.

Tıńlawshı:

- Ǵárezsizlik dáwirindegi ilimiy izertlewler: monogrfiya, broshyura, ilimiy hám ádebiy sın maqalalardı búgingi kúngi ruwxıy turmısımızdaǵı ózgerisler menen salıstırıw bahalay biliwi;
- xalqımızdıń ruwxıy dúnyasında salmaqılı orınǵa iye ádebiyattıń, onıń ajıralmas bir bólegi bolǵan ádebiyattanıw hám ádebiy sın ın teoriyalıq hám ádebiy áhmiyetin túsindiriw;-

–ata-babalarımızdın ádebiy hám ilimiy miyrasın oqıp úyreniw kónlikpelerine iye bolıwı lazım.

Tıńlawshı:

–ádebiyattanıw hám ádebiy sın baǵdarındaǵı qubılıslardı bir-biri menen salıstırıp úyreniw arqalı jámiyet ushın áhmiyetli juwmaqlar shıǵarıw,búgingi erkin hám azat turmıstın qádirine jetiw;

–ádebiyattanıw hám ádebiy sındı rawajlandırıwǵa úlken úles qosqan belgili wákillerdin ilimiy iskerligine baha beriw, anıq mısallar tiykarında olardıń iskerliginiń xalıqtın ruwxıy dúnyasın rawajlandırıwdaǵı ornın túsindiriwge umtılıw;

–ádebiyattanıw hám ádebiy sın qubılısların awızeki hám jazba túrde,ádebiy til normaları tiykarında óz kóz qarasın erkin sáwlelendire biliwi, ilimiy tiykarlangan hádiyseler boyınsha erkin pikirge iye bolıwı hám olarǵa sanalı qatnas bildire alıw kónlikpesine iye bolıwı zárúr.

Tıńlawshı:

–Ózbekistanda ilim tarawında alıp barılıp atırǵan reformalardıń teoriyalıq konceptual máselelerin;

–Ózbekistanda ámelge asırılǵan ekonomikalıq reformalardıń mánis-mazmunın;

–Ǵárezsizlik dáwirinde ádebiyattanıw hám ádebiy sın boyınsha ámelge asırılǵan izertlewlerde innovaciya hám jańalıqlardıń áhmiyetin analizislew kompetenciyalarına iye bolıwı lazım.

	Modul temaları	Tınlawshınıń oqıw júklemesi, saat			
		Auditoriyalıq oqıw júklemesi saati			
		Ulıwma	Sonnan		
			Teoriya	Ámeliy	Qospa shinigi wlar
1.	Qaraqalpaq ádebiyattaniwi qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sın pikiri pán retinde. Qaraqalpaq ádebiyatshı qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sın pikiriniń payda bolıwı faktorları. Ijtimoiy sharayat, ideologiya hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sın pikir.	4	2	2	
2.	Sotsiyalıq sharayat, ideologiya hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sın pikir. 1930 jıllardıń ekinshi yarımındaǵı repressiyaning kórkem ádebiyatqa baylanıslı sın pikirge unamsız tasiri. 1930-50-jıllar ádebiyatshı qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sın pikirdiń rawajlanıwınıń o'zine baylanislig'i.	4	2	2	
3.	Folklor, eski ádebiyat dóretpelerin xalıq arasından jıynaw, baspaǵa tayarlaw hám izertlew jumıslarınıń zaman talabına uyqas alıp barılıwı. N. Dauqaraev, K. Ayımbetovlardin' ilimiy jumısı.	4	2	2	
4.	1950-1960 jıllarda professional ádebiyattanıw ilimi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sın pikirdiń kórinetuǵın bolıwı. M. Nurmuxammedov, S. Axmetov, K. Mambetovlarning ilimiy jumısınıń u'ziga xosligi. M. Nurmuxammedov, K. Kamalov ilimiy dóretpelerinde qaraqalpaq nasrining	4	2	2	

	izertlew etiliwi. S. Axmetov ilimiy dóretpelerinde qaraqalpaq sheriyatining aktual máseleleri. Í. Sagitov, N. Japakov, K. Mambetov dóretpelerinde qaraqalpaq eski ádebiyatınıń máseleleri. 1960 -80-jıllarda qaraqalpaq ádebiyatshı qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sınıp pikiriniń rawajlanıwınıń jańa basqısı. Gárezsizlik dáwirindegi qaraqalpaq ádebiyatshı qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sınıp pikiri rawajlanıwınıń u'ziga has qásiyetleri.				
5	Qaraqalpaq ádebiyattaniwi qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sınıp pikiriniń janrlari. Ádebiyattanıw iliminde eski ádebiyattın, XX-ásir sheriyatining, qaraqalpaq nasrining jańa ideologiya kózqarasınan u'rganilishi. Qaraqalpaq ádebiyatshı qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sınıp pikiriniń oqıtıwı bu'yicha jańa texnologiyalardı ámeliyatda qu'llash. Qaraqalpaq ádebiyatshı qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sınıp pikiri zamanagóy qurallarından paydalanıp ilimiy-izertlewlerdi ótkeriw.	8		2	6
	Jami:	24	8	10	6

TEORIYALIQ SHINIĞIWLAR TEMASI

1-tema: Qaraqalpaq ádebiyattaniwi qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sınıp pikiri pán retinde. Qaraqalpaq ádebiyatshı qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sınıp pikiriniń payda bolıwı faktorları. İjtimoiy sharayat, ideologiya hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sınıp pikir.

(4 saat)

Jobası:

1. Ádebiyattanıw iliminiń payda bolıw kórinisleri.

2. Ádebiyattanıw iliminiń payda bolıwına obektiv hám subektiv jaǵdaylardıń tásiretiwi.
3. Ádebiyatqa hám folklorga tiyisli shıǵarmalardı jıynawdıń massalıq qolǵaalınıwı.
4. Dáslepki sın maqalalar. Olarǵa sholıw jasaw. Olardıń xarakterli belgileri. Jetiskenlikleri hám kemshilikleri.
5. Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminiń payda bolıwına hám qalıplesiwine basqa xalıqlar ádebiyattanıw iliminiń tásiiri.

2-tema: Sotsiyalıq sharayat, ideologiya hám kórkem ádebiyatqa baylanışlı sın pikir. 1930 jıllardıń ekinshi yarımındaǵı repressiyaning kórkem ádebiyatqa baylanışlı sın pikirge unamsız tasiri. 1930 -50-jıllar ádebiyatshı qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanışlı sın pikirdiń rawajlanıwınıń o'zine baylanislig'i.

(4 saat)

Jobası:

1. Ádebiyattanıw iliminiń payda bolıw kórinisleri.
2. Ádebiyattanıw iliminiń payda bolıwına obektiv hám subektiv jaǵdaylardıń tásiretiwi.
3. Ádebiyatqa hám folklorga tiyisli shıǵarmalardı jıynawdıń massalıq qolǵa alınıwı.

3-tema: Folklor, eski ádebiyat dóretpelerin xalıq arasından jıynaw, baspaǵa tayarlaw hám izertlew jumıslarınıń zaman talabına uyqas alıp barılıwı. N. Dauqaraev, K. Ayımbetovlardın' ilimiy jumısı.

(4 saat)

Jobası:

1. Ádebiyattanıw iliminiń payda bolıwına obektiv hám subektiv jaǵdaylardıń tásiire tiwi
2. Ádebiyattanıw iliminiń payda bolıwına obektiv hám subektiv jaǵdaylardıń tásiretiwi.
3. Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminiń payda bolıwına hám qalıplesiwine basqa xalıqlar ádebiyattanıw ilimiń tásiiri

4-tema 1950-1960 jıllarda professional ádebiyattanıw ilimi hám

kórkem ádebiyatqa baylanıslı sını pıkdırđn kórinetuđın bolıwı. M. Nurmuxammedov, S. Axmetov, K. Mambetovlarning ilimiy jumısınnıń u'ziga xoslıgı. M. Nurmuxammedov, K. Kamalov ilimiy dóretpelerinde qaraqalpaq baspasının' izertlewligi.

(4 saat)

Jobası:

1. Sagitov, N. Japakov, K. Mambetov dóretpelerinde qaraqalpaq eski ádebiyatınıń máseleleri.
2. 1960 -80-jıllarda qaraqalpaq ádebiyatshı qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sını pikiriniń rawajlanıwınıń jańa basqısı.
3. Ğárezsizlik dáwirindegi qaraqalpaq ádebiyatshı qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sını pikiriniń rawajlanıwınıń u'ziga has qásiyetleri.

ÁMELIY SHININIĞIWLAR

1-tema: Qaraqalpaq ádebiyattaniwi qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sını pikiriniń janrları. Ádebiyattanıw iliminde eski ádebiyattıń, XX-ásir sheriýatining, qaraqalpaq nasrining jańa ideologiya kózqarasınan u'rganilishi.

(4 saat)

Jobası:

1. Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde milliy dramaturgiyanıń tuwılıwı hám qáliplesiwi máseleleri
2. Ádebiy sında qaraqalpaq dramaturgıyası máseleleri
3. Qaraqalpaq ádebiyatshı qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sını pikiriniń oqıtıw bu'yicha jańa texnologiyalardı ámeliyatda qu'llash.

2-tema: Qaraqalpaq ádebiyattaniwi qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sını pikiriniń pánin u'rganish dawamında informacion-kommunikatsion texnologiyaları hám olardı qollawdın' ilimiy-teoriyalıq hám ámeliy áhmiyetin

biliw.

(2 saat)

Jobası:

1. Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde qaraqalpaq folklorı máseleleri
2. Ádebiy sında qaraqalpaq dramaturgiyası máseleleri
3. Gárezsizlik dáwiri qaraqalpaq kórkem ádebiyatqa baylanıslı sın pikiri pánin u'yrgeńiwde kásiplik jumıs alıp barıw ushın

3-tema: Folklor, eski ádebiyat dóretpelerin xalıq arasından jıynaw, baspaǵa tayarlaw hám izertlew jumıslarınıń zaman talabına uyqas alıp barılıwı.

(2 saat)

Jobası:

1. N. Dauqaraev, K. Ayımbetovlardin' ilimiy jumısı
2. Qaraqalpaq ádebiyatshı qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sın pikiri rawajlanıwınıń u'ziga has qásiyetleri.
3. Eski ádebiyat dóretpelerin xalıq arasından jıynaw, baspaǵa tayarlaw hám izertlew jumıslarınıń zaman talabına uyqas alıp barılıwı.

4-tema: 1950-1960 jıllarda professional ádebiyattanıw ilimi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sın pikirdiń kórinetuǵın bolıwı.

(2 saat)

Jobası:

1. M. Nurmuxammedov, S. Axmetov, K. Mambetovlarning ilimiy jumısınıń u'ziga xosligi. M. Nurmuxammedov, K. Kamalov ilimiy dóretpelerinde qaraqalpaq nasrining izertlew etiliwi. S. Axmetov ilimiy dóretpelerinde qaraqalpaq sheriyaťining aktual máseleleri.
2. 1960 -80-jıllarda qaraqalpaq ádebiyatshı qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sın pikiriniń rawajlanıwınıń jańa basqıshı.
3. Gárezsizlik dáwirindegi qaraqalpaq ádebiyatshı qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sın pikiri rawajlanıwınıń u'ziga has qásiyetleri.

5-tema: Qaraqalpaq ádebiyattaniwi qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sın pikiri pánin u'rganish dawamında informacion-kommunikatsion texnologiyaları hám olardı qollawdin' ilimiy-teoriyalıq hám ámeliy áhmiyetin biliw.

(2 saat)

Jobası:

1. Qaraqalpaq ádebiyattaniwi qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sın pikiriniń janrlari.
2. Ádebiyattanıw iliminde eski ádebiyattıń, XX-ásir sheriyatining, qaraqalpaq nasrining jańa ideologiya kózqarasınan uy'reniliwi.
3. Qaraqalpaq ádebiyatshı qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sın pikiri zamanagóy qurallarından paydalanıp ilimiy-izertlewlerdi ótkeriw

II. MODULDI OQÍTÍWDA QOLLANÍLATUĞÍN INTERAKTIV TALIM METODLARÍ

1-tema: Kirisiw. Qaraqalpaq ádebiyattaniwi qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sın pikiri pán retinde. Qaraqalpaq ádebiyatshı qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sın pikiriniń payda bolıwı faktorları. Ijtimoiy sharayat, ideologiya hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sın pikir.

1-tema ushın 1a-qosımsha

Húrmetli tırlawshılar tómendegi sorawlarǵa birgelesip juwap tabayıq

- Kritika teoriyanıń praktikada qollanıw kórkemlik nızamnıń sistemalasqan garmonikalıq birligi, teoriyası, kritika udayı qozǵalısta boladı. Alǵa rawajlanıp baradı. Ilim ushın jańa materiallar jańa maǵlıwmatlar jıynaydı. Ol háreketkegi estetika» degen pikirdi alǵa súrgen İlimpaz kim?
- Kritika qandayda bolmasın ádebiy shıǵarmalardıń jetiskenligi hám kemshilikleri haqqında pikir júrgiziw. Sonıń maqseti jurtsılıqtıń jaqsı pikirlerin sáwlelendiriwge xızmet etiw hám usılardı massaǵa taratıwǵa járdem etiw pikirimizge tiyisli.
- «Xalıq ádebiyatın úyreniwge úlken kewil bólinsin» maqalasınıń avtorı.
- Qaraqalpaq folklorı menen revolyuciyaǵa shekemgi ádebiyat tariyxı boyınsha ádewir maǵlıwmatlardı óz ishine alatuǵın «Qaraqalpaq ádebiyatınıń túrleri» miynetiniń avtorı.

1-tema ushın 1b-qosımsha

1-tema boyınsha sorawlar:

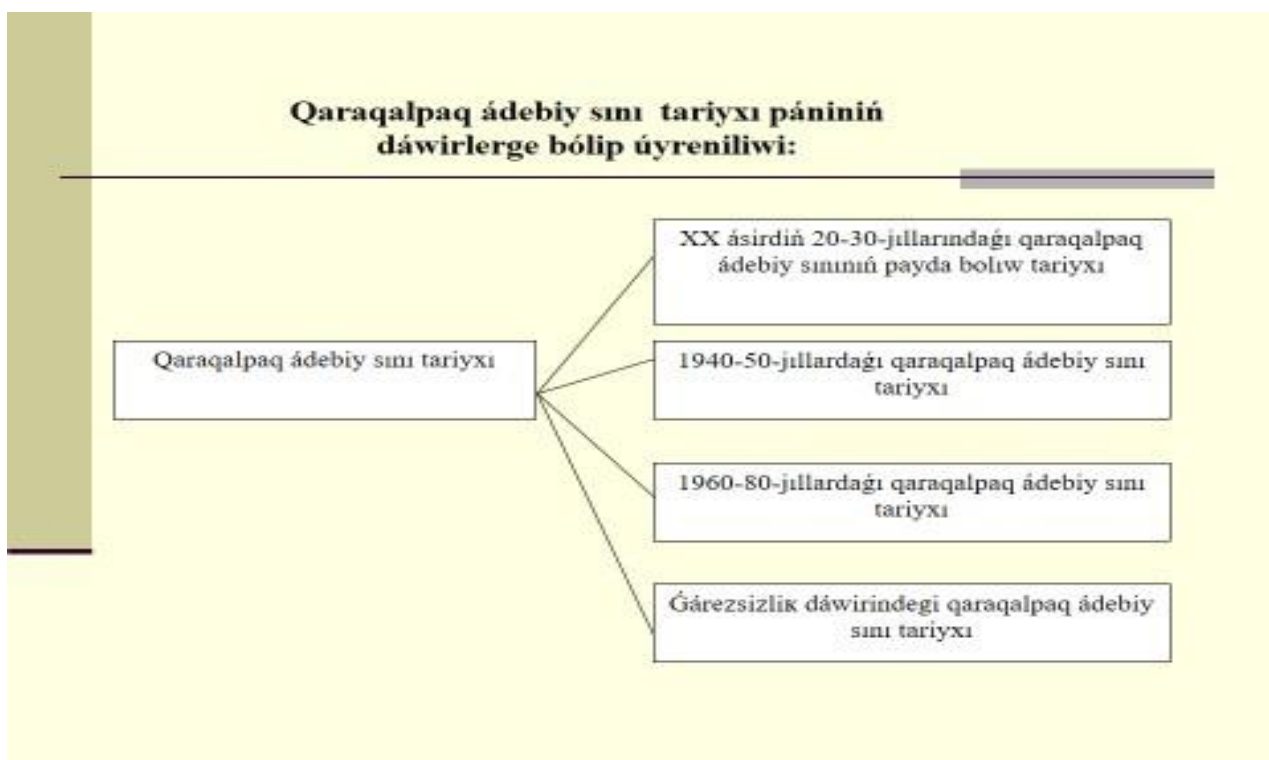
1. Kritika sóziniń máninsine sıpatlama?
2. Rus ádebiyatshıları ádebiy sın tuwralı qanday ilimiy teoriyalıq pikirlerdi alǵa súredi.
3. Ádebiy sınıń aldına qoyǵan maqseti ne?
4. Ádebiy sın qanday wazıypalardı ámelge asıradı?
5. Ádebiy sın boyınsha izertlew jumısın alıp barǵan jergilikli ilimpazlardan kimlerdi bilesiz?

1-tema ushın (2-qosımsha)

Birgelikte tekseremiz

Bilinskiy	«Kritika teoriyanıń praktikada qollanıw kórkemlik nızamınń sistemalasqan garmonikalıq birligi, teoriyası, kritika udayı qozǵalısta boladı. Alǵa rawajlanıp baradı. Ilim ushın jańa materiallar jańa maǵlıwmatlar jıynaydı. Ol hárekettegi estetika» degen pikirdi alǵa súrgen ilimpaz kim?
Chernichevskiy	Kritika qandayda bolmasın ádebiy shıǵarmalardıń jetiskenligi hám kemshilikleri haqqında pikir júrgiziw. Sonıń maqseti jurtshılıqtıń jaqsı pikirlerin sáwlelendiriwge xızmet etiw hám usılardı massaǵa taratıwǵa járdem etiw pikiri kimgе tiyisli.
A.S.Morozova	«Xalıq ádebiyatın úyreniwge úlken kewil bólinsin» maqalasınıń avtorı.
Q.Ayımbetov hám O.Kojurov	Qaraqalpaq folklorı menen revolyuciyaǵa shekemgi ádebiyat tariyxı boyınsha ádewir maǵlıwmatlardı óz ishine alatuǵın «Qaraqalpaq ádebiyatınıń túrleri» miynetiniń avtorı.

1-tema ushın (3-qosımsha)

2-tema: Sotsiyaliq sharayat, ideologiya hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sın pikir. 1930 jıllardıń ekinshi yarımıdaǵı repressiyaning kórkem ádebiyatqa baylanıslı sın pikirge unamsız tasiri. 1930 -50-jıllar ádebiyatshı qánigeligi hám kórkem ádebiyatqa baylanıslı sın pikirdiń rawajlanıwınıń o'zine baylanislig'i.

2-tema ushın 1a-qosımsha

Húrmetli tırlawshılar tómendegi sorawlarǵa birgelesip juwap tabayıq

- Ádebiy sın áyyemgi grek tilindegi «kritika» degen sózden alınǵan bolıp qanday máni bildiredi.
- – bul ádebiyattanıwdıń úlken bir tarawı bolıp, ol kórkem ádebiyattıń payda bolıwın, qalıplesiwin, rawajlanıw jolların, milliy ádebiyatlarǵa bóliniw tariyxın úyrenedi.
-—bul kórkem sóz óneriniń ulıwma zańlılıqların, kórkem ádebiyattıń tariyxıy rawajlanıw jolların, kórkem obraz jaratıwda tiykarǵı nızamların, ádebiy janrlardıń, syujetlerdiń kórkemlik tábiyatın, kórkem shıǵarmanıń mazmunı menen formasınıń sáykesligin úyrenedi.
- «Berdaqtıń shıǵarmalarınıń kórkemlik ózgesheligi» miynetiniń avtorı kim?

2-tema ushın 1b-qosımsha

1-tema boyınsha sorawlar:

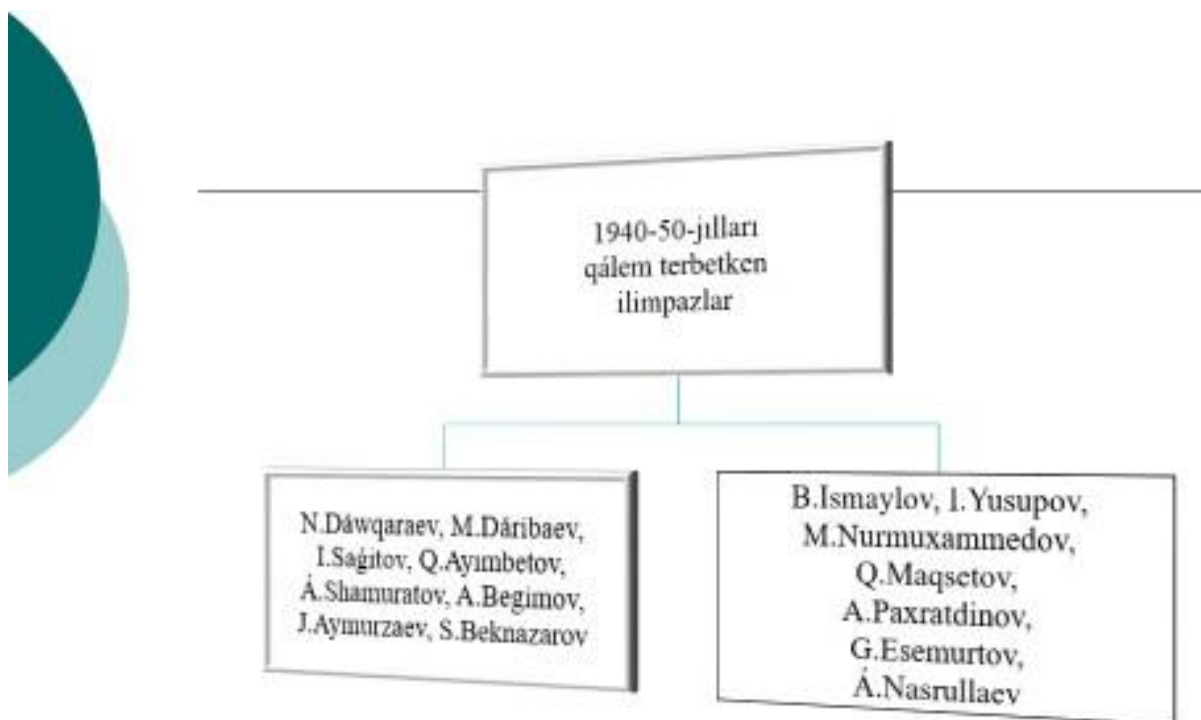
1. 1940-jıllardaǵı ádebiy sın hám ádebiyattanıw ilimi
2. 1950-jıllardaǵı qaraqalpaq ádebiy sını hám ádebiyattanıw ilimi
3. N.Dáwqaraevtıń «Urıs kúnlerinde qaraqalpaq iskusstvosı» hám M.Dáribaevtıń «Sapalı ádebiyat ushın», «Shayırlar Watandarlıq urıs kúnlerinde» degen maqalalarında qanday máseleler sózetiledi?
4. 1940-jılları teatrda qoyılǵan spektakllerge baylanıslı qanday recenzialar járiyalandı.
5. I.Saǵıytovtıń «Patrio tshayır» maqalasına talqı.
6. Q.Ayımbetov óziniń «Aral qızı» pesasınıń qoyılıwına baylanıslı jazǵan recenziasın atalqı?
7. Á.Shamuratovtıń «Jigirma jılda qaraqalpaq sove tádebiyatı» degen maqalasın atalqı.
8. S.Beknazarovtıń ádebiy sınǵa arnalǵan maqalaları hám olarǵa talqı.

2-tema ushın (2-qosımsha)

BIRGELIKTE TEKSEREMIZ

Pikirlew,tallaw	Ádebiy sın áyyemgi grek tilindegi «kritika» degen sózden alıńǵan bolıp qanday máni bildiredi.
Ádebiyattariyxı	 – bul ádebiyattanıwdıń úlken bir tarawı bolıp, ol kórkem ádebiyattıń payda bolıwın, qalıplesiwin, rawajlanıw jolların, milliy ádebiyatlarga bóliniw tariyxın úyrenedi.
Ádebiyatteoriyası	–bul kórkem sóz óneriniń ulıwma zańlılıqların, kórkem ádebiyattıń tariyxıy rawajlanıw jolların, kórkem obraz jaratıwda tiykarǵı nızamların, ádebiy janrlardıń, syujetlerdiń kórkemlik tábiyatın, kórkem shıǵarmanıń mazmunı menen formasınıń sáykesligin úyrenedi.
I.Saǵitov	«Berdaqtıń shıǵarmalarınıń kórkemlik ózgesheligi» miynetiniń avtorıkim?

2-tema ushın(3-qosımsha)

2-tema ushın(4-qosımsha)

2-tema ushın (5-qosımsha)

**3-tema: Folklor, eski ádebiyat dóretpelerin
xalıq arasından jıynaw, baspaǵa
tayarlaw hám izertlew jumıslarınıń
zaman talabına uyqas alıp barılıwı. N.
Dauqaraev, K. Ayımbetovlardin' ilimiy
jumısı.**

3-tema ushın1a-qosımsha

Húrmetli tıńlawshılar tómendegi sorawlarǵa birgelesip juwap tabayıq

- -bul atama latıntilindegi sózden alınıp, tiykarın salıwshı, dúziwshı degendi ańlatadı.
- Qosıq qurılısı haqqında dáslepki pikirlerdi baslap bergen kim.
- «Poeziya haqqında oylar» miyneti kimniń qálemine tiysli.
- Dáslepki oqıw materialları retinde "Erkin Qaraqalpaqstan" gazetası neshinshi jıldan baspadan shıqtı.

1-tema boyınsha sorawlar:

1. 1960-80 jıllarda qaraqalpaq ádebiy kritikasınıń rawajlanıwına úles qosqan sımsılıar kimler?
2. M.Nurmuxammedovtıń «Túrkiy tilles ádebiyatlarda awızeki hám jazba tradiciyalardıń sintezi haqqında» (1981-jıl, Ámiwdárya№7) degen maqalasına talqı.
3. Q.Kamalovtıń «Tariyxıy temadaǵı shıǵarmalardıń qalıplesiw jolları» (Ámiwdárya№10,1981) maqalasına talqı.
4. Qaraqalpaq poeziyasınıń teoriyalıq máselerine arnalǵan hám úlken qızıǵıwshılıq tuwdırǵan A.Álievtiń «Qaraqalpaq lirikasında janrlıq formalardıń rawajlanıw máselesine» (Ámiwdárya,1964,№2) hám «Qaraqalpaq poeziyasınıń ritmi tuwralı geypara oylar» dep atalǵan problemalıq maqalalarında neler sóz etiledi?
5. M.Nurmuxammedovtıń «Qaraqalpaq ádebiyatında óz-ara baylanıslar hám óz-ara tásirlerdiń geypara máseleleri» («Ámiwdárya»,1978, №10) maqalasına talqı.
6. N.Japaqovtıń «Ózbek hám qaraqalpaq ádebiyatınıń óz-ara baylınıs máselesine» (Ámiwdárya,1963,№10) maqalasına talqı.
7. B.Ismayılovtıń Hamza haqqında «Jalınlı xalıq xızmetkeri»,«Polya xalqınıń ullı shayı» maqalasına talqı.
8. I.Saǵıytovtıń «Qaraqalpaq ádebiyat iliminiń hám ádebiy kritikanıń rawajlanıwı», «Ádebiy kritikanıń jaǵdayı» degen obzorlıq maqalalarında qanday máseller sóz etiledi?

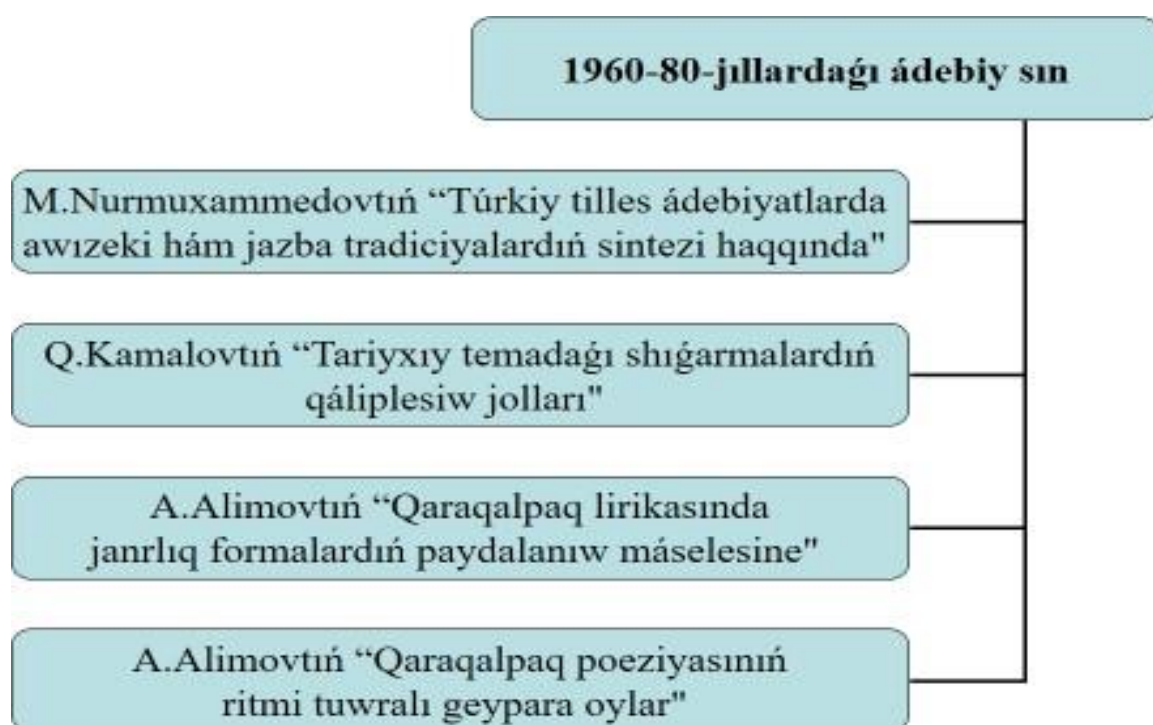
3-tema ushın (2-qosımsha) BIRGELIKTE TEKSEREMIZ

Avtor	-bul atamalatıntilindegi sózden alınıp,tiykarın salıwshı, dúziwshi degendi ańlatadı.
Q.Ayımbetov	Qosıq qurılısı haqqında dáslepki pikirlerdi baslap bergen kim.
T.Mámbetniyazov	«Poeziya haqqında oylar» miynetini kimniń qálemine tiysli.
1924-jılı	Dáslepki oqıw materialları retinde "Erkin Qaraqalpaqstan" gazetası neshinshi jıldan baspadan shıqtı.

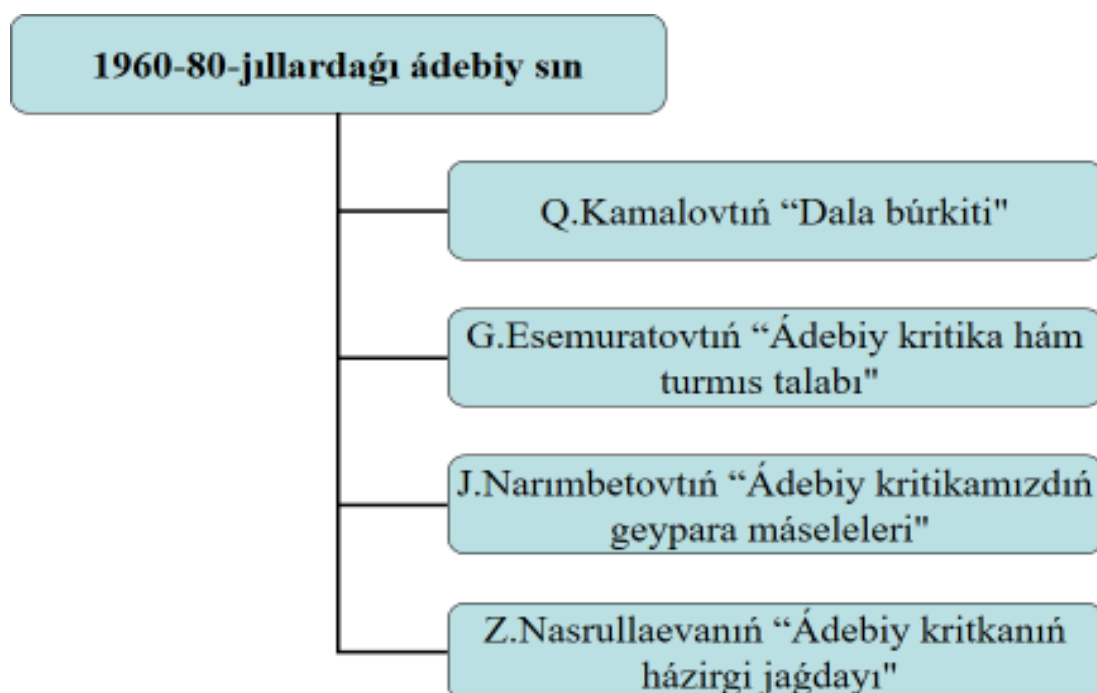
3-tema ushın(3-qosımsha)

«Sinkveyn» (5 qatar) texnikası	
1-qatar	Qaraqalpaq ádebiy sınınıń maqseti hám wazıypaları
2-qatar	Qaraqalpaq ádebiy sınınıń payda bolıwı hám qalıplesiwi
3-qatar	1930-jıllardaǵı ádebiy sın
4-qatar	1940-50-jıllardaǵı ádebiy sın
5-qatar	1960-80-jıllardaǵı ádebiy sın

3-tema ushın(4-qosımsha)

3-tema ushın(5-qosımsha)

4-tema: Qaraqalpaq ádebiyattanıwı hám ádebiy sında proza máseleleri

4-tema ushın1a-qosımsha

Húrmetli tırlawshılar tómendegi sorawlarǵa birgelesip juwap tabayıq

- I.Saǵıyovtıń «Novator shayırdıń poeziyası» miynetini kimniń dóretiliwshiligine arnaladı.
--bul kórkem sóz dóretiliwshisi.
--bul dáslepki háriplerin joqarıdan tómén qarap oqıǵanda qosıq baǵısh etilgen adamnıń atı yamasa avtordıń óziniń atı kelip shıǵadı.
- Lirikanıń qaysı túri shıǵıs poeziyasındaǵı muwashshaq janrına uqsap ketedi.

4-tema ushın1b-qosımsha

4-tema boyınsha sorawlar:

1. 1960-80-jıllarda proza, poeziya, dramaturgiya boyınsha ádebiy-sınlıq maqalalarǵa talqı.
2. «Ámiwdárya boyında» romanına arnalǵan ádebiy sın maqalalarǵa talqı.
3. Jazıwshı K.Sultanovtıń «Aqdárya romanı haqqında» baspa sózde járiyalanǵan maqalalarǵa talqı
4. M.Nurmuxammedov hám qaraqalpaq ádebiy sın
5. A.Begimovtıń «Balıqshınıń qızı» romanına arnalǵan sın maqalalaǵa talqı.
6. T.Qayıpbergenov shıǵarmaları hám ádebiy sın

4-tema ushın (2-qosımsha)

BIRGELIKTE TEKSEREMIZ

I.Yusupov	I.Sağıytovtın «Novator shayırdın poeziyası» miynetini kimniń dóretiwshiligine arnadı.
Jazıwshı	-bul kórkem sóz dóretiwshisi.
Akrostix	-bul dáslepki háriplerin joqarıdan tómén qarap oqıǵanda qosıq baǵısh etilgen adamnıń atı yamasa avtordın oziniń atı kelip shıǵadı.
Akrostix	Lirikanıń qaysı túri shıǵıs poeziyasındaǵı muwashshaq janrına uqsap ketedi.

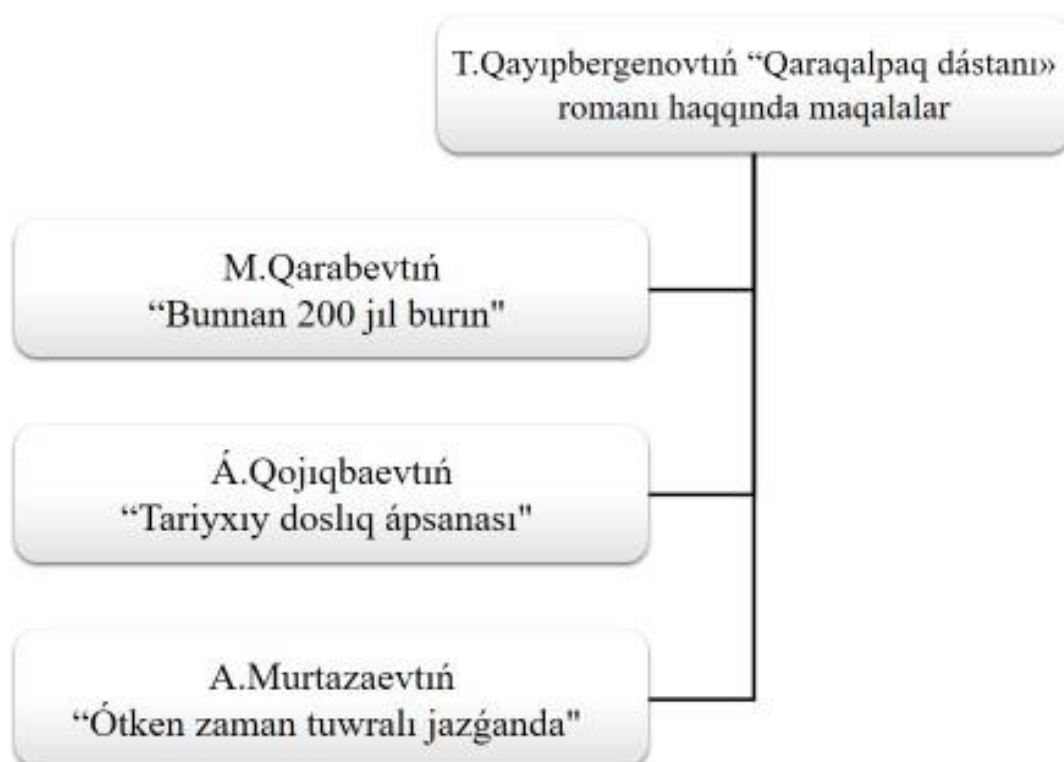
4-tema ushın(3-qosımsha)

4-tema ushın(4-qosımsha)

4-tema ushın(5-qosımsha)

5-tema: Qaraqalpaq ádebiyattanıwı hám sın dramaturgiya máseleleri

5-tema ushın1a-qosımsha

Húrmetli tuńlawshula rtómendegi sorawlarǵa birgelesip juwap tabayıq

- Qaysı princip boyınsha ádebiy shıǵarmalardı tallaw dasúwretlengen shınlıq turmısqa jazıwshınıń qatnası menen xarakterlenedi
--bul onıń ideyalıq-tematikalıq tiykarı yaǵnıy shıǵarmada sáwlelengen turmısshınlıǵı,ogan jazıwshı tárepinen berilgen baha.
- Q.Maqsetovtıń «Watandarlıq urıs dáwiri haqqında haqıyqatlıq» maqalasında qaysı shıǵarma haqqında sóz boladı.
- K.Sultanovtıń «Ájiniyaz» romanı haqqında qazaq ádebiyatshısı T.Álimqulovtıń qanday miyneti baspadan shıqtı.

5-tema ushın1b-qosımsha

5-tema boyınsha sorawlar:

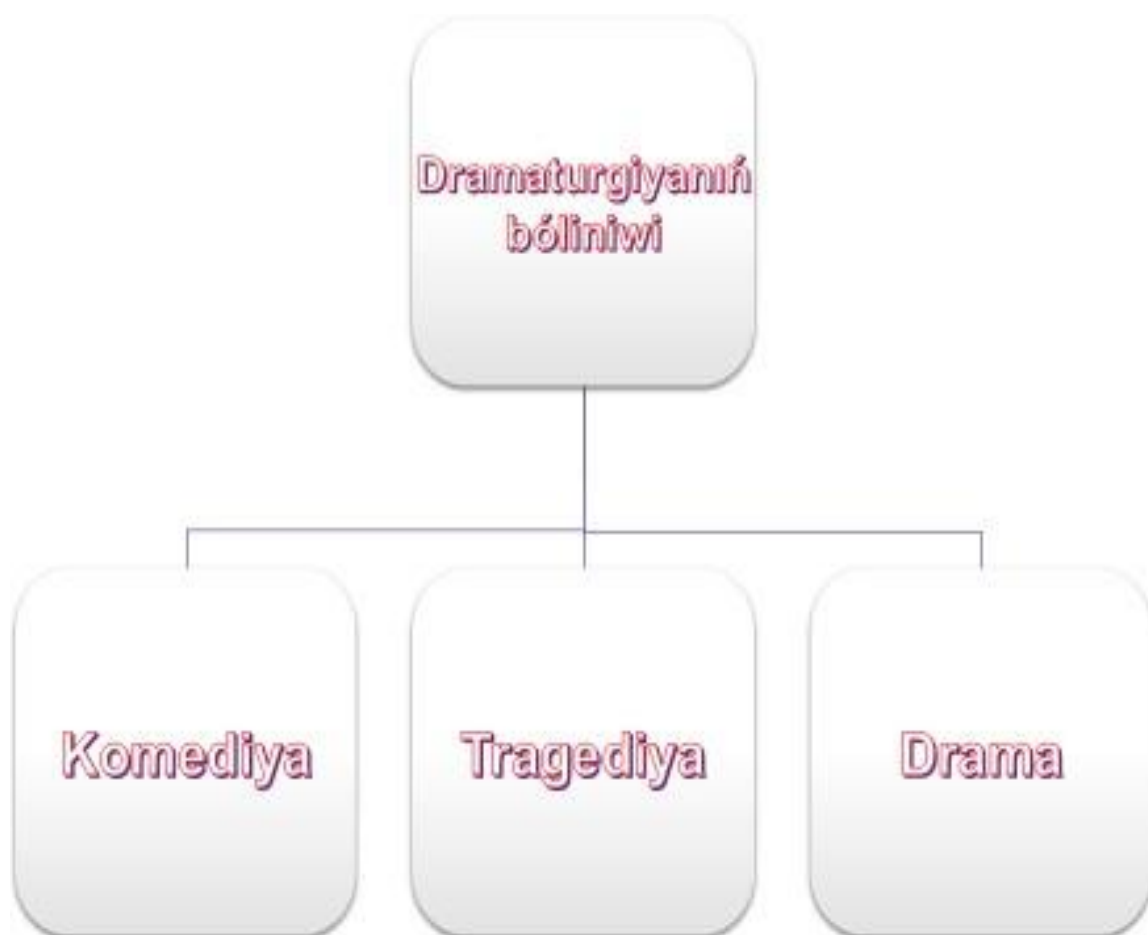
1. «Aygúl-Abat» draması boyınsha sınlıq maqalalar
2. «Súymegenge súykenbe» komediyası boyınsha sınlıq maqalalar
3. T.Seytjanov hám dramaturgiya
4. J.Aymurzaev hám T.Allanazarovlardıń «Ráwshan» miynetine arnalǵan maqalalarǵa talqı
5. J.Aymurzaevtıń «Qádirdan doktor» miynetine aralǵan maqalalarǵa talqı
6. T.Seytjanov hám B.Qálimbetovlardıń «Qırlısoqpaqlar» miynetine arnalǵan sın maqalalarǵa talqı
7. S.Xojaniyazovtıń «Talwas» piesasına talqı
8. I.Eshmatov penen R.Eshimbetovlardıń «Jaylawda toy» pesalarına talqı.
9. B.Tursunov hám dramaturgiya

5-tema ushın (2-qosımsha)

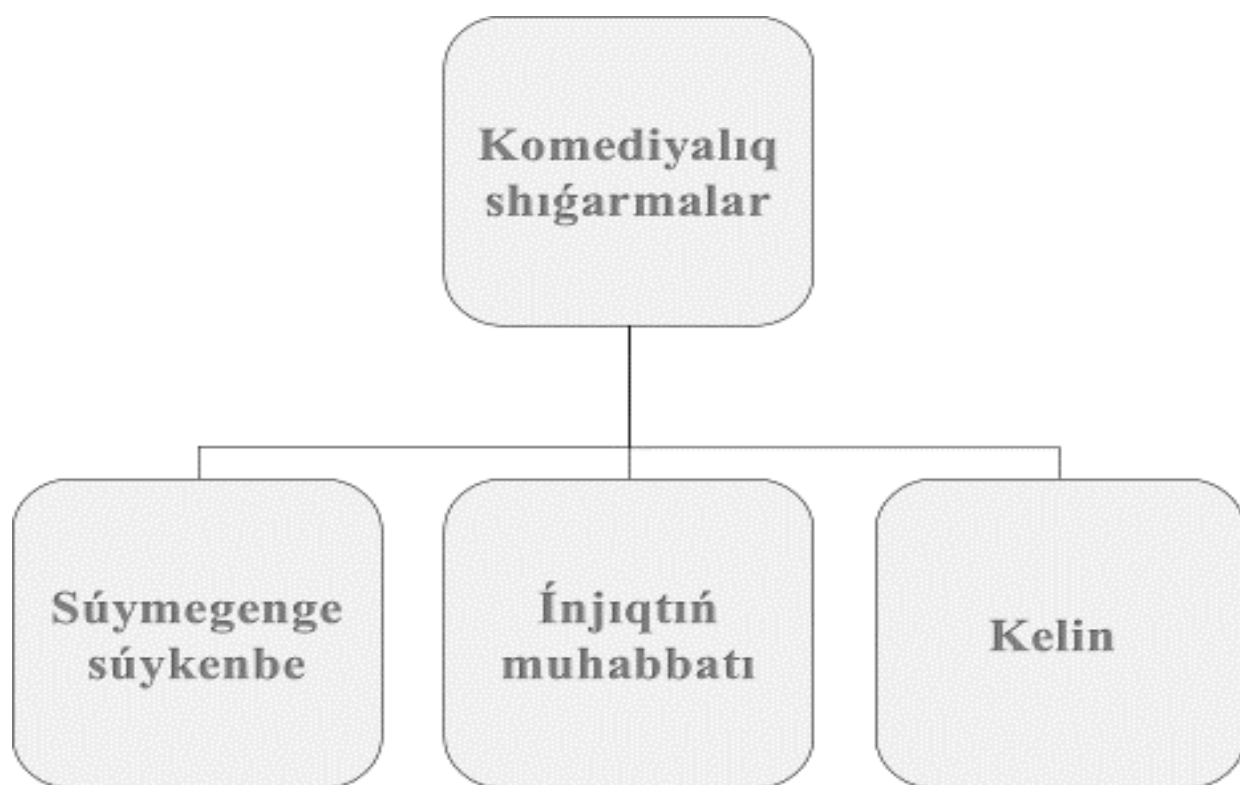
BIRGELIKTE TEKSEREMIZ

Tariyxıy princip	Qaysı princip boyınsha ádebiy shıǵarmalardı tallawda súwretlengen shınlıq turmısqa jazıwshınıń qatnası menen xarakterlenedi
Shıǵarmanıń mazmunı	-bul onıń ideyalıq-tematikalıq tiykarı yaǵnıy shıǵarmada sáwlelengen turmıs shınlıǵı, ogan jazıwshı tárepinen berilgen baha.
K.Sultanov «Ájiniyaz» romanı	Q.Maqsetovtıń «Watandarlıq urıs dáwiri haqqında haqıyqatlıq» maqalasında qaysı shıǵarma haqqında sóz boladı.
Bir uwıs topıraq	K.Sultanovtıń «Ájiniyaz» romanı haqqında qazaq ádebiyatshısı T.Álimqulovtıń qanday miyneti baspadan shıqtı.

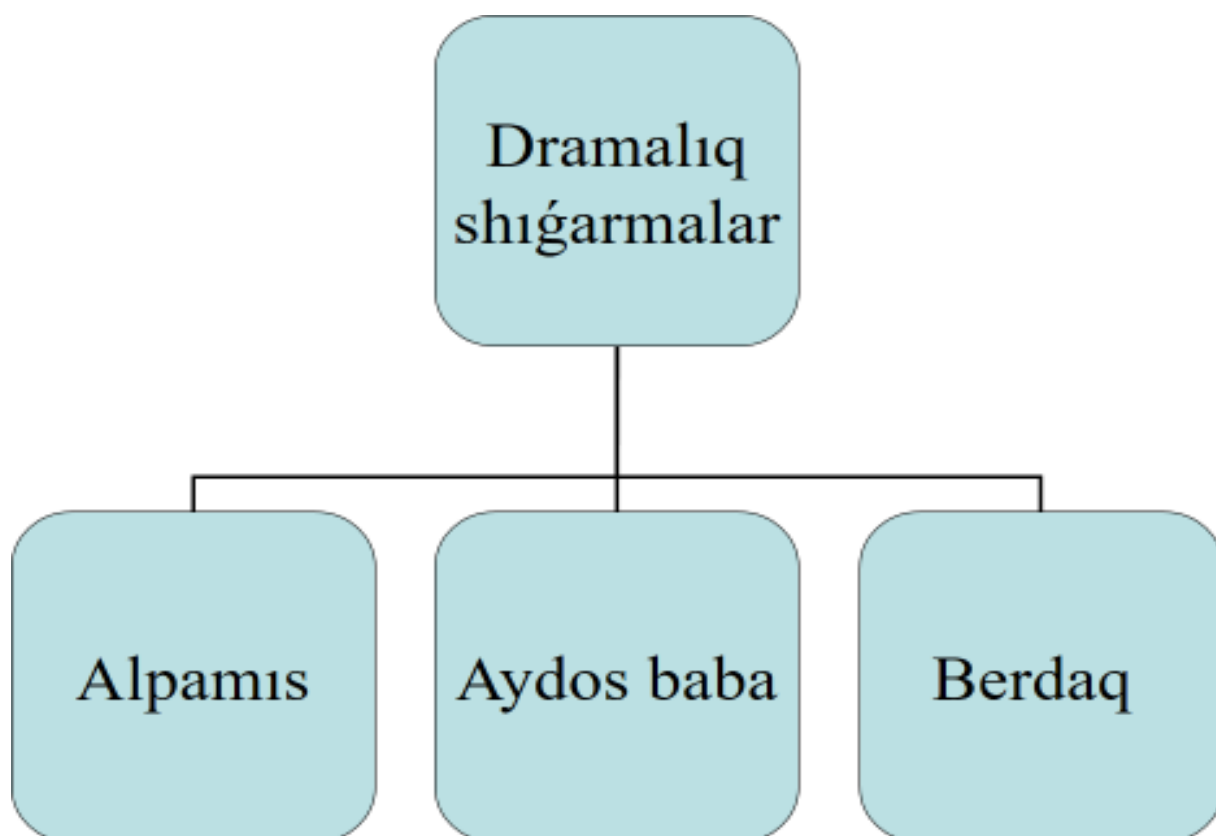
5-tema ushın(3-qosımsha)

5-tema ushın(4-qosımsha)

5-tema ushın(5-qosımsha)

6-tema: 1960-80-jıllardaǵı ádebiyattanıw ilimi hám ádebiysın

6-tema ushın1a-qosımsha

Húrmetli tuńlawshılar tómendegi sorawlarǵa birgelesip juwap tabayıq

- «Ámiwdárya boyında» romanınıń avtorı kim.
- Qaraqalpaq ádebiyatında eń dáslepki romannıń avtorı kim.
-“Seydan ǵarrınıń gewishi”ǵurınıń jazdı.
- A.Begimov qa tiyisli romandı atań.

6-tema ushın1b-qosımsha

6-tema boyınsha sorawlar:

1. XXásirdiń60-80-jıllarda qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminiń hár tárepleme ósip rawajlanıwı.
2. Ádebiyattanıw iliminiń qánigelik kadrlar menen támiyinleniwi.
3. Ádebiyattanıw ilimi tarawlarınıń (ádebiyat tariyxı, ádebiyat teoriyası, ádebiy sın) rawajlanıwı.
4. Q.Ayımbetov hám ádebiy sın
5. N.Japaqov hám ádebiy sın
6. M.Nurmuxammedov hám ádebiy sın
7. I.Saǵitov hám ádebiy sın
8. S.Axmetov hám ádebiy sın
9. Q.Maqsatov hám ádebiy sın
10. K.Mámbetov hám ádebiy sın
11. S.Bahadırova hám ádebiy sın

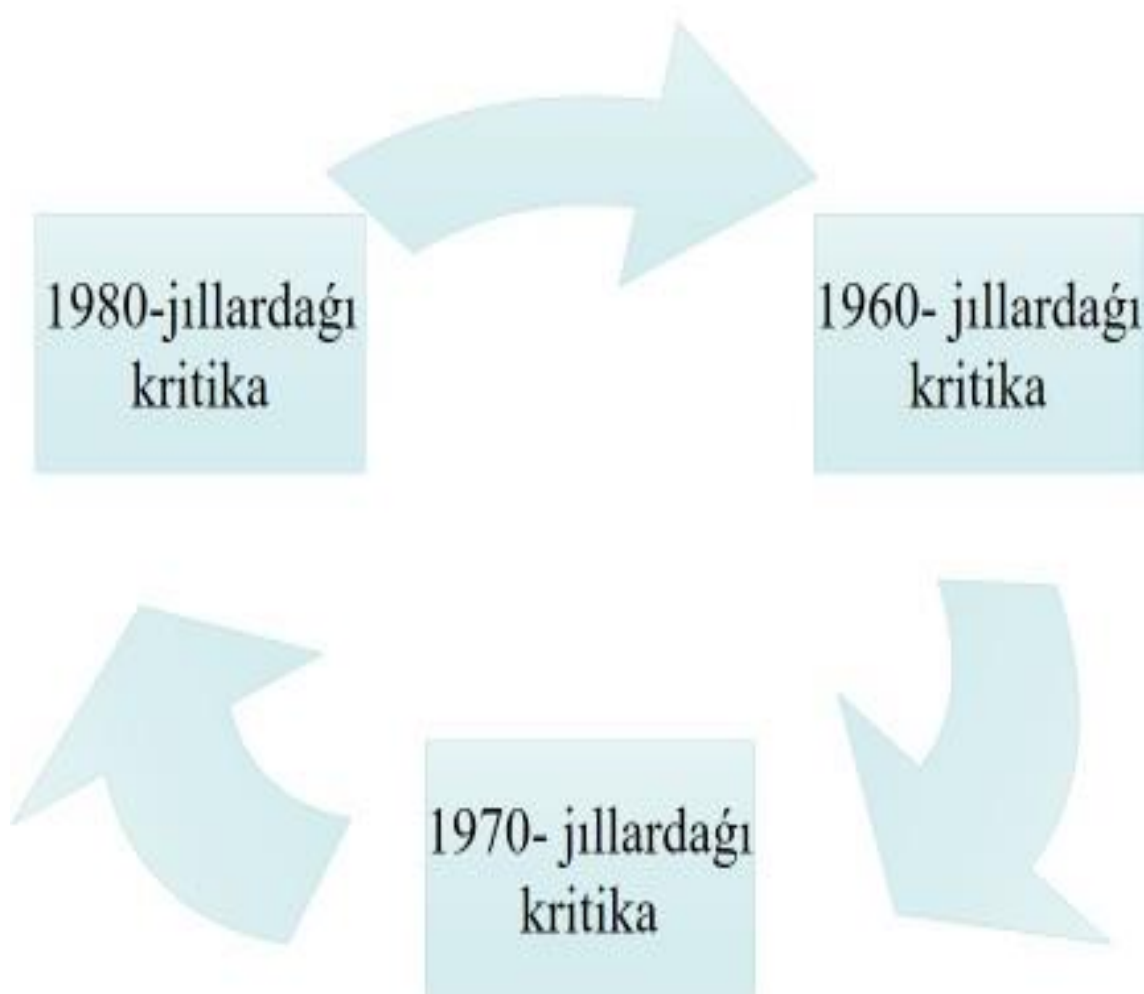
6-tema ushın (2-qosımsha)

BIRGELIKTE TEKSEREMIZ

J.Aymurzaev	«Ámiwdárya boyında» romanınıń avtorı kim.
A.Begimov	Qaraqalpaq ádebiyatında eń dáslepki romannıń avtorı kim.
I.Yusupov	“Seydan ġarrınıń ġewishi” ġúrrińin jazdı.
«Balıqshınıńqızı»	A.Begimov qa tiyisli romandı atań.

6-tema ushın(3-qosımsha)

1960-80-jıllardaǵı kritikanı 3 ke bólemiz

7-tema: Nájim Dáwqaraev hám qaraqalpaq ádebiyattanıwı hám ádebiy sını

7-tema ushın 1a-qosımsha

Húrmetli tuńlawshılar tómendegi sorawlarǵa birgelesip juwap tabayıq

- Kólemi jaǵınan ortasha bolǵan epikalıq shıǵarmanıń bir túri bul-
- Turmıstı ıqsham jáne qısqa túrde sáwlelendiretuǵın kishi janr. Bul-.....
- Túrkkı tilles xalıqlarında bes qatardan, on bes, on altı buwınnan turatuǵın qosıqtıń forması bul-.....
-házirgi turmıstıń waqıyaları hám qaharmanları súwretlenedi. Ol anıq materillarǵa, faktlarǵa, maǵlıwmatlarǵa kóbirek súyenedi, jazıwshınıń fantaziyası (kórkem qıyalı) sheklengen boladı.

7-tema ushın 1b-qosımsha

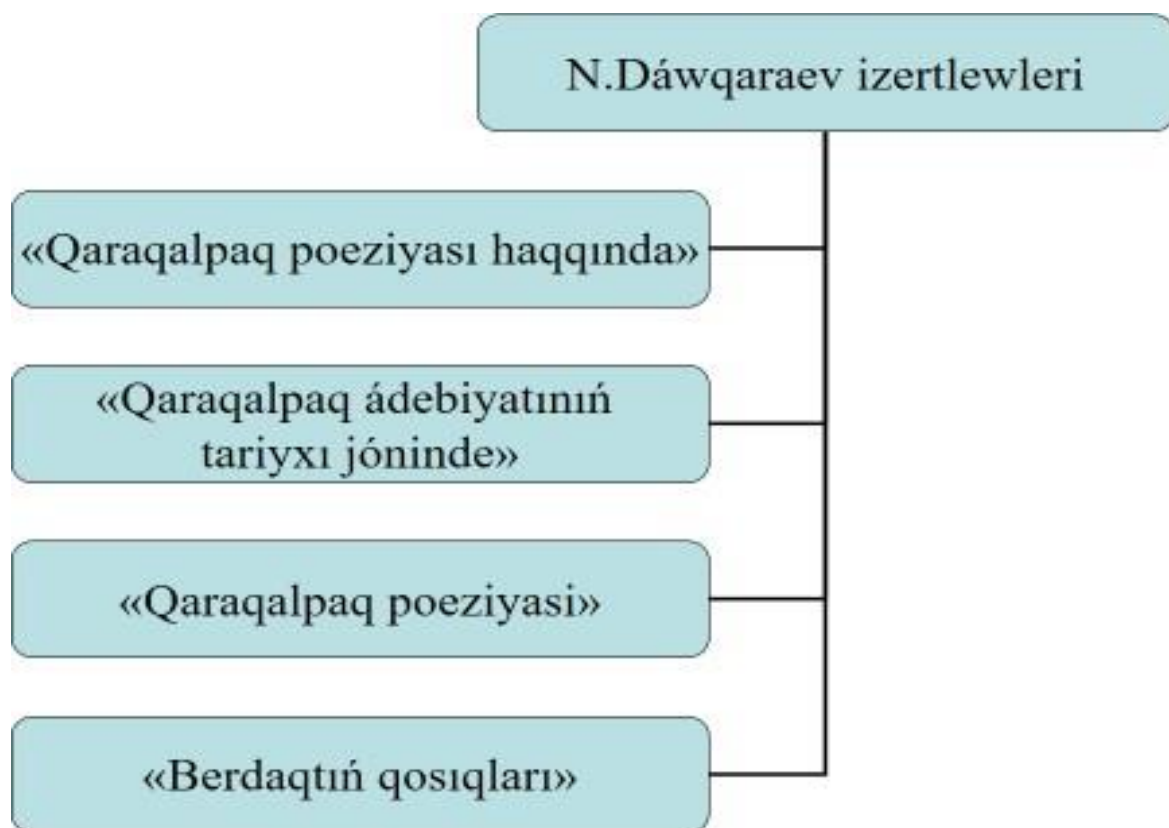
7-tema boyınsha sorawlar:

1. N. Dáwqaraevtıń poeziya máselelerine arnalǵan miynetlerine sholıw
2. N. Dáwqaraevtıń klassik ádebiyattı izertlewlerine sholıw
3. N. Dáwqaraevtıń folklorlıq shıǵarmalardı izertlewi

7-tema ushın (2-qosımsha) BIRGELIKTE TEKSEREMIZ

Povest	Kólemi jaǵınan ortasha bolǵan epikalıq shıǵarmanıń birtúri bul -
Gúrriń	Turmıstı ıqsham jáne qısqa túrde sáwlelendiretuǵın kishi janr. Bul-.....
Muhalles	Túrkkı tilles xalıqlarında bes qatardan, on bes, on altı tuwınnan turatuǵın qosıqtıń forması bul-.....
Ocherk	házirgi turmıstıń waqıyaları hám qaharmanları súwretlenedi. Ol anıq materillarǵa, faktlarǵa, maǵlıwmatlarǵa kóbirek súyenedi, jazıwshınıń fantaziyası (kórkem qıyalı) sheklengen boladı.

7-tema ushın(3-qosımsha)

7-tema ushın (4-qosımsha)

8-tema: M.Nurmuxammedov hám qaraqalp aqádebiyattanıwı hám ádebiy sını

7-tema ushın 1a-qosımsha

Húrmetlińlawshılartó mendegisoraqlarǵabirgelesipjuwaptabayıq

- “Súymegengesúykenbe”dramasınıńavtorı.
- Turmıstageyparaqolaysızmomentlerdikúlkıarqalı súwretlewusılı.
- «Xalıqdanalıǵı»kitabınıńavtorıkim.
- Jıyenjıraw tvorchestvosı boyınsha izertlew júrgizgenalım.

8-tema ushın 1b-qosımsha

8-tema boyınsha sorawlar:

1. M.Nurmuxammedovtıń prozatarawına qosqan úlesi
2. M.Nurmuxammedovtıń tańlamalı shıǵarmalarına analiz
3. M.Nurmuxammedov hám qaraqalpaq prozası
4. M.Nurmuxammedovtıń ilimiy-izertlew jumıslarına qısqashalıw.
5. Ilim pazdıń ádebiy baylanıslar, Orta Aziya xalıqları ádebiyatında jazba hám awızekı ádebiyattıń sintezimáselelerini izertlewı.

6. M.Nurmuxammedovtıń dramalarınan birinshi...

8-tema ushın (2-qosımsha) BIRGELIK TETEKSEREMIZ

Ó.Xojaniyazov	“Súymegengesúykenbe”dramasınıńavtorı.
Yumor	Turmıstageyparaqolaysızmomentlerdikúlkıarqalı súwretlewusılı.
Q.Ayımбетov	«Xalıqdanalıǵı»kitabınıńavtorıkim.
A.Karimov	Jıyenjıraw tvorchestvosı boyınsha izertlew júrgizgenalım.

8-tema ushın(3-qosımsha)

8-tema ushın(4-qosımsha)

■ M. Nurmuhammedovtıń qaraqalpaq prozası boyınsha salǵan ilimiy jolın 1960-70 jılları bir qatar jas ádebiyatshılar dawam etti. Olardan J.Narımбетov, Á.Qojıqbaev qaraqalpaq romanınıń janrlıq rawajlanıwı, syujet hám konflikt máseleleri boyınsha, S.Bahadırova qaraqalpaq gúrrińleriniń janrlıq rawajlanıwı hám qaraqalpaq romanında folklorizm máseleleri boyınsha, Q.Kamalov, J.Esenov qaraqalpaq povestleri boyınsha tabıslı izertlewler alıp bardı. Al ádebiyatshılar Q.Sultanov, Z.Nasrullaeva, T.Qurbanbaevalar házirgi qaraqalpaq prozasınıń ulıwma rawajlanıw jolların, qaraqalpaq romanında tiplik qaharman, xarakter, sonday-aq romanlarda syujet hám kompoziciya máselelerin tabıslı sheshti. Bul miynetler 1970-80 jıllardaǵı qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminiń jetiskenlikleri boldı. Olardıń ayırımları mámleketlik sıylıqlardı jeńip aldı. Mısalı, J.Narımбетov «Qaraqalpaq romanı» monografiyası ushın Berdaq atındaǵı mámleketlik sıylıqtı, S.Bahadırova «Istoriya karakalpaks koy sovetskoy literaturı» degen jámaátlık fundamental izertlewge jedel qatnasqanı ushın Beruniy atındaǵı Mámleketlik sıylıqtı avtorlar jámaáti menen birge jeńip aldı.

9-tema: S.Axmetov hám qaraqalpaq ádebiyattanıwı hám ádebiy sın

9-tema ushın1a-qosımsha

Húrmetli tıńlawshılar tómendegi sorawlarǵa birgelesip juwap tabayıq

- «Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxının ocherkleri»degen temada doktorlıq dissertaciya jaqlaǵan alım?
- K.Mámбетovtıń «Ádebiyatımızdıń ilimine tiykar salıwshı» miynetlerinde belgili ilimpaz.....ilimiy jumıslarına berilgen obektiv bahanı tabıwǵa boladı.
- Ádebiyattanıw iliminde eń birinshi 44 jasında akademik bolǵan ilimpaz kim.
- «Qaraqalpaq Sovet poeziyası» atlı miynettiń avtorı kim.

9-tema ushın1b-qosımsha

9-tema boyınsha sorawlar:

1. S.Axmetovtıń ilimiy maqalalarına sholıw
2. S.Axmetovtıń monogrfiyalarına sholıw
3. S.Axmetovtıń poeziya tarawındaǵı izertlewleri
4. S.Axmetov sabaqlıqlarına sholıw
5. Ilimpazdıń ilimiy-izertlew jumısları usılınıń basqa ilimpazlarǵa tásiri. Ilimpazdıń basqada baǵdardaǵı izertlewlerine sholıw.
6. S.Axmetov ádebiyat izertlewshisi hám sınshı.
7. Ilimpaz XX ásir qaraqalpaq poeziyasın izertlewshi. Ilimpazdıń ádebiyattıń teoriyalıq máselelerin izertlewi.
8. Ádebiyat tariyxı,ádebiyat teoriyası boyınsha sabıqlıqlardıń avtorı sıpatında.
9. S.Axmetov ádebiy sınshı. Ol qaraqalpaq ádebiy sınınıń tariyxın hám bul taraw boyınsha sabaqlıqlar jaratıwshı sıpatında.
10. Ilimpazdıń sın maqalaları hám bibliografıyalıq miynetlerine sholıw.

9-tema ushın (2-qosımsha)

BIRGELIKTE TEKSEREMIZ

N.Dáwqaraev	«Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxının ocherkleri» degen temada doktorlıq dissertaciya jaqlaǵan alım?
N.Dáwqaraevtıń	K.Mámbetovtıń «Ádebiyatımızdıń ilimine tiykar salıwshı» miynetlerinde belgili ilimpazilimiy jumıslarına berilgen obektiv bahanı tabıwǵa boladı.
M.Nurmuxammedov	Ádebiyattanıw iliminde eń birinshi 44 jasında akademik bolǵan ilimpaz kim.
S.Axmetov	«Qaraqalpaq Sovet poeziyası» atlı miynettiń avtorı kim.

9-tema ushın(3-qosımsha)

• Qaraqalpaq xalıq dástanların, qaraqalpaq ádebiyatı klassikleri Berdaq, Ájiniyazdıń ólmes shıǵarmaların, ulıwma milliy ádebiyat materialların klasslıq gúres yaki revolyuciyalıq ideyalar usaqan tar túsiniqlerge kózsiz qurbanlıq qılmay obektiv tańlawǵa háreket etti. Mısalı, onıń B.Ismayılov penen birge jazǵan 8-klass ushın qaraqalpaq ádebiyatı, Q.Kamalov penen birge 11- klass ushın qaraqalpaq ádebiyatı sabaqlıqları kúta jaqsı tallawları menen ajralıp turadı. Olardıń bayanlawı ápiwayı, túsiniqli, ádebiy tildıń normalarına tiykarlangan, sonıń menen birge ádebiy materiallar ilimiy jaqtan tereń tallanǵan.

10-tema: Gárezsizlik dáwirindegi ádebiy sınıń rawajlanıw ózgeshelikleri

10-tema ushın1a-qosımsha

Húrmetli tuńlawshılar tómendegi sorawlarǵa birgelesip juwap tabayıq

- «Házirgi dáwirdegi qaraqalpaq lirikasında kórkemlikizleniwshilik»degen miynettiń avtorı kim.
- «XIX ásir qaraqalpaq lirikasınıń janrlıq qásiyetleri hám rawajlanıw tariyxı» degen miynettiń avtorı kim.
- «Házirgi zaman qaraqalpaq poeziyasında xalıq awızeki poetikasınıń dástúrleri (70-80-jıllar)» (Nókis, 1995) degen temada kandidatlıq dissertaciya jaqlaǵankim.
- «Ádebiyat teoriiyası» degen miynet kimniń qálemine tiyisli

10-tema ushın1b-qosımsha

10-tema boyınsha sorawlar:

1. Gárezsizlik dáwirindegi qaraqalpaq poeziyası hám ádebiysın
2. Gárezsizlik dáwirindegi qaraqalpaq prozası hám ádebiy sın
3. Recenziya-degenimiz ne?
4. Q.Sultanov hám ádebiy sın
5. Q.Bayniyazov ádebiy sın
6. B.Qálimbetov ádebiy sın
7. K.Allambergenov ádebiy sın
8. Q.Orazımbetov ádebiy sın
9. P.Nurjanov ádebiy
- sın10.Z.Bekbergenova
- ádebiysın

10-tema ushın (2-qosımsha)

BIRGELIKTE TEKSEREMIZ

Q.Orazımbetov	«Házirgi dáwirdegi qaraqalpaq lirikasında kórkemlik izleniwshilik» degen miynettiń avtorı kim.
Q.Járimbetov	«XIX ásir qaraqalpaq lirikasınıń janrlıq qásiyetleri hám Rawajlanıw tariyxı» degen miynettiń avtorı kim.
Z.Bekbergenova	«Házirgi zaman qaraqalpaq poeziyasında xalıq awızeki poetikasınıń dástúrleri(70-80-jıllar)»(Nókis,1995)degen temada kandidatlıq dissertaciya jaqlaǵan kim.
K.Mámbetov	«Ádebiyat teoriyası»degen miynet kimniń qálemine tiyisli

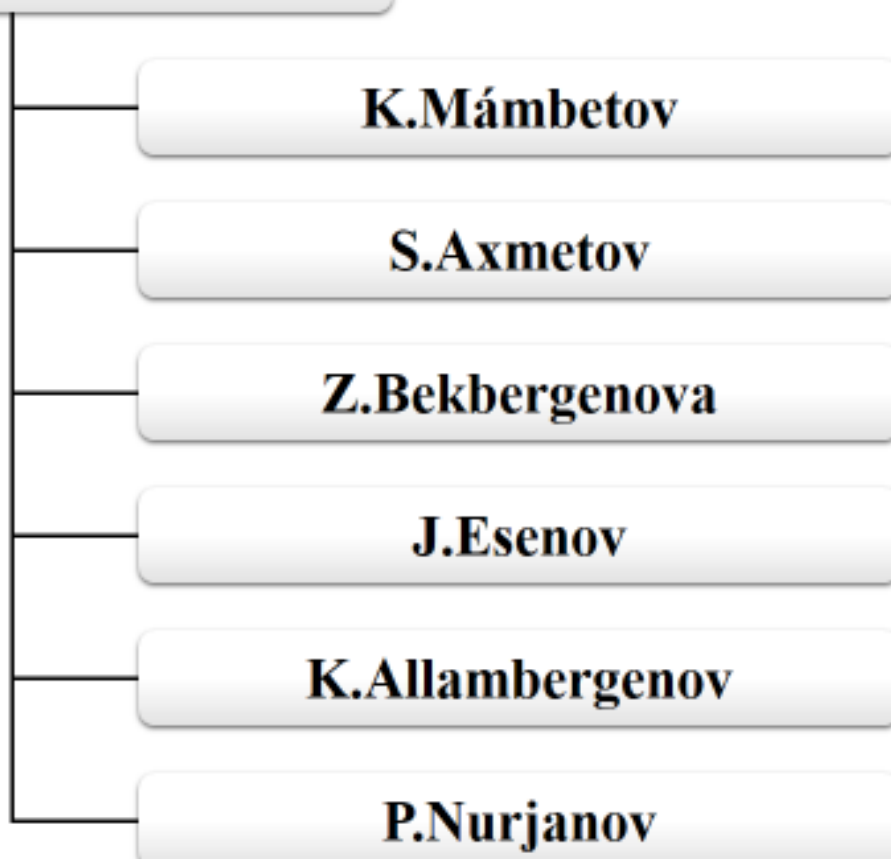
10-tema ushın (3-qosımsha)

Poeziyaǵa sın maqala jazǵanlar

Prozaǵa sın maqala jazǵanlar

«QARAQALPAQ ÁDEBIYATÍN OQÍTÍWDÍN ILIMİY METODIKALÍQ

**1-TEMA: KIRISIW. ÁDEBIYATTANIW HÁM ÁDEBIY SIN PÁN
SIPATINDA, MAQSETI HÁM WAZIYPALARI. ÁDEBIYATTANIW HÁM
ÁDEBIY SINNIŇ 'OZINE TÁN 'OZGESHELIKLERI.
QARAQALPAQ ÁDEBIYATTANIWI HÁM ÁDEBIY SININIŇ
QÁLIPLESİWI**

TIYKARLARÍ» MODULI LEKCIYALAR TEKSTI MATERIALLARÍ

Jobası:

Ádebiyattanıw iliminiń payda bolıw kórinisleri.
Ádebiyat tanıw iliminiń payda bolıwına obektiv hám subektiv jaǵdaylardıń
tásir etiwı.
Ádebiyatqa hám folklorga tiyisli shıǵarmalardı jıynawdın massalıq qolǵa
alınıwı.
Dáslepki sın maqalalar. Olarǵa sholıw jasaw. Olardıń xarakterli belgileri.
Jetiskenlikleri hám kemshilikleri.
Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminiń payda bolıwına hám qáliplesiwine
basqa xalıqlar ádebiyattanıw iliminiń tásiri.

Tayanış sózler: *Ádebiyattanıw, ádebiysın, kritika, folklor, sınmaqala, ádebiyat
teoriyası, ádebiyat tariyxı*

XX ásirdeń ekinshi yarımında «Qızıl muǵallım» jurnalında hám oblastlıq baspa
sózde birinshi ádebiy kritikalıq maqalalar kórine basladı. Kritika kórkem shıǵarmalardı
jańa tariyxıy jaǵdayǵa baylanıstırıp bahalawǵa talpındı. Biraq, geyde hár bir qosıqtaǵı
mayda-shúydeler ushın bir tárepleme pikir júritiw, geyde keyiwge shekem barıw,
qáliplesken ádebiy kritikalıq principin jetispewi sol dáwirdegi ádebiy kritikanıń ele
qáliplespegenin kórsetedi.

Kritika - grek sózi bizińshe bahalaw, pikir júritiw degen mánini ańlatadı, eger de
bizulıwma ádebiyat tuwralı ilimde ádebiyat teoriyası, ádebiyat tariyxınıń izertleytuǵın
obektleri bar ekenligin esapqa alsaq, kritikanında ózine tiyisli obekti bar.

Ádebiy kritikanıń wazıypası óz waqtınıń kóz qarası menen talabına baylanıslı kórkem shıǵarmalardı bahalawdan ibarat, kórkem shıǵarmanı bahalaǵanda ol ádebiyat tariyxı, ádebiyat teoriyalarınıń sonday-aq óz waqtınıń siyasıy jámiyetlik, estetikalıq-epikalıq normaları tiykarında pikirjürgizedi.

«Kritika teoriyanıń praktikada qollanılaw kórkemlik nızamınıń sistemalasqan garmonikalıq birligi, teoriyası, kritika udayı qozǵalısta boladı. Alǵa rawajlanıp baradı. Ilim ushın jańa materiallar jańa maǵlıwmatlar jıynaydı. Ol hárekettegi estetika» (Belinskiy)

Kritika qandayda bolmasın ádebiy shıǵarmalardıń jetiskenligi hám kemshilikleri haqqında pikir júrgiziw. Sonıń maqseti jurtsılıqtıń jaqsı pikirlerin sáwlelendiriwge xızmet etiw hám usılardı massaǵa taratıwǵa járdem etiw, -dep jazdı Chernıshevskiy. Ullı oyshıldıń bul anıqlaması házirgi dáwirdeń kritikasına da tolıq qatnaslı hám óz bahasın joyıtpaǵan.

Kritika kórkem shıǵarmanı búgingi zaman talabı tiykarında tallaydı hám bahalaydı, onıń ideyalıq, estetikalıq baylıǵın hám ózinsheligin ashadı, onı oqıwshılardıǵa bolǵan tásirshenligin támiyinleydi hám bekkemleydi. Solay etip turmıs haqıyqatlıǵın seziwge hám qabıl etiwge járdemlesedi. Bul arqalı ol jazıwshınıń jolın dawam etedi, oǵan óz usılı, óz quralı, ayqın baǵdarı menen búgingi kún talabınan shıǵıp bahaberedi.

Ádebiy kritikanıń ózine tán jáne bir ózgesheligi sonda, ol kórkem shıǵarmalardı tallap, bahalaw arqalı turmısqa aktiv aralasıw múmkinshiligine iye boladı. Jazıwshı tárepinen dóretilgen obrazlarǵa tiykarlanıp óz waqtınıń jámiyetlik kóz-qarasın, áhmiyetli máselelerin ortaǵa qoyadı, waqıt tárepinen alǵa qoyılǵan talaslı máselelerge aktiv qatnasadı, sóytip shıǵarmaǵa tiyisli baha bere aladı.

Sonıń menen qatar ádebiy kritika birneshe shıǵarmalardı, ondaǵı ideya, obrazlardı qatar salıstırıpta, sonday-aq birneshe jazıwshınıń hártúrli janrdagı shıǵarmalarında hártúrli tariyxıy dáwirdeń dóretpelerin salıstırıpta baha beriwı sózsiz. Usı arqalı ol burın ayılmaǵan pikirdi óziniń juwmaǵı sıpatında ortaǵa salıwı múmkin.

Ádebiy kritika birinshi rette óz waqtınıń shıǵarmalarına dıqqat awdaradı, sonıń menen birge ótken dáwirlerdeń ádebiy dóretpelerinde búgingi kún problemasına baylanıslı qarastıradı, onıń dóretiwshilik principlerin tastıyıqlaw ushın gúrestin aktivquralı, kórkem shıǵarmalardı bahalawdıń hám tallawdıń usılı. Ádebiy kritik sóz zergeri bolıp esaplanadı, ol da jazıwshı sıyaqlı dóretiwshilik xızmettin aktiv wákili. Sonlıqtan jazıwshıǵa kórkem tilge baylanıslı qanday talap júklense, bul kritikaǵa da tiyis. Tildin anıqlıǵı-obrazlılıǵı ádebiy kritikanıń tiykarǵı sıpatı bolıw kerek.

Qaraqalpaq ádebiyatınan iliminin payda bolıw XX ásirdeń 20-jıllardıń ortalarına tiyisli: qaraqalpaq ádebiyatınıń tariyxına arnalǵan maqalalar járiyalandı, jurnalda, oqıw kitaplarında, sabaqlıqlarda, xalıq awızeki dóretpeleriniń úlgeri basılıp shıqtı. («Qızıl muǵallım», 1930, №1(10) sanlarında)

Qaraqalpaq ádebiyatınıń 30-jıllardaǵı rawajlanıw procesinde kózge túsetuǵın úlken bir ózgeris-ádebiyat kritikası menen ádebiyattanıw iliminiń qalıplese baslawı. Birjaǵınan kúndelikli ádebiy processke baǵıt siltep, kórkem shıǵarmalardıń jetiskenlik, kemshiligin túsindiiw, qaraqalpaq ádebiyatınıń tariyxın izertlew sıyaqlı zárúrlikten kelip shıqqan kritika menen ádebiyat izertlew ilimi XX ásirdeń 20-jıllardıń aqırlarında-aq kóringen edi, biraq ol azlı-kópli jumısın, yaǵnıy shıǵarmaǵa konkret baha beriwdi 30-jıllardıń ishinde kórsete basladı. Óziniń bir qansha kemshiligine qaramastan, ádebiyat kritikası birqansha paydalı jumıslar isledi, bul jumıslar qaraqalpaq ádebiyatınıń rawajlanıwında belgili rol oynaydı. Ádebiyat kritikası menen shuǵıllanıwshılar, tiykarınan, alǵanda jazıwshı-shayırlardıń ózi boldı. Bular A. Begimov, A. Matyakubov, M. Dáribaev, N. Dáwqaraev, Q. Ayımbetov, O. Kojurov, I. Saǵıytovlardı.

Xalıq awızeki dóretpelerdiń úlgerin hám klassik shayırlardıń shıǵarmaların jıynaw hám izertlew tariyxıy estetikalıq zárúrlikten kelip shıqtı. Ádebiy miyraslardı jazıp alıw XIX ásirde rus izertlewshileri tárepinen qolǵa alınsada ilimiy aylanısqa XX ásirde túsirildi. Xalıq ádebiy miyrasların jıynaw hám izertlewde N. Dáwqaraev, Q. Ayımbetov, O. Kojurov, N. Japaqov, S. Máwlenov, SH. Xojaniyazov, A. Begimovlar kóp jumıs isledi. Xalıq dástanları menen qatar Jiyen jıraw, Kúnxoja, Ótesh, Ájiniyaz, Berdaq, Ótesh, Omar shayır dóretpeleri jazıp alındı, olardıń ayırım úlgeri 30-jılları dúzilgen ádebiyattan oqıw kitaplarına kirgizildi.

1930-jıllar da mádeniy miyraslarǵa kúshli dıqqat awdarıwshılıq xarakterli. Ulıwma qaraqalpaq ádebiyatında ádebiy miyraslardı jıynaw, klassik shayırlardıń, xalıq shayırlarınıń shıǵarmaların bastırıp shıǵarıw, olar menen kúndelikli jumıs alıpbarıw, xalıq awızeki dóretpeleriniń kóp sanlı úlgerin jıynaw hám bastırıp shıǵarıwǵa mámleketlik is sıpatında qatnas jasaw pútkil awqamlıq keńes jazıwshılarınıń 1-sezdinen baslap qolǵa alındı. Qaraqalpaq xalqınıń ádebiy miyrasların jıynaw keńes dáwirinde, ayrıqsha 20-jıllardıń aqırlarında baslandı. Bul úlken jumıstı baslaw hám hawijlendiriwde A. L. Melkov, A. S. Morozova, N. A. Baskakov, A. A. Sokolov, h. t. b. úles qostı.

A. S. Morozova «Xalıq ádebiyatın úyreniwge úlken kewil bólinsin» («Miyet ádebiyatı», №2, 1932) maqalasında ádebiy miyraslardıń áhmiyetin keń túsindirgen.

Qaraqalpaq folklorı menen revolyuciyaǵa shekemgi ádebiyat tariyxı boyınsha ádewir maǵlıwmatlardı óz ishine alatuǵın Q. Ayımbetov hám O. Kojurovlardıń «Qaraqalpaq ádebiyatınıń túrleri» («Qaraqalpaq ádebiyatını hám iskustvosı», №4, 5, 6, 7. 1939 hám, №1, 2, 1940) miyetti dıqqatqa ılayıq. 1940-jılı bul miynet óz aldına kitap bolıp basılıp shıqtı.

Jumısta qaraqalpaq tariyxına baylanıslı kóp maǵlıwmatlar bar, bular tiykarınan professor P. P. Ivanovtıń pikirlerine súylene otırıp, óz pikirlerin bayanlangan, qaraqalpaq dástanlarınıń dáwirin anıqlaw boyınshada izlenisler az emes. Avtorlar

qaraqalpaq awızeki ádebiyatın 13 túrge ajıratadı, olardıń ayırım túrlerine misallarkeltirip, óz pikirlerin dálillep otırǵan.

Jumısta «Alpamıs» dástanı keńirek tallanadı. Dástandaǵı bazı bir atamalar, tariyxıy derekler jóninde qızıǵarlı maǵlıwmatlar berilgen, batırılıq dáwir tuwralı daboljawlar bar. XIX ásirde qaraqalpaq ádebiyatınıń klassik shayırlarınıń dóretiwshiligi boyınsha dáslepki qızıqlı maǵlıwmatlar beriledi.

1940-jıl Qaraqalpaqstanda Berdaqtıń qaytı bolǵanına 40jıl tolıw kúni belgilendi. Bul sánege baylanıslı baspa sózde Berdaq dóretiwshiligi haqqında O.Kojurovtıń «Berdaq» («Qızıl Qaraqalpaqstan», №208, 209, 211, 1940), M.Darıbaevtıń «Berdaqtıń qosıqları haqqında» («Qızıl Qaraqalpaqstan», №287, 290, 291, 1940), I.Mamıraev «Berdaq qaraqalpaq ádebiyatınıń klassigi», Q.Ermanovtıń maqalaları járiyalandı.

XX ásirde 30-jılları N.Dáwqaraevtıń qaraqalpaq klassikalıq ádebiyatı, atap aytqanda Berdaq shayır dóretiwshiligi boyınsha izertlewleri menen qaraqalpaq ádebiyattanıw ilimin basladı. Onıń «Qaraqalpaq poeziyası haqqında», «Berdaqtıń qosıqları», «Qaraqalpaq ádebiyatınıń tariyxı jóninde» maqalaları usı dáwirde jazıldı.

Álbette, bulardıń hámmeinde de Berdaqtıń ullı shayır bolǵanlıǵın dálillewge urınıwshılıq bar. Bul ilimiy miynetlerden sonday juwmaq shıǵarıwǵa boladı: olar qaraqalpaq ádebiyattanıw ilimine baslama boldı, sońǵı waqıtları ósip rawajlanıwda belgili rol atqarǵan qısqa izertlew maqalaları dep qarasa boladı. Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminiń payda bolıwı, rawajlanıwı rus ilimpazlardıń miynetine, olardıń jetiskenligine baylanıslı. Rus ádebiyatshıları menen bir qatarda ádebiy sın menen ádebiyattanıw ilimi tuwralı dáslepki pikir aytıwshı jazıwshı-shayırlar tuwısqan qazaq, ózbek, tatar ádebiyatshılarınıń jumıs úlgerinende paydalandı, olardan úlgi aldı.

XX ásirde 30-jılları ádebiyattanıw ilimindegi kemshilikler bir qatar maqalalarda sóz etken obekti bir-birewge ókpe-giyne, bolmasa jala jabıw sıyaqlı unamsız momentlerden, geyde tallap otırǵan shıǵarmaǵa nadurıs baha beriwshilikten de ibarat boldı.

Qaraqalpaq ádebiy kritikasınıń dáslepki dáwiri 30-jıllardıń óz ishine aladı. Bul onıń dórew dáwiri bolıp, dáslepki sın pikirler baspa sózde kórine basladı. Bular azlı-kópshı shaǵım recenziyalardan ibarat boldı hám tiykarınan jazıwshı-shayırlardıń ózleri dáslepki ádebiy kritikalıq maqalalardıń avtorları edi.

Ádebiyat kritikası menen aktiv shuǵıllanatuǵınlardıń qatarında A.Begimov, X.Axmetov, A.Matyakubov, T.Seytmuratov, Q.Áwezov, Q.Ayımbetovlardı kórsetiwge boladı. Qaraqalpaq ádebiy kritikasınıń baslanıwı da usı jazıwshılardıń atına baylanıshedi.

Egerde qaraqalpaq ádebiyatında kritikanıń dórew dáwirine dıqqat awdarsaq, soldáslepki maqalalardıń ózinde-aq «biz de ádebiy sın bar ma? bar bolsa onıń dáregi qanday? degenge usáǵan sorawlar jiyi ushırasadı. Usı soraw joqarıda atılǵan Ádebiy kritika dadáslepki kóringen jazıwshılardıń kópshiligine tiyisli. Olar baspa

sózde orın alǵan ádebiyatqa baylanıslı pikirler menen onshellı kelise bermeydi yamasa jazıwshı-shayırlarǵa baǵdar beriwshi ádebiy sınnıń joqlıǵın geyde tómennligin ortaǵa saladı. 1930-jıllardıń bas gezinde jazılǵan O.Qosekeevtıń «Táji Axmettiń «Oktyabr kúnine sın» degen maqalasın («Qızıl Qaraqalpaqstan» №6, 1932) gazetasında járiyaladı. Bunda poeziyada ádewir tájiriybesi bar shayır Seytmamutovtıń qosıqları sınalǵan. Maqala avtorı shayırdıń ayırım qosıqlarındaǵı geypara pikirlerine orınlı daw aytadı. Ulıwma kórkemliktiń tómennligin durıs eskertedi. Sonıń menen qatar kritika haqqında óz pikirin ortaǵa salǵan: «Ádebiyat haqqında geypara joldaslardıń óz ara sóz júzindegi gúńkildileri bolmasa gazeta, jurnal betlerinde aytıp shıǵıp mınanıń mınaday kemshilikleri bar, bunı bılay dúzetiw kerek degen pikirler bolǵan joq» dep jazadı (sonda).

Ekinshi maqalada sol shayırdıń «Kolxozshılar seyili» degen qosıǵına taǵı da sın pikir basıldı.

Poeziyanıń talabına juwap bermewshiligi, teńewsúwretlerdiń, qosıq texnikasınıń tómennligi ulıwma durıs sınaladı.

Qullası joqarıda úzindi keltirilgen eki maqalada itibarǵa alatuǵın orınlar joq emes. Bularda tiykarǵı pikir shayır Tajiaxmet Seytmamutovtıń shıǵarmalarınıń oqıwshı talabınan tómenn jazılǵanlıǵı durıs sınalǵan Ayırıqsha onıń «Estemes», «Kolxozshılar seyili» qosıqları kórkem ádebiyat talabına juwap bere almaǵanlıǵı anıq mısallar menen dálillengen.

Al Palwan Seytmamutovtıń «Kim aytpay júripti» degen maqalasında taǵı da, ádebiy kritikalıq máseleler hám T.Seytmamutovtıń basqada bir qatar qosıqları («M.Gorkiyge», «Oktyabr kúni») sınalǵan. Maqalada jas qaraqalpaq ádebiyatınıń azda bolsa tolısıp atırǵanlıǵı, biraqta ayırım shayırlardıń waqıt talabına juwap bererlik shıǵarmalarınıń joqlıǵı kórsetilgen.

Ádebiy kritika máselesine baylanıslı K.Kuzembaevtıń «Qaraqalpaq ádebiyatı haqqında sózden iske» maqalasında bir qansha itibarlı pikirler bar. («Miynekesh qaraqalpaq» 1930, №66) Avtor shıǵarmalarǵa durıs baha beriwshi maqalalardıń zárúrligine dıqqat awdaradı, kritikanıń ádebiy processtegi aktivliginiń kórinbey atırǵanlıǵın eskertedi. «Ádebiyat kritikası kórkem ádebiyattı keńeytiwdiń jaraǵı» dep durıs eskertedi.

Qaraqalpaq ádebiy kritikasınıń baslaması recenziyalıq maqalalardan baslanǵanlıǵı belgili. Bunday recenziyalıq maqalalar eń aldǵı menen jazıwshı-shayırlarımızdıń qálemine tiyisli. Shayır A.Begimovtıń «S.Májitovtıń ádebiyat jıynadıǵına sın» maqalasǵı eń dáslepki recenziyalardan ibarat boldı. Málim bolǵanıday 1928-jılı S.Májitovtıń xrestomatiya sıpatındaǵı ádebiyat toplamı basılıp shıqtı. Maqalada S.Májitovtıń shıǵarmaları haqqında bir jaqlama ayıplaw xarakterindegi pikirler basım orındı iyeleydi. «Bul kitaptıń-deydi avtor qayjaǵınan bolsada jámiyetke payda bererlik jaǵı joqtıń qasında» («Jańa ádebiyat jurnalı» №8, 1930). Solay

etip maqalada jazıwshınıń poeziyasına baylanıslı keskin pikirler ayıldı. Usı maqaladaǵı pikirler kóp jıllar boyı dawam ettirildi.

Dáslepki recenzialardıń qatarına A.Matyakubovtıń «Badıraq» pesasına T.Seytmamutovtıń shıǵarmalarına arnalǵan O.Qosekeevtıń («Miyetkesh qaraqalpaq», №59,1931) «Qara kúshler» pesasına arnalǵan X.Axmetovtıń («Qızıl Qaraqalpaqstan», №23, 1932), A.Qıdırbaevtıń («Qızıl Qaraqalpaqstan» №131, 1934-j) maqalaların jatqarıwǵa boladı. Usılardıń ishinde X.Axmetovtıń recenziası belgili orın iyeleydi. Pesada klasslıq gúreste masınıń jeterli ashılmawı, qosıqtıń tekstlerindeki qayǵılı pessimistik motivlerdi sıńa aladı. Al, A.Qıdırbaev bul pesadaǵı obrazlardıń jasalıwınıń talapqa juwap bermeytuǵınlıǵın kórsetken.

Sonday-aq ayırım jazılǵan recenzialardıń arasında poeziyalıq shıǵarmalardıń haslı mánisine túsınbewshilik, tırnaqtıń astınan kir izlewshiler de bolmay qaladı. Bunday recenzialarda ádebiyattıń máselesinen góre bir-birewdi kemsitiwshilikke beyimlilik anıq sezilip turadı.

Shańbas Ermekbaevtıń shayır I.Fazılovtıń «Jeńis jolında» toplamı haqqında recenziası tek kemshilik izlewge qaratılǵan. («QQ»,№118|94)

Sonıń sebebinen 30-jıllardıń basında I.Fazılovtıń shıǵarmalarınń átirapında ádewir aytıs pikirler orındı. Kritikke qarsı jazılǵan I.Fazılovtıń «Shańbastıń shańǵıtına qarsı», Shańbastıń oǵan juwap retinde jazǵan «Shańǵıtıma shańǵıtım»(1934, №131) maqalalarınń xarakterı usınday. Negizgi másele bir jaqta qalıp ókpegiyne, bir-birewden min izlew ádebiyattıń paydasına qosılǵan joq. Usınday talaslı máselelerge birqansha anıqlıq kirgizgen N.Japaqov, D.Nazbergenovlardıń avtorlıǵına tiyisli maqalası boldı dep qarawǵa boladı. Avtorlar ayırım kritiklerdiń pikirlerindeki burmalawshılıqlardıń durıs bahalawshılardı durıs áshkara etedi.

Q.Ayımbetov óziniń «Ádebiyat máselesi menen qaraqalpaq jas jazıwshılarınıń wazıypaları» degen maqalasında bazıbir máselelerge juwap bermekshi boladı. Avtor,ádebiy ómirdegi ullı ózgerislerdi, onıń tiykarların jas jazıwshılardıń jetisip atırǵanlıǵın dálillep kórsetti.

«Sonıń menen birge proletariat ádebiyatınıń baslanıwınıń izi bar.Qallash ádebiyatı qashan baslandı, dewge juwap beriw hár kimge de awır túsedi. 16-jıldan baslandı dewge tolıq dálill bola almaydı, kim biledi,onnan da burın baslanǵan shıǵar... jańa qurılıs dáwirimizge jańa kórkem óner, jańa ádebiyat kerek, buǵan bas bolatuǵın jas jazıwshı, jas shayırlarımız boladı», - degen durıs juwmaqqa keledi. Sonday-aq Q.Ayımbetov eń birinshilerden bolıp qaraqalpaq jazıwshılarınıń dóretiwshilik úyreniw máselesin ortaǵa qoyadı. Bul jas ádebiyatımızdıń rawajlanıwıushın eńzárurli jaǵdaybolǵanlıǵın esapqaalıwımızkerek.

1930-jıllardıń ortalarınan baslap, ádebiy kritikadaǵı recenzialıq maqalalarda birqansha ilgeriwshilikti bayqawǵa boladı. Qaraqalpaqstan jazıwshılar awqamınıń dúziliwi, onı bekkemlew máseleleri boldı.

Qaraqalpaqstan jazıwshılarınıń organı «Miyet ádebiyatı» jurnalınıń ay sayın shıǵıp turıwı, respublikalıq gazetalar, arnawlı ilimizertlew institutınıń ashılıwı, muǵallimler institutında qaraqalpaq ádebiyatınıń pán sıpatında oqıtılıwı, baslanǵısh hám tolıq emes orta mekteplerge arnalǵan ádebiyat kitaplarınıń shıǵarılıwı, ádebiy kritikalıq oy-pikirdiń bir qansha janlanıwına, xalıq sistemalı ráwishte hám bastırılıp shıǵılıwına jolashtı.

Qaraqalpaq ádebiyatında kritika máseleleri tuwralı jazıwshılarımızdın birinshisezdinde keń pikir alısıwı boldı. J.Aymurzaev sezge arnalǵan maqalasında óziniń birqansha shıǵarmalar jazǵanlıǵın, biraq oǵan tiyisli bolmay kiyatırǵanlıǵın kórsetedi. J.Aymurzaevtıń «Meniń shıǵarmalarım sın almay kiyatır», N.Japaqovtıń «Jas jazıwshılardıńardıń demetiw kerek», T.Seytmamutovtıń «Bolsheviklik kritika» degen maqalaları boldı.

1930-jıllardıń ortalarında qaraqalpaq ádebiyatınıń bir qansha rawajlanǵan janrı poeziya hám dramaturgiya edi. Soǵan baylanıslı jazılǵan sın maqalalar hám recenzıyalar da usı janrlardıń átirapında bolǵanlıǵı belgili. Bul waqıtları ayırım sın maqalalarda kórkem-ádebiy analiz ornına sıyasıy ideyalıq tallaw jasawǵa umtıwshılıq basım keldi. Kóbirek shıǵarmanıń kemshiligin tabıwǵa urınıwshılıq xarakterli, kórkem shıǵarmanıń atap aytqanda, recenzıyalardaǵı az da bolsa tereńlik, obektiv pikir aytıw belgili jazıwshı Q.Áwezovtıń qálemine tiyisli boldı.

Onıń recenzıyalarınıń ishinde Q.Ermanovtıń, S.Májitovtıń, J.Aymurzaevtıń shıǵarmaları haqqında jazılǵan maqalalarına dıqqat awdarıwımız kerek. Q.Áwezovtıń 1935-jılı Moskvada basılǵan J.Aymurzaevtıń «Qosıqlar» toplamına bergen recenzıyası ádewir tolıq hám isenimli. J.Aymurzaev shıǵarmalarınıń tematikasınıń óz waqtınıń shınlıǵı menen baylanıslı, onıń agitaciyalıq xarakterli, klasslıq gúresti súwretlewdegi jas shayırdıń jetiskenlikleri durıs tallanǵan. Q.Áwezovtıń «Baǵdagúl» pesası tuwralı recenzıyası tek pesa haqqında ǵana emes, al ulıwmaspektakldiń saxnalastırılıw, muzıka rollerdiń orınlanıw dárejesin qarastıratuǵın sawatlı jazılǵan miynet.

A.Begimovtıń 1935-jılı jazılǵan «Gúres balası» poemasınıń realizm metodınan shetlewshiligi tuwralı N.Japaqov hám O.Kojurovlardıń «Idealizmnıń realnıy qáwpi yamasa tús keseli» (QQ1935) degen maqalasındaǵı ayırım pikirlerge qosılıwǵa bolmaydı.

N.Japaqovtıń «Ardaqlı shayırmız Asanǵa» degen xatı tutas alǵanda kórkem ádebiyattıń áhmiyetli máselelerin ortaǵa saladı.

M.Dáribaevtıń «Bul kim», «Berdaqtıń qosıqları», «Dramaturgiya haqqında» t.b.maqalaları sol dáwir ádebiyatı ushın belgili orın tuttı.

A.Begimovtıń «Bul kim» pesasına bergen M.Dáribaevtıń bahası birqansha durıslıqqa keledi.

I.Sağıytov «Qaraqalpaq ádebiyatı hám onıń jas jazıwshıları haqqında» maqalasında jas jazıwshılardıń dóretiwshiliginde ádebiyatımızdın rawajlanıw máselelerin ortaǵa qoyadı.

Sorawlar hám tapsırmalar:

1. Kritika sóziniń máninsine sıpatlama?
2. Rus ádebiyatshıları ádebiy sin tuwralı qanday ilimiy teoriyalıq pikirlerdi alǵa súredi.
3. Ádebiy sinniń aldına qoyǵan maqseti ne?
4. Ádebiy sin qanday wazıypalardı ámelge asıradı?
5. Ádebiy sin boyınsha izertlew jumısın alıp barǵan jergilikli ilimpazlardan kimlerdi bilesiz?

2-TEMA: 1940-50-JILLARDAǴI QARAQALPAQ ÁDEBIY SINI HÁM ÁDEBIYATTANIW ILIMI

Jobası:

XX ásirdeń 40-50-jıllarındaǵı ádebiyattanıw ilimi

1940-50-jıllarındaǵı ádebiy sin

Qaraqalpaq folklorın izertlew máseleleri

Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde XIX ásir klassik ádebiyatın izertlew máseleleri

Tayanış sózler: 1940-jıllardaǵı ádebiyattanıw ilimi, 1950-jıllardaǵı ádebiyattanıw ilimi, klassik ádebiyat, maqala, pyesa

Ullı Watandarlıq urıs dáwiri qaraqalpaq ádebiyatınıń aldına da jańa wazıypalardı qoydı. Jazıwshılarımızǵa xalqımızdın tariyxına kórmegen qaharmanlıǵın, tılǵı miynet kóterińkiligin súwretlew kóp milletli xalıqtın jeńisi haqqında jırlaw baslı másele boldı.

Qaraqalpaq ádebiyatı qaraqalpaq xalqınıń qaharmanlıq kúshin sáwlelendiriwshi jawınger, optimistik ádebiyat bolıp tanıldı. Solay etip qaraqalpaq ádebiyatı tiykarınan poeziya menen xarakterlenedi.

Urıs jılları qaraqalpaq ádebiyatınıń anaǵurlım rawajlangan dáwiri boldı.

Soğanqaramastan waqıttıń talabınan onda, poeziya, ocherk, gúrriń bir aktli pesalar operativxızmet atqardı.

Al, ádebiyat kritikasınıń aldında urıs jıllarında jazılǵan shıǵarmalardıń ayırım toplamlardıń óz aldına qoyılıp otırǵan jawıngerlik minnetlerin qalayınsha orınlap atırǵanlıǵın túsindiriw, ádebiyatımızdıń ulıwma waqıt talabına at salısıw dárejesin anıqlaw wazıypası turdı.

XX ásirdiń 40-jılları ádebiyattanıw iliminde Berdaqtıń tvorchestvosı boyınsha I.Saǵıytov hám S.Bassinniń kitapshaları payda boldı. Urıstan sońǵı jılları ádebiy sın menen ádebiyat ilimi óz-ara baylanıslı rawajlanadı. Ádebiy sın menen shuǵıllanıwshı jazıwshı-shayırlar menen ilimiy kadrlar jetilise basladı.

1940-jıllardıń ortalarınan baslap Berdaqtıń tvorchestvosı boyınsha maqalalar, eposlar tuwralı geypara boljawlar júzege keldi. I.Saǵıytovtıń «Berdaqtıń shıǵarmalarınń pedagogikalıq áhmiyeti» («Qızıl Qaraqalpaqstan», №125, 1947), «Qaraqalpaq ádebiy atı mektebi Berdaqtıń átirapında boldı» («Qızıl Qaraqalpaqstan», №186, 189, 1947), S.Bekmuratovtıń «Qaraqalpaq ádebiyatınıń tiykarın salıwshı kim boldı degen másele tuwralı» («Qızıl Qaraqalpaqstan», №28, 1948) sıyaqlı bir-birin biykarlawshı maqalalar jazıldı.

Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminiń rawajlanıwında unamlı qubılıs sıpatında bahalanatuǵın maqalalar Kunxoja, Ájiniyaz, Omar shayırlardıń 1949-jılǵı toplamlarınıń basılıwına baylanıslı N.Dáwqaraev jazǵan «Kiris sózler», sol avtordıń «Berdaq shayı» monografiyası, K. Berdimuratovtıń «Omar shayı hám onıń ideyası» («Qızıl Qaraqalpaqstan», 5-oktyabr, 1948), I.Saǵıytovtıń «Berdaqtıń shıǵarmalarınń kórkemli kózgesheligi» («Jeńisler yoshı», Ádebiy almanax», Nókis, 1952, 183-208bb), B.Ismaylovtıń «Qaraqalpaq klassik poeziyasınıń jazba ádebiyatlıq xarakteri haqqındaǵı máselege» («Jeńis yoshı», «Ádebiy almanax») sıyaqlı izertlewler, maqalaların kórsetiwge boladı. Bularda ádebiyat tariyxınıń áhmiyetli máseleleri kóterildi.

«Qızıl Qaraqalpaqstan» gazetasınıń 1943-jıl 27-iyun sanında «Qaraqalpaq ádebiyatın taǵı da rawajlandırayıq» degen bas maqala járiyalandı.

N.Dáwqaraevtıń «Urıs kúnlerinde qaraqalpaq iskusstvosı» (1942-jıl, 8-avgust «QQ») M.Darıbaevtıń «Sapalı ádebiyat ushın», «Shayırlar Watandarlıq urıs kúnlerinde» («QQ» 1941-j) degen maqalalarında urıs jaǵdayına baylanıslı qaraqalpaq jazıwshılarınıń wazıypaları tuwralı pikirler aytıwdan ibarat, sonıń menen birge ádebiyattıń genjelep qalıp otırǵan janların rawajlandırıw boyınsha geypara shaqırıqlar bar.

Bulardan basqa teatrda qoyılǵan spektakllerge basılıp shıqqan toplamlarǵa recenziyalardı atap ótiwge boladı. I.Saǵıytovtıń «Patriot shayı» maqalasında Sadıq shayırdıń 1942-jılı shıqqan «Jeńimpaz xalıq» toplamın tallaydı, xalıq shayırnıń patriotlıq sezimdi jırlawshı qosıqlarınıń poeziyamızdaǵı ornına shıwǵa erisedi.

Q.Ayımbetov óziniń «Aralq ızı» pesasınıń qoyılıwına baylanıslı jazǵan recenzıyasında (1941, №192 «QQ») pesanıń mazmunın bayanlaǵan Gúlzada, Elmurat, Grigoriy Mixaylovich, Polina sıyaqlı qaharmanlardıń obrazlarına toqtalıp, pesanıń tema jaǵınan aktuallıǵın kórsetken.

Á.Shamuratovtıń «Jigirma jılda qaraqalpaq sovet ádebiyatı» (1944.23-dekabr «QQ») degen maqalasında Qaraqalpaqstannıń 20jıllıǵına baylanıslı usı dáwirishindegi ádebiyatımızdıń rawajlanıw jolına tallaw jasaǵan.

Urısqa shekemgi dáwirdegidey-aq, urıs jıllarında Berdaq shayırdıń tvorchestvosı ózine tiyisli dıqqat awdardı. Izertlew xarakterindegi I.Saǵıytov hám S.Bassinlerdiń Berdaq shayıır haqqındaǵı kitapshaları basılıp shıqtı. Berdaq shayırdıń dóretpesi jóninde jazılǵan dáslepki kólemli miynet sıpatında I.Saǵıytov, S.Bassinlerdiń kitapshaları ullı shayırdıń dóretpelerin bunnan bılayda ternırek izertlewge umtıldırdı.

Bul jılları qaraqalpaq ádebiyatı tuwralı ádewir maqalalar jazıldı, bularda ayırım janrlardıń ayırıqsha prozanıń rawajlanıw máseleleri kóbirek sóz boldı. S.Beknazarovtıń «Qaraqalpaq prozasınıń házirgi jaǵdayı» (QQ.1946.8-iyun) atlı maqalasında prozanıń payda bolıw waqtınan baslap sol künge shekemgi jolı sóz boldı. Ádebiyatımızdıń salmaǵın bildirerlik roman, povestlerdiń joqlıǵı jazıwshılarımızdıń izleniwshiliginen, prozanıń ózinsheligin iyeley almawshılıǵınan dep túsindirilgen.

S.Beknazarovbulardan basqa «30-jılda qaraqalpaq ádebiyatı», «Biz J.Aymurzaevtan sapalı shıǵarmalar kútemiz» degen maqalaları járiyalandı, bul maqalalarda ulıwmalıq ústirtinliktiń bir kórinisi bolıp, kóbinese shıǵarmalardıń mazmunın bayanlawshılıq, shıǵarma avtorına ayılǵan kótermelewshi pikirlerden ǵana ibarat boldı. Máselen 30-jıllardaǵı qaraqalpaq ádebiyatı tuwralı jazǵanda ol tek tabıslardı dizip beredi de qanday da bir problemaǵa jaqınlaspaydı.

Al J.Aymurzaev haqqında maqalasında ol jazıwshınıń klassik dárejesin kóteredi, onıń shıǵarmalarınan kemshilik kórmeydi.

Bir jaqlama maqtaw hám kótermelew J.Aymurzaevtıń tvorchesvosı haqqındaǵı X.Seytovtıń «Jolmurzanıń shıǵarmaları haqqında» degen kólemli maqalasında tán (Ádebiy almanax «Ullı jolda» 1950-jıl) Bunda avtor jazıwshınıń ózinshelik belgisin ashıw arqalı ǵana onıń ádebiyattaǵı ornına joqarıdaǵı maqaladaǵı sıyaqlı jazıwshınıń adresine kótermelewshi sózlerdi úyip tókken, solay etip onı klassik dárejesine kótergen. Álbette, bunday kritikadan jazıwshıǵa keler payda az.

A.Begimovtıń «Súyińiz» (1949) toplamı haqqında J.Aymurzaevtıń «Turmıstan tıs qosıqlar» (QQ №3 1950) degen recenzıyası basıldı. Maqala avtorı ádil túrde A.Begimovtıń qaraqalpaq ádebiyatındaǵı ornın durıs kórsetiw menen birge, onıń bul toplamda ózin ózi qaytalawın, qosıqlarındaǵı mánissizlikti, uyqastıń tómenligin, sonlıqtan ulıwma alǵanda, toplamnıń shayırdıń ósiwshiligin kórsete almawshılıǵın ádil eskertken.

I.Saǵıytovtıń «Jolmurzanıń tasqın toplamı haqqında» kólemli recenzıyası

(Qızıl.QQ.1996-j.) basıldı. Bul maqalada shayır qosıqlarınıń kemshiligi isenimli faktler menen sınalǵan.

40-jıllardıń ishinde qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha jazılǵan maqalalardıń eń kólemlisi I.Saǵıytovtıń «25jılda qaraqalpaq ádebiyatı» degen obzorlıq maqalasıboldı. (Almanax XXV jıl Nókis, 1949). Bunda ádebiyatımızdıń negizgi etaplarına tallaw jasalıp,obzor berilgen. Maqalanıń aldına qoyǵan maqseti boyınsha quwatlawǵa boladı. Óytkeni avtor onıń hár bir dáwirin alıp, sol dáwirde ornı bar jazıwshılardıń shıǵarmaları boyınsha xarakterlewdi oylǵan. Biraqta maqala avtorınıń tájiriybesine qaramastan onıń tallaw principleri menen kelisiw múmkin emes. Eń baslı kemshilik bunda sóz etip otırǵan dáwir ishindegi ádebiyatımızdıń ayqın kartinası joq,sol dáwirdi xarakterleytuǵın temaǵa toqtalmaǵan. Ádebiyattıń aldında

qanday máseleler turdı.Buǵan jazıwshılarımız qalayınsha juwap bergenligi ashılmaıdı.

Ekinshiden, avtor tek poeziyalıq ayırım shıǵarmalarǵa toqtaladı da,olardı ústirt tallaydı. Hár bir dáwirdiń salmaǵın kóterip otırǵan poeziya, proza,dramaturgiyanıń jetiskenlikleri dıqqattan shette qaladı.Eń tiykarǵısı usı jıllar ishindegi ádebiy kritika, izertlew jumısları haq qında, hesh qanday pikir bildirilmegen. Ádebiyattıń teoriyalıq máselelerin tereń bilmewshilikten shıǵarmaǵa estetikalıq baha berilmeydi, hátteki sapasız shıǵarmalardı da kewil jıqpaw ushın maqtaw orın aladı. Ádebiy kritikamızdıń jáne bir úlken kemshiligi teoriyalıq hám praktikalıq máselelerdiń dodalanıwına túspey ayaqsız qaldırılıwı dep qarawǵa boladı. Bul tuwralı B.Ismaylovóziniń «Ádebiy kritikamızdıń eń xarakterli bir kemshiligi haqqında»degen maqalasında kórsetken edi.

50-jıllardıń ishinde ádebiyat kritikası hám ádebiy izertlew tarawın da ádewir aktivlik bayqaladı. Qaraqalpaq ádebiyatınıń áhmiyetli máselelerine dıqqat awdarıw, kórkem awdarma jumısı, klassik ádebiyat xalıq awızeki dóretpelirin izertlew boyınsha bir qatar jumıslar islendi. Eń bahalısı N.Dáwqaraev, I.Saǵıytov, Q.Ayımbetovlar menen bir qatarda jas kritikler menen izertlewshilerdiń toparı ósip jetisti.

Bulardıń arasında B.Ismaylov, I.Yusupov M.Nurmuxammedov, Q.Maqsatov, A.Paxratdinov, G.Esemuratov, Á.Nasrullaevlardı atap ótiwimiz kerek. Bular kritikaǵa úlken tayarlıqlar menen keldi hám ádebiy processti tereń túsiniw, onı talawdı rus ádebiyatı kritikleri, ózbek, qazaq ádebiyatlarınıń bay tájiriybesin dóretiwshilik baǵıtta qollana bildi.

M.Nurmuxammedov «Rus ádebiyatı tradiciyaların úyreniw haqqında» («QQ»1955) «M.Lermentov hám qaraqalpaq sovet ádebiyatı» («QQ»,15-oktyabr,1954)

«Rus hám qaraqalpaq xalıqları arasındaqı ádebiy baylanıs» («JasLeninshi»14-dekabr, 1954) B.Ismaylovtıń «Jazıwshı tvorchestvolıq jastan barǵan sayın óse barıwı kerek», I.Yusupovtıń «Lirika haqqında sóylesiw» sıyaqlı maqalaları ózleriniń problemalıq

xarakteri menen 50-jıllardıń ádebiy kritikasında sózsiz jańalıq boldı.

U.Pirjanovtıń «Xojabek Seytovtıń ayırım poetikalıq shıǵarmaları haqqında» («Ámiwdarya» №11, 1959-j) degen maqalası tolıqtırdı. Bunda X.Seytovtıń muxabbat temasına arnalǵan qosıqlarınıń talaptan tómennligi, oydan shıǵarılǵanlıǵı, isenimsizligi tallanǵan. Maqala avtorınıń pikirlerinde bir qatar turpayı pikirlerdiń bolıwına qaramastan shayırdıń shıǵarmalarınıń baslı kemshiligi durıs ańlaǵan.

Shayır Sh.Seytnazarovtıń «Júrek sózi», «Qıraǵılıq» toplamlarındaǵı úlken kemshilikler haqqında J.Qayırbaev, Sh.Seytnazarovlardıń «Azamat jala bul bolmas» («Ámiwdarya» 1959. №6) maqalasında dóretilwshilik originallıq máselesi sóz boldı.

Qaraqalpaq ádebiyatımızdıń geypara problemalıq máseleleri M.Nurmuxammedovtıń «Qaraqalpaq prozasınıń rawajlanıwı jolları» (QQ ádebiyatı, iskusstvosi, 1957, 1) T. Allanazarovtıń «Dramaturgiyamızdıń geypara máseleleri» (QQ ádebiyatı hám iskusstvosi 1956, №2) maqalalarında sóz boldı. M.Nurmuxammedov prozanıń payda bolıw hám rawajlanıw jollarına obzor jasaǵan hár bir dáwirdiń xarakterin ashıp beriwshi prozalıq shıǵarmalardıń ornı nanıqlanǵan.

I.Yusupov «Watandarlıq urıstan keyingi qaraqalpaq prozası haqqında», (QQ ádebiyatı hám iskusstvosi 6, 1956), «Xalıq shayırı A.Dabilov» («Ámiwdarya» №9 1958) degen maqalalarında kórkemlik sheberlik máselesin sóz etiwge úlken dıqqat awdarılǵan.

Kórkem awdarmanıń máseleleri de usı jıllardaǵı ádebiyat kritikasına kóbirek aralasa basladı. Bul temaǵa baslama salǵan M.Nurmuxammedovtıń «Mayakovskiy shıǵarmaların qaraqalpaq tiline awdarıw tuwralı bir-eki sóz», N.Orınbaevtıń «Kırılov shıǵarmaları qaraqalpaq tilinde» («S.Qaraqalpaqstan» 1954) I.Yusupov «Klassik poeziyanı awdarıwǵa kewil bólinsin» (S.QQ 1957, №125) A.Jaqıbaevtıń «Kórkem ádebiyat shıǵarmalardı awdarıw juwapkerli is» (S.QQ №144, 1956-j) degen ilimiy maqalaları járiyalandı.

Sonıń menen birge ádebiy kritikada elede belgili kemshilikler baredi. B.Ismaylov óziniń «Ádebiy kritikamızdıń eń xarakterli bir kemshiligi haqqında» (S.QQ. №185, 1958) degen maqalasında oǵada paydalı keńesler keltirgen.

B.Ismaylov óziniń atalǵan maqalasında kritikanıń aldına qoyǵan wazıypaların tolıq ańǵarıwı ushın onıń obektiv, sınshıl bolıw zárúrligin uqtıradı. Onıń durıs tastıyıqlawınsha kritika bul ayıplaw akti emes, yamasa jazıwshını jarılqawda emes, ol ádebiy processti durıs baǵdarlawshı kúsh.

XX ásir diń ortalarda N.Dawqaraev, I.Saǵıytov, Q.Ayımbetovlar menen bir qatarda B.Ismaylov, M.Nurmuxammedov, Q.Maqsetov, G.Esemuratovlarda ádebiyattanıw iliminiń rawajlanıwında úles qostı.

Belgili ádebiyatshı N.Dawqaraev óziniń klassikleriniń ádebiyat tariyxı boyınsha úlken izertlew jumısın tamamlap, f.i.k.dárejesinaldı. (1946). 1950-jıl «Berdaq shayıır»

monografiyası baspadan shıqtı. 1951-jıl ol Moskvada Shıǵıstanıw institutında «Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxınıń ocherkleri» degen temada f.i.d. ilimiy dárejesin alıw ushın dissertaciya jaqladı. 1959-jıl baspadan shıqqan «Revolyuciyaǵa shekemgi qaraqalpaq ádebiyatı tariyxınıń ocherkleri» degen izertlewi sol ilimiy jumıstıń qısqasha mazmunınan ibarat.

Soń1977-79-jılları N.Dáwqaraev shıǵarmalarınń úsh tomnan ibarat jıynaǵı basılıp, sonıń 2-3 tomları tolıǵı menen derlik onıń doktorlıq dissertaciyasın óz ishine aldı.

Ádebiy miyraslardı bahalaw boyınsha bir jaqlama pikirler, nigilistlik kózqaraslar 50-jılları payda boldı. Olardıń biri ádebiy miyraslardı unamlı bahalasa, ideallastırsa, ekinshileri olardı kereksez dep esaplaydı.

K.Muratov N.Nárenov, Bektemirov, I.Efimov, Sonichev, A.Savickiylerdiń maqalaları nigilistlik baǵıtta jazıldı. N.D. Nárenov «Alpamıstıń xalıqqa qarsı mánisi» («Sovetskaya Karakalpakiya»,30-mart,1952) maqalasında dástandı feodallıq dáwirde dórelgen, onda ústem toparlardıń turmısı ǵana sóz boladı, sonlıqtan onı oqıw, propagandalaw putkilley kerek emes degen juwmaq shıǵaradı.

Al K.Muratov bolsa «Qoblan», «Máspatsha» dástanların feodallıq burjuaziyalıq dáwirdiń jemisi,olarda úlgi bolarlıq sıpatlar joq-sebebi shıǵarmanıń baslı qaharmannıń hámmeside joqarǵı qatlamǵa tiyisli dep shawqımsaladı.

Bulardıń arasında A.P.Savickiydiń pikirleri birjaqlama. Olheshqanday tiykarsız túrde «Alpamıs» eposın pútkilley xalıqqa jat epos dep tastıyıqlaydı. Ol Berdaqtıń tvorchestvosı boyınsha ózgeshe baǵıttı tuttı,ol ullı shayırdıń ayrıqsha dóretiwshilik uqıbına gúmanlanıp qaradı, ol shayırdıń kópshilik shıǵar maldardıń qoljazba nusqası joqlıǵına súyenip,Berdaqtıń avtorlıǵın joqqa shıǵarıwǵa háreketlendi. Savickiydiń «Qaraqalpaq kundeliginen» degen kólemlı maqalası Tashkentte shıǵatuǵın «ZvezdaVostoka» (№12,1953,№1,21954) jurnalında daǵazalandı. Uzınnan-uzaq maqalada avtor Berdaqtı klassik shayıır emes, al tvorchestvosı oǵada qarama-qarsılıqlı reakcion baǵıttaǵı shıǵarmalardıń avtorı boldı, Berdaqpan islamizm, diniy mistikalıq shayıır edi dep bahaladı.Tilekke qarsı ol Berdaqqa tán bolǵan demokratiyalıq, tereń xalıqlıq ideyalardı kórgisi kelmedi, onı ádebiyat tariyxınan shıǵarıp taslawǵa umtıldı.Onıń maqalalarınń mazmunına navtordıń jat pikirleri jaqsı ańlasılıp turadı.

«Burjuaziya lıqideyadaǵı ádebiyattı jaqlawshılar h ám maqtawshılar» («Qızıl Qaraqalpaqstan»,№79,1952) degen maqalada óziniń birjaqlılıǵı menen kózge tús edi. Bul tikkeley N.Dáwqaraevtıń Berdaq shayıır haqqındaǵı pikirlerine qarsı jazılǵan bolıp, Berdaqtıń poemaları tuwralı olardı xalıqqa jat shıǵarmalar edi, al Dáwqaraev bulardı tek maqtaw menen boldı,degen juwmaqqa keledi.

A.Savickiy hám onıń menen pikirles bolǵan Bektemirov, Nárenov, Muratov,D.Sonichevlardıń «miynetlerinde» N.Dáwqaraevtıń kemshilik-qáteliklerin kritikalawlozungası astında qaraqalpaq ádebiyatınıń belgili miyrasların joqqa shıǵarıw

ideyası turğanlıgı nı kóriw qıyınemesedi» («Sovetskaya Karakalpakiya», №216, 1952)

Xalıq tvorchestvosınıń úl gilerin, sonday-aq Berdaqshayırdıń shıǵarmaların toqtawsız maqtawshılıq, olarǵa sınıkózimenen qarap bahaber mewshilik sıyaqlı unamsız háreketlerde boldı hám bul ar joqarıdaǵı daybiykarlawshım aqalardıń shıǵıwına bir jaǵınan sebep bolıp xızmet etti. Usınday bir jaqlama asıra maqtawshılıq N.Dáwqaraevtıń «Berdaqshayır», I.Saǵıtovtıń «Berdaq-ullı patriotshayır», S.Bassinniń «Berdak-velikiy poet-patriot» kitapshalarında, Q.Ayimbetov tárepi nen bastırılǵan «Qaraqalpaqxalıq naqıl-maqalları» (1949) kitaplarında ushı rasadı.

Nókiste tuwısqan xalıq respublikaları ilimpazlarınıń qatnası menen ótkerilgen tilhám ádebiyat boyınsha ilimiy konferenciya da (sentyabr, 1954) bul máseleler keń túrdesóz boldı.

Bunday momentler belgili ádebiyatshılarımızdıń kritikalıq maqalalarında durısıńǵa alınıp, ádebiy miyraslar dı marksistlik baǵıttan bahalaw boyınsha kóp ǵana qunlı pikirler jarıqqashıqtı. I.Saǵıtovtıń «Berdaq tvorchestvosını yreniw dıń jaǵday ı hám wazıypaları haqqında» («Sovetskaya Karakalpakiya», №181, 1954) maqalasında ullı shayırdıń tvorchestvosınıń izertleniwine hám wazıypalarına toqtalıp, orınalǵan irikemshilikler di ashadı. Bul boyınshazıyanlı ekibaǵıttı dadurıskórsetedi. Sonıń menen birge avtordıń óziniń burınǵı kóz qaralarındaǵı jiberilgen qátelikler di bunda bir qanshadúzetkenligi kórinedi. Xalıqtıń ádebiy miyrasların yreniw jóninde avtordıń «Qaraqalpaq xalıq tvorchestvosın tereń izertleyik» («Qızıl Qaraqalpaqstan», №231, 1955) degen maqalasında da bir qatar jaqsı pikirler bar. M.Nurmuxamedov penen G.Esemuratovlardıń «Berdaq haqqında jańa maǵlıwmatlar» («Qızıl Qaraqalpaqstan», №191, 1954) atlı kólemli maqalasında sońǵı izertlewler boyınshakóp ǵana jańa maǵlıwmatlar keltiriledi. Izertlewler shilerdegi kóp ǵana kemshiliklerdiń sebebi hám xarakteri ashıp berildi, ayrıqsha Berdaqtıń shıǵarmaların jıynawda orın alǵan turpayı qátelikler orınlı kritikalandı (mısalı, X.Rambergenniń Berdaq qatıyisli emesshıǵarmalar dı shayırdıń atınan járiyalawı).

Qaraqalpaqtılı hám ádebiyatı boyınsha Nókiste ótkeriletuǵın ilimiy konferenciyaǵa aylanıslı hám Berdaqshayırdıń tvorchestvo lıq miyrasların burmalawshılarǵa qarasıusı waqıtlar tek Berdaq tvorchestvosı ǵana emes, al qaraqalpaq folklorı boyınshada bir qatar maqalalar daǵazalandı. I.Saǵıtovtıń «Berdaq qaraqalpaq ádebiyatınıń tiykarın salıwshı» («Qızıl qaraqalpaqstan» №259, 1954), «Ernazarbiy» poeması haqqında («Qızıl Qaraqalpaqstan», №132, 1957), «Berdaqtıń jámiyetlik-siyasiy kóz qaraları tuwralı» (№9, 1958), «Berdaq tvorchestvosında hayal-qızlar obrazı» (18-dekabr, 1957), «Qaraqalpaqxalıq nıń qaharmanlıq dástanı» (22-oktyabr, 1955), «Qaraqalpaqxalıq tvorchestvosın tereń izertleyik» (№231, 1955) maqalalarında tiykarınan burınnan málim faktlerden tısqari jańalıq

qosaalmaqandárejede boldı.

Ádebiyatshı B.Ismaylovtnıń birqatar maqalalarında klassik ádebiyattı, xalıqtvorchestvosını izertlewlerdiń ózında aktual máseleler kóterildi. Onıń «Áwladlartájriybesi» (№19, 1957), «Izuchatustnoenarodnoetvorchestvo» («Sovetskaya Karakalpakiya», 27-oktyabr, 1954), «Xalıq tvorchestvosınıń úlken baylıǵı» («Qızıl Qaraqalpaqstan», 9-yanvar, 1957-jıl), «Maqtımqulı qaraqalpaq ádebiyatında» («Qızıl Qaraqalpakstan», 5-sentyabr, 1955-jıl), «Qaraqalpaq eposlarınıń geypara máseleleri haqqında» (5-sentyabr, 1955) maqalaları ádebiyattariyxınıń geypara aktual máseleleri erin qarastıradı.

Avtordıń «Qaraqalpaq eposlarınıń geypara máseleleri haqqında» degen maqalasında pıqarayıq. Eposları izertlew tarawında orınalǵan birqatar kemshilikler, atapaytqanda olardıń alǵawsız túrdexalıqlıq dept úsindiriwdiń bolǵanlıǵı belgili. Usıǵan qarama-qarsı eposlardı feodallıq dáwirdiń produkciyası, onıń qaharmanları ústet toparlardan shıqqan, sonlıqtan olardı propagandalaǵı bolmaydı, degen nigilizlik kóz qarastan qateligı ashılǵan. Sonday-aq «Alpamıs», «Máspatsha», «Qoblan» t.b. shıǵarmalarıntıykarınan xalıqlıq dóretpen kózenligi dálillenedi. Ismaylovtnıń «Alpamıs» eposınıń bizde basılǵan úshinshi variantına, yaǵnıy Qıyasjırawdıń jırlaǵan variantına jazǵan recenziyası («Sovetskaya Karakalpakiya» №216, 1957-jıl) dıqqat awdaradı. Burınǵı armenensalıstırǵanda Qıyasjıraw variantında obraz jasaw jaǵınan bolsın, kórkemlik jaǵınan bolsın ádewir ózgerisler bar. Avtor usınday ózgerisler haqqında ǵana emes, al eposlardıń hár túrli variantların basıp shıǵarıw arqalı onıń xalıqlıq nusqasın tabıwdıń zárúrligin kórsetken.

B.Ismaylovtnıń «Qaraqalpaq klassik poeziyasınıń ózinde kórnekli wákili» («Sovet Qaraqalpaqstanı», №240, 1959-jıl) degen maqalasında Kúnxojanı ulıwmatanıstırıwdan basqa taǵı bir áhmiyetli tárepi bar. Biz joqarıda keltirilgen X.Seytovtnıń maqalasında Kúnxojatıwralı unamsız pikirdiń bolǵanlıǵın bilemiz. Shayırdıń tvorchestvosın tereń izertlegen B.Ismaylov bunday pikirlerdi óz maqalasında tolıq biykarlaǵan. Usı avtordıń «Maqtımqulı qaraqalpaq ádebiyatında» («Sovet Qaraqalpaqstanı», №190, 1957) maqalasında qaraqalpaq shayırlarınıń ustazı Maqtımqulı shıǵarmalarınıń bizde taralıw jaǵdayları birinshi mártebe keń túrde sóz bolǵan.

Eposlar boyınsha recenziyalıqsıpat qaiye bolǵan Q.Maqsetovtnıń «Qoblan» («Sovet Qaraqalpaqstanı», №255, 1959-jıl), «Qırqqız» hám onıń avtorı («Sovetskaya Karakalpakiya», №27, 1959-jıl) maqalalarınıń sońǵı maqalasınıń áhmiyetli orın ıyeleydi. Bunda Jıyenjıraw «Qırq qız» dástanınıń avtorı boldı, degen baspasózde járiyalanǵan geypara jańsaq pikirlerge qarsı shıqqan. Bul pikirdiń áselep kótergen tariyxshı S.Kamalov boldı da, soń ol keń taralıp ketti. Q.Maqsetov óz maqalasında «Qırq qız» kópshilik jırawlardan biziń kúnimizge jetken dástan, al Jıyenjırawdı onıń avtorı dept astıyıqlawǵatıykar joq, degen pikirlerdi usınıp, buǵan isenimli dáliller keltirgen. Q.Maqsetovtnıń «Qırqqız» dástanınıń jırshısı («Qaraqalpaq ádebiyatı hám

miskusstvosı», №3, 1956-jıl), «Qurbanbay Tájibaev» («Ámiwdárya», №6, 1958-jıl), «Qanshayım» («Ámiwdárya», №1, 1959-jıl), «Erziywar» («Ámiwdárya», №9, 1959-jıl) sıyaqlı kritikalıq maqalaları eposlar hámonınatqarıwshıları haqqında másele qozǵap, soleposlardıń ulıw mamazmunı, ózinshel iginashıwǵa qaratılǵan. Al, usı avtırdıń «Buxaradaǵı qaraqalpaq jıraw, baqsıları» («Ámiwdárya», №6, 1960-jıl), maqalası «Shańkóthám Begmurat», «Qarakalpaqxalıq jırawı (Qıyas)» («Ámiwdárya», №2, 1963-jıl) maqalalarında jırawlar haqqında dáslepki maǵlıwmattı beredi. «Qırq qız» dástanınıń avtırdıń máselesiboyınsha keńirek maǵlıwmat ádebiyatshı A. Karimovtıń «Jiyen Taǵay ulınıń «Qırq qız» dástanına qatnası haqqındaǵı máselege» («Ámiwdárya», №11, 1959-jıl) maqalasında sóz boladı. Avtırdıń maqalada N. Dáwqaraev, O. Kojurov hám T. A. Jdankolardıń pikirlerine súylene otırıp, Jiyen jıraw «Qırq qız» dástanınıń avtırdıń mes, al bul dástan haqqında N. Dáwqaraev penen O. Kojurov lardı repinen keltirilgen «dástanınıń syujeti oǵada erte zamanlardan alınǵan, sońǵı zamanlarda dástanǵa kópǵana ózgerisler kirgizilgen, bunday shıǵarmalar hár kimniń qolınan ótip, onı atqarıwshılar qálegen jerlerine ózlerinshe qosıp, alıp taslap, qayta islep shıqqanlıǵı sebepli dástanlarǵa avtırdıń izlewiniń qáte ekenligin bildiredi.

Bul jılları qaraqalpaq ádebiyatınıń tariyxın izertlewde bir qatar kólemli jumıslar orındandı. Usı tarawda N. Dáwqaraev, I. Saǵıytov, B. Ismayılov, M. Nurmuxamedov hám basqada ádebiyatshılarımız kózgetústi.

Klassik ádebiyatı izertlew tarawında I. Saǵıytov kóp jumıslar alıp bardı. Solardıń ishinde «Berdaqtıń tvorchestvosı» atlı ádebiy-kritikalıq izertlewı ayırqsha. Ulıw maqaraqalpaq ádebiyatı iliminde, Berdaq tuwralı jazılǵan maqalalar, broshyuralar oǵada kóp, biraq kólemli izertlewler joq edi. Bulaysha, Berdaqqa kóp dıqqat awdarılıwınıń sebebidet úsinikli. Shayırdıń shıǵarmaları anı tilinde, rus, ózbek, t úrkmentillerinde basılıp shıqtı, ol qaraqalpaqxalıqınıń maqtanış hám Nawayı, Maqtımqulı, Abaylar sıyaqlı joqarı bahalandı. Berdaq jámiyet sanasında jasapham jasay beretuǵın talantlı shayırdı.

Berdag tvorchestvosın izertlew boyınsha basqa ádebiyatshılar menen bir qatar I. Saǵıytovtıń úlken miynet bar. Ol Berdaq haqqında bir neshe maqalalar, broshyur jazdı, ilimiy jıyınalarda dokladlar isledi, shayırdıń tvorchestvosı jóninde kandidatlıq dissertaciya jazladı. Bul jumısta Berdaqtıń tvorchestvosınıń izertleniw jaǵdayın, Berdaqqa shekemgi qaraqalpaq shayırlarınıń oǵan tásirin, shayırdıń shıǵarmalarıńıń tiykarǵı motivlerin, shıǵarmalarıń kórkemlik ózgesheliklerin izertleydi.

Jumıstıń bahalı jaǵı sonnda: avtırdıń tvorchestvosın jıynaw hám izertlewinde jetiske nlikler menen kemshilikler, qáteliklerdiń betinashadı. Burınǵı armenensalıstırǵanda, shayırdıń tvorchestvosın ózi jasaǵanda wırdıń jámiyetlik-siyasiy, ekonomikalıq jaǵdaylarına baylanıslı izertleydi, onıń tvorchestvosınıń, qaraqalpaqxalıqınıń ótkendege kóp ásirlerden bergi ruwxıy mádeniyatınıń rawajlanıwı

menenqandaybaylanısınıńbarekenligine kewil bóledi. Sóytip, burınǵıgeyparaádebiyatshılardıń, sonıń ishinde óziniń de maqalalarına jetispeytuǵın orınlar, qáte pikirler bul kitapta birqansha dúzetilgen.

Kitaptakózgetúsetuǵın belgili kemshilikonıń kompoziciyasınabaylanıslı. Avtorshayırdıń tvorchestvosını tematikalıq jaqtan kóbirekalıpqaraǵan. Bul bir jaǵınan konkret bolǵanı menen, ekinshi jaǵınan, pikirlerdiń shashırandı bolıwına alıp kelgen, alshayırdıń tvorchestvosınıń evolyuciyasın jeterliashiıp berealmaydı. Jumıstaǵı «Erkebay» poeması jóninde avtor menen kelisiw múmkin emes, óytkeni, bul shıǵarmanı Berdaqtıki dep keltirilgen dáliller ústirtin hám isenimsiz. Onıń ústine, bul shıǵarmada Berdaqqa tán bolǵan shayırlıq pafos, kórkemlik jetispeydi, al jeńil kúlkibasım. Bizińshe, bul shıǵarmahaqqında M. Nurmuxammedov penen G. Esemuratovlardıń pikiridurıs dep oylawǵa boladı (olar bunı X. Rámbergenniń óziniń dóretkenideptas tıyıqlaydı)

Klassikaádebiyat boyınshageypara problemalıq máseleler kóterildi, á sirese, qaraqalpaq klassik poeziyasınıń jazba ádebiyatlıq xarakterihaqqında, Berdaqtıń jámiyetlik siyasiy kózqarası, t.b. máseleler tuwralı keń pikir alıswlar boldı. Ádebiyatshı B. Ismayılov «Qaraqalpaq klassik poeziyasınıń jazba ádebiyatlıq xarakterihaqqındaǵı máselege» («Ámiwdárya», №3, 1959-

jıl) degen kólemlimaqalasındaǵa zaladı. Bul orınlı keltirilgen másele boyınshabirneshshe ádebiyatshılardıń pikirleri sol jurnal betlerinde basıladı. Q. Maqsetovtıń «Folklor hám ádebiyat» («Ámiwdárya», №10, 1959-

jıl), A. Karimovtıń «Jiyen jıraw hám jazba ádebiyat» («Ámiwdárya», №8, 1961-

jıl), S. Axmetovtıń «Kútáorınlı kóterilgen másele» («Ámiwdárya», №10, 1959-

jıl), A. Paxratdinovtıń «Qaraqalpaq klassik poeziyasınıń jazba ádebiyatlıq xakteri xaqqındaǵı máselege» («Ámiwdárya», №11, 1959-jıl) atlı maqalaların kórsetiwge boladı.

M. Nurmuxamedov qaraqalpaq ádebiyatı ilimine ádebiy baylanıslar máselesin izertlew menen kelip kirdi. Bul ulıwma qaysı waqıt bolsa da aktual másele ekenligi belgili, biraq ta 50-jıllardıń ishinde á sirese, sovet Shıǵısı xalıqlarınıń ádebiyatında jańa ǵana qolǵa alına baslaǵan problema edi, ol bul máseleni birinshilerden bolıp qolǵa aldı.

1950-jıllardıń ishinde basılıp shıqqan ilimiy miynetlerdiń arasında «Qaraqalpaq sovet ádebiyatınıń rawajlanıwına rus ádebiyatınıń tásiiri» degen M. Nurmuxamedovtıń kitabı usı jaǵınan úlken jańalıq boldı. Avtor bul miynetin derus-qaraqalpaq ádebiyatınıń tematikalıq jaqtan jaqınlıqlarınadıqqata wdaradı. M. Nurmuxamedovtıń

«Rus-

qaraqalpaq mádeniy baylanıslarınıń tariyxınan» (1947) kitabı kóp ǵana shashırandı derekle rditińimsız úyreniw menen ilimniń aynalıswına alıp keldi.

1960-jıllardan baslap qaraqalpaq ádebiyatı kóp janrlı proza menen kózgetústi, eń dáslepki romanlar payda boldı. Proza kem-kem qaraqalpaq ádebiyatınıń kárwan basına

aylana başladı. Endi usı janrdıń oǵada aktual máselelerin izertlew zárúrligi kún tártibine qoyıldı. Tájiriybeli, ısılgan ádebiyatshınıń qol urılmaǵan bul temaǵa awısıwı úlken zárúrlikten kelip shıqtı. Kóp ǵana derekler tiykarında qaraqalpaq prozasınıń rawajlanıw jolların qarastırıwǵa ótti.

Soraw hám tapsırmalar

1. 1940-jıllardaǵı ádebiy sın hám ádebiyattanıw ilimi
2. 1950-jıllardaǵı qaraqalpaq ádebiy sını hám ádebiyattanıw ilimi
3. N.Dáwqaraevtıń «Urıs kúnlerinde qaraqalpaq iskusstvosı» hám M.Dáribaevtıń «Sapalı ádebiyat ushın», «Shayırlar Watandarlıq urıs kúnlerinde» degen maqalalarında qanday máseleler sóz etiledi?
4. 1940-jılları teatrda qoyılǵan spektakllerge baylanıslı qanday recenzıyalar járiyalandı.
5. I.Saǵıytovtıń «Patriot shayı» maqalasın atalqı.
6. Q.Ayımбетov óziniń «Aral qızı» pesasınıń qoyılıwına baylanıslı jazǵan recenzıyasına talqı?
7. Á.Shamuratovtıń «Jigirma jılda qaraqalpaq sovet ádebiyatı» degen maqalasına talqı.
8. S.Beknazarovtıń ádebiy sınaǵa arnalǵan maqalaları hám olarǵa talqı.

3-TEMA:ÁDEBIYATTANIW HÁM ÁDEBIYSINDA QARAQALPAQ POEZIYASI MÁSELELERI

Jobası:

Qaraqalpaq ádebiyattanıw ilimi hám ádebiy sında 1960-70 jıllardaǵı poeziya máseleleri

Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde XX ásirdeń 80 jıllardaǵı qaraqalpaq poeziyasın izertlew máseleleri

Tayanış sózler. Poeziya, liro-poeziya, poema, ballada, janr, forma, mazmun, problematika, ideya

Qaraqalpaq poeziyasınıń rawajlanıw dárejesine ádebiy teoriyalıq oy-pikirler belgili dárejede tásir jasadı. Ótken dáwirler ishinde toplanǵan tájiriybelerdi juwmaqlastırıw, poeziyanıń jetiskenlik hám kemshiliklerin ashıw sol kúnlerdiń talabı edi. 60-80 jılları poeziya tarawında pikirler talası, sheberlik máselelerine arnalǵan maqalalar kóbirek kózge tústi.

Qosıq qurılısı haqqında aytıstı Q.Ayımbetov basladı.Onıń «Qaraqalpaq poeziyasınıń qosıq qurılısı»,(1951,j.lgazeti), S.Axmetovtıń «Qaraqalpaq sovet poeziyasınıń qosıq qurılısı haqqındaǵı máselege» («Ámiwdárya»,1985,№5), Q.Maqsetovtıń «Qaraqalpaq poeziyasında qosıq dóretiwshilik máselesine» (Ámiwdárya,1963,№6), K.Muratbaev «Poeziyamızdıń qosıq qurılısı haqqında», «Buwın teńligi hám uyqas» («Ámiwdárya», 1974, 2,6), A.Áliev «Rubayat degenne?»,«Qaraqalpaq lirikasında janrlıq formalardıń rawajlanıw máselesine», G.Esemuratov «Poeziya kózi menen» (Ámiwdárya, 1966, 4). Bunday pikir talasları jańashılıq hám dástúr, poeziyanıń kórkemligine baylanıslı máselelerde kóteriledi.

1960-80 jıllardağı poeziyanıń máseleleri S.Axmetov, G.Esemuratov, Á.Nasurullaev, T.Mámбетniyazov, K.Xudaybergenovlardıń maqalalarında bir qansha tereńirek aytıp kiyatır. I.Sağıytov, B.Ismayılov, Á.Paxratdinov, Q.Sultanov, K.Mámбетov, Z.Nasurullaeva sıyaqlı ádebiyatshılardıń poeziya tuwralı jazǵan kópshilik maqalaları kórkemlik sheberlik haqqındaǵı oyları, ásirese poeziyamızdıń jetispewshiligi jóninde aytqan pikirleri ádebiyat penen bekkem baylanıslı. Onı bunnan bılayda rawajlandırıw boyınsha oylasıqları kópshilikti pikirlerine sáykes keledi.

Házirgi poeziyamızdın geypara máselelerine arnalğan miynetlerdın arasında I.Sağıytovtın «Ádebiyat hám dáwir», «Qaraqalpaq ádebiyatınıń ósiw jolları» (1979), T.Mámbetniyazovtın «Poeziya haqqında oylar» (1985) dep atalğan toplamlarındaǵı eń jaqsı maqalaların atap ótiwge boladı. Hárjılları jazılğan bul maqalalarda sol dáwirdegi poeziyanıń sırtı hám sıpatı haqqında unamlı pikirler jámlengen.

1970-jılları qaraqalpaq poeziyasında I.Yusupov, T.Jumamuratov, T.Seytjanov, M.Seytniyazov, T.Mátmuratov, K.Raxmanovlardın dóretpelerine baylanıslı kritikalıq maqalalar ádewir tereńlesti.

1970-80-jılları poeziyada unamlı bahаланған shayırlardıń biri I.Yusupov dóretiwshiligi boldı. Ol haqqında G.Esemuratovtın «I.Yusupovtın poeziyası» (1976) degen arnawlı izertlew miyneti payda boldı. Sonday-aq I.Sağıytovtın «Novator shayırdın poeziyası», O.Bekbawliev hám S.Abdullaevtın «Tásirlilirika» («Ámiwdárya», 1963, №10), K.Xudaybergenovtın «Shayır júregi», K.Mámbetovtın «Tumaris haqqında ápsana», T.Mámbetniyazovtın «Dáwir hám qaharman», «Waqt sezimi» hám t.b.maqalalardı atap ótiwge boladı.

Qaraqalpaq ádebiyashı-kritiklar arasında I.Yusupovtın dóretiwshiligin bahalawda alaǵatlıq joq, onı ulıwma durıs túsindi. Usılardı juwmaqlastırǵanda I.Yusupov óz poeziyası menen házirgi qaraqalpaq ádebiyatındaǵı jetekshi shayırlardıń biri. Ol- poeziyamızdın haqıyqat novator shayırı.

Shayırdın dóretpesin túsiniw, shın júreken sezinip tallaw G.Esemuratovtın, K.Raxmanovtın shıǵarmaları tuwralı «Lermontovtın jası», «I.Yusupov poeziyası» jónindegi, K.Mámbetovtın «Júrek penen sırtlasıp» K.Xudaybergenovtın «Poeziyanıń jańa tolqını» degen maqalalarınan bayqawǵa boladı.

G.Esemuratovtın jas shayıır K.Raxmanov haqqında jazǵan maqalası jay ǵana recenziya emes, al shayırdın qosıqlarınıń maǵnasın tereń túsiniw onıń menen birge ortaqlasıw sıpatında kózge túsedi. Shayırdın basınan ótkergen keshirmeleri, kewil-kúyi menen quwanışı, renjiwi maqalada tásirli jetkerilgen. Kritik shayırdın shıǵarmaların mánisi kórkemlik kúshin júrek penen túsiniw tallan, onıń ózine tán shayırlıq hawazın kóterip hám poeziyaǵa qosıp otırǵan jańalıǵı anıqlanǵan.

Á.Nasurullaevtın «Meniń zamanlaslarım» degen shayıır T.Jumamuratovtın toplamına bergen recenziasında asıǵıslıq juwmaq bar. Avtor shayırdın on jıl dawamında bergen toplamındaǵı qosıqlarınıń ózinshe tallan. Juwmaqta: T.Jumamuratovtın «Meniń zamanlaslarım» atlı kitabı poeziya maydanında onlaǵan jıl ishindegi erisken tabıslarınıń juwmaǵı, biraq tvorchestvliq tabıs emes, -deydi. Jazıwshılıqta dóretiwshilik tabıs bolmasa, qanday tabıs haqqında sóz bolıw múmkin. Á.Nasurullaevtın maqalalarındaǵı usınday bir jaqlama tasqırıqlawları baspa sózde az sóz bolǵan joq. Bul haqqında T.Esemuratov, B.Ismayılov, I.Sağıytovlarda óz waqtında tiyisli pikir

aytqanligi belgili.

Soraw hám tapsırmalar

1. 1960-80 jıllarda qaraqalpaq ádebiy kritikasınıń rawajlanıwına úles qosqan sınsılar kimler?
2. M.Nurmuxammedovtıń «Túrkiy tilles ádebiyatlarda awızeki hám jazba tradiciyalardıń sintezi haqqında» (1981-jıl, Ámiwdárya №7) degen maqalasına talqı.
3. Q.Kamalovtıń «Tariyxıy temadaǵı shıǵarmalardıń qalıplesiw jolları» (Ámiwdárya №10, 1981) maqalasına talqı.
4. Qaraqalpaq poeziyasınıń teoriyalıq máselerine arnalǵan hám úlken qızıǵıwshılıq tuwdırǵan A.Álievtıń «Qaraqalpaq lirikasında janrlıq formalardıń rawajlanıw máselesine» (Ámiwdárya, 1964, №2) hám «Qaraqalpaq poeziyasınıń ritmi tuwralı geypara oylar» dep atalǵan problemalıq maqalalarında neler sóz etiledi?
5. M.Nurmuxammedovtıń «Qaraqalpaq ádebiyatında óz-ara baylanıslar hám óz-ara tásirlerdıń geypara máseleleri» («Ámiwdárya», 1978, №10) maqalasına talqı.
6. N.Japaqovtıń «Ózbek hám qaraqalpaq ádebiyatınıń óz-ara baylınıs máselesine» (Ámiwdárya, 1963, №10) maqalasına talqı.
7. B.Ismayılovtıń Hamza haqqında «Jalınlı xalıq xızmetkeri», «Polya xalqınıń ullı shayı» maqalasına talqı.
8. I.Saǵıytovtıń «Qaraqalpaq ádebiyat iliminiń hám ádebiy kritikanıń rawajlanıwı», «Ádebiy kritikanıń jaǵdayı» degen obzorlıq maqalalarında qanday máseller sóz etiledi?

4-TEMA: QARAQALPAQ ÁDEBIYATTANIWI HÁM ÁDEBIY SINDA PROZA MÁSELELERI

Jobası:

Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde XX ásirdeń I yarımındaǵı prozanıń izertleniwi

Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde XX ásirdeń 60-80-jıllarındaǵı qaraqalpaq prozasın izertlew máseleleri

Tayanış sózler. Proza, qaharman obrazı, detal, syujet, konflikt, bas qaharman, qaharman xarakteri

1960-80-jıllarda proza, poeziya, dramaturgiya kórkemlik sheberlik máseleleri ádebiy-sınnıń dıqqat orayında bolıp kiyatır. Eń aldǵı menen kórkem proza tuwralı sın maqalalar dıqqat awdaradı, óytkeni keshlew rawajlangan proza janrı sońǵı jılları salmaqılı orınǵa iye. Proza boyınsha M.Nurmuxammedov, J.Narımбетov, Á.Qojıqbaev, Z.Nasrullaeva, Q.Kamalov, S.Bahadırova, P.Nurjanovlardıń salmaqılı izertlew jumısları jarıqqa shıqtı, bahalı-bahalı maqalalar jazıldı.

Proza boyınsha izertlewler ádebiy sın maqalalardıń da ilimiy tereńligine, dálillerdeń salmaqılı bolıwına járdem etti, dep qarawǵa bolar edi. Máselen,

«Ámiwdárya boyında» romanı basılıp shıqtı. Ol haqqında jazılǵan sın pikirler kóplep ushırastı. Burın qaraqalpaq ádebiyatı bilmegen bul jaǵday ádebiy sindaǵı aktivliktiń kórinisi edi. 1959-jılı Moskvada, Ózbestan jazıwshıları shıǵarmalarınıń dodalawında «Ámiwdárya boyında» romanına da úlken dıqqat awdarıldı.

Jergilikli baspa sózde Qojıqbaev, Temirqulovlardıń pikirleri «Kitap oqıwshılardıń xatları» («Ámiwdárya» 8, 1958) sıpatında daǵazalandı. S.Axmetovtıń «Házirgi zaman teması ádebiyatıń tiykarı bolsın» («Á» 2, 1959), M.Nurmuxammedovtıń «Házirgi proza haqqında oylar». (Á. № 11, 1962) A.Muxtardeń «Házirgi zaman teması-bul sheberlik máselesi» («Drujbanarodov» 2, 1957) maqalalarında «Ámiwdárya boyında» romanınıń jetiliskeń hám ayırıqsha kórkemlik jaqtan geypara jetispewshilikleri orınlısınaldı.

Jazıwshı K.Sultanovtıń «Aqdárya romanı haqqında» baspa sózde dıqqatqa ılayıq birneshe maqalaları járiyalandı. Bunıń ózi ondaǵı aktivlikti kórsete aladı.

M.Nurmuxammedovtiń «Aqdárya romanı haqqında» (Shkolamasterstvo.Toshkent, 1960.24-26, 165-170), I.Saǵıyovtiń «Aqdárya» romanı tuwralı oylar» («Á»12,1965), Á.Qojıqbaevtiń «Aqdáryanı oqıǵanda» (1963,10) Q.Maǵsetovtiń «Watandarlıq urıs dáwiri haqqında haqıyqatlıq» (1962,10»Á») Qazaq ádebiyatshısı T.Álimqulovtiń «Bir uwıs topıraq» (S.Q.1969) maqalaları bir-birin tolıqtırıp, roman tuwralı tereń tallawjasaydı.

Biz joqarıda ádebiyat kritikasında janrlıq jikleniwshilikti aytqan edik. Sol aytqanday M.Nurmuxammedov kóbirek proza tarawındaǵı kritikanı rawajlandırıp kiyatır. Onıń sındaǵı proza boyınsha bayqawları avtordıń usı janrdıń payda bolıw hám rawajlanıw procesine arnalǵan kólemli izertlewlerine alıp kelgenligi sózsiz. Avtor ushın tán nárese kritikalıq pikir menen izertlewshilik pikirlerdi ushlastırıp barıwshılıq kóp orınlarda bilimpazǵa tán saldamalılıq penen juwmaq jasawshılıq dep qarawǵa boladı. Onıń «Balıqshınıń qızı» («Á»1961,8), «Ámiwdárya boyında» romanı («Á»1962,11), «Ó.Xojaniyazovtiń gúrrińleri» («Á»1963,3) «Ústirtti baǵındırıwshılıq haqqında povest» (1964,8) «Házirgi zaman qaraqalpaq ocherkleri» (1965,1), «Seydan ǵarrınıń gewishinde sheberlik máselesi» (1966,9), «Házirgi qaraqalpaq prozasınıń geypara aktual problemaları» (1970,10) atlı maqalaları óziniń kótergen máseleleri menen bahalı, bularda házirgi prozamızdıń rawajlanıwınıń baǵdarı sóz etiledi, hár bir jazıwshınıń stili ashıp beriledi. T.Qayıpbergenovtiń «Sońǵı hújim» romanı haqqında jazılǵan K.Qudaybergenovtiń «Gúreslerde tuwılǵan jeńis» (1961,5»Á»), S.Abdullaevtiń «Kollektivlestiriw dáwiriniń kartinası» («Á»61,5)degen maqalalarında tek bir jónেকেy maqtaw ǵanabar.

K.Qudaybergenovtiń «Qaraqalpaq qızınıń táǵdiri» degen «Qaraqalpaq qızı» romanına arnalǵan maqalasında bazı bir máselelerge toqtaǵan.

Q.Maǵsetovtiń «Qaraqalpaq qızı» romanı haqqında pikirleri («Ámiwdárya»10,1970) óz jańalıǵı menen dıqqatqa ılayıq. Avtor «Qaraqalpaq qızı» romanı dáwir ózgerislerin hár tárepleme qamtıwı jaǵınan soǵan baylanıslı ózgeriske ushırap otırıwın kórsetiw menen qısqaşı adamlardıń, hár qıylı obrazlardıń sapa jaǵınan belgilibir waqıt hám adam táǵdirin súwretlewı menen realistlik roman dárejesine kóterilgen dep tastıyıqlaydı.

Sonıń menen birge maqalada jazıwshınıń dóretiwshilik jeńisi haqqında bayqaǵan orınları da kewilge qonımlı. Sánemniń Záripbaydıń úyinen quwılıp, daladaqalıwın súwretleytuǵın kartinalar, taǵı da Jumagúldiń óz ómirine narazı bolıp, úkiga taslap ólmekshi bolıwı onıń monologiya kitaptıń eń jaqsı orınlarınan ekenligin Q.Maǵsetov durıs ashadı.

«Qaraqalpaq qızı» romanı haqqında jazılǵan kritikalıq maqalalardıń arasında ádebiyatshı Q.Kamalovtiń «Jaǵımlı qosıq» recenzıyası dıqqat awdaradı. Egerde roman boyınsha 445 xat kelgen bolsa, sonıń sebepleri usı maqalada durısraq túsindirilgen. (S QQ.59,1978)

Proza tarawında belgili orın iyelegen ayırım shıǵarmalar, álbette, pikir talasın tuwdırdı. Bul talas pikirler jaqsı shıqqan shıǵarmaǵa hár qırınan qarap baha beredi.

Onıń ózinshelik ornın ashıwǵa hártúrli ólshem talap qoyıw kóz-qarasınan shıǵadı. Usı jaǵınan S.Alliyarovtıń «Qaraqalpaq qızı» romanı boyınsha jazılǵan «Ómirge qushtarlıq» («Á»64,4) maqalası oqıwshı da unamlı sezim tuwdıratuǵını sózsiz. S.Allayarovtıń «Hújdanshaqıradı» maqalasıda shıǵarmanı jeterli túsindiriwge járdem etetuǵın recenziya. Bul S.Sálievtıń «Kárwan mánzilge gózler» povesti haqqında jazılǵan.

Bul maqalalar kritika tarawındaǵı avtordıń ózinshelik jolı, stili bar ekenligin kórsetip qoymastan, onıń tallaw usılınıń jazıwshıǵa, oqıwshıǵa da paydalı ekenligin ańlatadı.

Prozanıń kólemli forması bolǵan ayırım romanlar tuwralı atap aytqanda, «Beruniy», «Ájiniyaz» shıǵarmaları boyınsha K.Xudaybergenovtıń «Beruniydi súyip», «Ájiniyaz haqqında oylar» (Á, 8, 1969) sıyaqlı maqalaları avtorlardıń tájiriybeliligine qaramastan sol shıǵarmalardı biykarlaw xarakterine iye. Bularda subektivizm basım, dálil jetkiliksiz.

Ádebiy kritika tarawında ádewir tájiriybege iye K.Qudaybergenovtıń «Ájiniyaz» romanı haqqındaǵı pikirine de qosılıw múmkin emes. Joqarıda aytqan subektivizmniń zıyanlı jaǵı usı maqalada bar. Bul romannıń jetiskenlikleri de kemshilikleri de bar. Biraq avtor dáwirdiń shınlıǵın ashıvp bere aldı. Xalıqtıń úrp-ádetin sheber bileti, oqıwshınıń yadında qalarlıq obrazlar jasadı, romannıń bunday túri qaraqalpaq ádebiyatınıń birinshi tájiriybesi edi. Shıǵarmadaǵı Ájiniyaz obrazınıń ele de jetilisiwi, Esengeldi obrazın burmalawdıń retsizligi kópshilik ádebiyatshılar tárepinen durıs kórsetildi. M.Nurmuxammedov, I.Saǵıytov, T.Mámbetniyazovlardıń pikirleri unamlı sıpatqa iye. Proza tarawındaǵı iri dóretpeler, álbette, kritikanıń dıqqat orayında turdı. Sońǵı jılları dóregen «Qaraqalpaq qızı», «Qaraqalpaq dástanı» sıyaqlı súyikli shıǵarmalar, sózsiz biziń prozamızdı awqamlıq masshatbta tanıtwına múmkinshilik berdi. Bul romanlar haqqında kritikada unamlı pikirler az emes. «Pravda», «Literaturnaya gazeta», «Voprosı literaturı» sıyaqlı oraylıq baspa sóz betinde sońǵı jılları T.Qayıpbergenovtıń romanları ulıwma awqamlıq ádebiyattıń atap aytqanda tariyxıy romannıń jetiskenlikleri sıpatında bahalanıwı atap ótiwge bolatuǵın belgili fakt. K.Yashinniń «T.Qayıpbergenov hám onıń «Qaraqalpaq qızı» romanı haqqında» (SK.1977) I.Surovcevtiń «Tariyxıy roman haqqında zametkalar» (Pravda №8 1984) V.Oskoskiydiń «Tariyx penen tárbiyalaw» («Pravda» 18-sentyabr.1979) YU.Karasevtiń «Xalıq táǵdirleri» maqalaları T.Qayıpbergenovtıń tariyxıy romanları jazıwshınıń dóretiwshilik jetiskenligi sıpatında ulıwma awqamlıq talap penen bahalanǵanlıǵın kóremiz. Qaraqalpaq, ózbek ádebiyatshılarınıń maqalalarında basılıp shıqqan izertlewlerinde bul romanlar keńirek hám hártárepleme sóz bolıp atır. M.Nurmuxammedovtıń «Házirgi qaraqalpaq prozasınıń geypara aktual

máseleleri» («Á»10,1970) Z.Nasrullaevanıń «Asıwlaraldı»(SK1978), S.Bahadırovanıń «Mamanbiy» ápsanası» hám «Baxıtsızlar romanı haqqında»(S.QQ, 1978)S.Allayarovtıń «Jılnamanıń ájayıp beti»(QQ, 1980) K.Kamalovtıń «Kárwanbası»(QQ, 1978).Maqalalardı kózden ótkeriw jetkiliksiz.Usılar menen bir qatarda S.Bahadırovanıń «Roman hám dáwir» (1978), Q.Sultanovtıń «T.Qayıpbergenov prozası» (1979)monografiyalıq izertlewlerinde bul shıǵarmalarǵa úlken kewil bólingen.

T.Qayıpbergenovtıń «Mamanbiy» ápsanası, «Baxıtsızlar», «Túsiniksizler» romanları keń masshtablı waqıyalardı tereńlik penen ashıp beretuǵın iri tulǵalı shıǵarmalar.Roman tuwralı qanday pikir aytılsada avtordıń miynet oqıwshılar talabına kóp orınlarda juwap beretuǵınlıǵın heshkim biykarlay almaydı M.Qarabaevtıń «Bunnan 200jıl burın» («Á»,1969,4), Á.Qojıqbaevtıń «Tariyxıy doslıq ápsanası» («Á»1964,10), A.Murtazaevtıń «Ótken zaman tuwralı jazǵanda» («Á»3,1972) maqalaları roman tuwralı tolıǵıraq tallaw jasap, kóp pikirlerdi ortaǵa salǵan dep qarawǵa boladı.

S.Bahadırovanıń «Táǵdiyr» atlı dialogiyası boyınsha Z.Nasrullaevanıń «Táǵdiyr» romanı haqqında» degen recenzıyası járiyalandı («Á»3,1988.)

Soraw hám tapsırmalar

- 1.1960-80-jıllarda proza, poeziya, dramaturgiya boyınsha ádebiy-sınlıq maqalalarǵa talqı.
- 2.«Ámiwdárya boyında» romanına arnalǵan ádebiy sın maqalalarǵa talqı.
- 3.Jazıwshı K.Sultanovtıń «Aqdárya romanı haqqında» baspa sózde járiyalanǵan maqalalarǵa talqı
- 4.M.Nurmuxammedov hám qaraqalpaq ádebiy sın
- 5.A.Begimovtıń «Balıqshınıń qızı» romanına arnalǵan sın maqalalaǵa talqı.T.Qayıpbergenov shıǵarmaları hám ádebiy sın

5-TEMA: QARAQALPAQ ÁDEBIYATTANIWI HÁM SINDA DRAMATURGIYA MÁSELELERI

Jobası:

Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde milliy dramaturgiyanıń tuwılıwı hám qalıplesiwi máseleleri

Ádebiy sında qaraqalpaq dramaturgiyası máseleleri

Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde T.Qayıpbergenov prozasın izertlew máseleleri

Tayanısh sózler: dramaturgiya, drama, komediya, tragediya, trago-komediya, liro-drama, ariya

Ádebiyatımızdın proza, poeziya janrına baylanıslı jazılǵan kritikalıq maqalalar menen salıstırǵanda dramaturgiya hám teatr sını ádewir artta qalıp atırǵanlıǵın kórmew múmkin emes. Ádebiyattın rawajlanıw dárejesi ádebiyat sınınıń da dárejesin belgileydi degen pikirge súyen sekbiz dramaturgiya janrın basqa janrlar menen salıstırǵanda artta qalıp otırǵanlıǵın sonday-aq bul tarawda jazılǵan tereń ilimiy kritikanında jetkiliksiz ekenligin jasıra almaymız. Teatr saxnasında «Aygúl-Abat», «Súymegenge súykenbe» sıyaqlı tamashagóylerdın súyiwshiligine bólengen pesalar kútá kem, al kórkem shıǵarmalardıń belgili syujetine pesa jazıp saxnalastırıw eletiyisli nátiye bermey atır. Óytkeni tamashagóylerge original saxnalıq shıǵarmalar kerek. Búgingi turmıstan jazılǵan pesalar teatr reperturalarında turaqlı qala almay atır. Sońǵı jılları jazıwshılarımızdın sezdleri menen plenumlarında dramaturgiyanıń aktual máseleleri arnawlı túrde dodalandı. Birqansha jaqsı pikirler ayıldı.

Mısalı, T.Seytjanov óziniń jazıwshılar awqamınıń plenumda islegen «Qaraqalpaq dramaturgiyasınıń házirgi jaǵdayları hám biziń wazıypalarımız» («Á» 7,1971) degen bayanatında házirgi kún temasına arnalǵan pesalardıń xarakterli bir kemshiliklerin oǵada durıs kórsetken edi. Házirgi zaman temasına jazılǵan J.Aymurzaev hám T.Allanazarovlardın «Ráwshan», J.Aymurzaevtıń «Qádirdandoktor» T.Seytjanov hám B.Qálimbetovlardın «Qırılısoqpaqlar», S.Xojaniyazovtıń «Talwas» hám I.Eshmatov penen R.Eshimbetovlardın «Jaylawda toy» pesalarınıń mazmunın salıstırıp qarayıq. Olardıń bárinde de alınǵan tema hárqıylı biraq mazmunları bir syujetke hayal-qızlar arasındǵı buzılıp, dúzeliwlerge qurılǵan.

«Ráwshan» pesasında jezdesi Ráwshandı ólgen apasınıń ornına almaqshı boladı hám onıń Murat penen bolǵan muxabbatınıń arasına suǵlı ǵısadı.«Qırlı soqpaqlar»pesasında Ziyba menen Polattıń muxabbatınıń arasına Párwaz, «Talwas» pesasındaTalwas penen Tórebaydıń muxabbatlarınıń arasına dúkanshı,«Jaylawdatoy»pesasında Paraxat penen Gúlsánemniń arasına Palımbet, «Qızlar házili» pesasındaErkebaymenen Perdegúldiń arasına bir jas qız suǵlıǵıstırıladı.

Belgili dramaturgimiz T.Seytjanov sońǵı waqıtları dóregen hám saxnada kórsetilgen bul pesalardıń bir-birine eki tamshı suwday uqsas ekenligin jaqsı ańǵarǵan.Bunday momentler kórermenler ushın qızıǵıwshılıq oyata almaydı.Dramaturgiya menen teatrǵa baylanıslı jazılǵan kritikalıq maqalalarda tiykarınan

«Aygúl-Abat»,«Súymegenge-súykenbe»pesalarınıń átirapında bolıp qaldı. Mısalı «Aygúl-Abat» tuwralı K.Sultanovtıń «Tereń mazmunlı kórkem shıǵarma» («Á»,1988,7), J.Qayırbaevtıń «Kórgenimiz hám kewildegimiz» («Á»,4,1962) ,Q.Maqsetovtıń «J.Aymurzaevtıń «Aygúl-Abat» pesasındaǵı folklorlıq elementler» («Á»,1961,10) «Súymegenge-súykenbe» pesası haqqında Bayandievtıń «Jeti júz retqoyılǵanpesa» («Á»,1962,10) Q.Sultanovtıń «Kewilaltıńǵaberilmes», Q.Maqsetovtıń «Súymegenge súykenbe» pesasınıń xalıqlıǵı» sıyaqlı maqalalardı atap ótsek jetkilikli. Sonıń menen birge bulardan basqada J.Qayırbaevtıń«Talwas», B.Tursınov «Turmıs haqıyqatlıǵı durıs kórsetilsin»,«Jaylawda toy»pesası haqqında»,«Dramaturgiyamız dáwir talabına juwap bersin»,«Teatr hám dramaturgiyamız tuwralı oylar» hám basqa da ádebiyatshılardıń maqalaları tiykarında pesalardıń jazılıwı,saxanǵa qoyılıwına baylanıslı máseleler ortaǵa qoyıldı. Dramaturgiyanıń artta qalıw sebepleri sınshı B.Tursunovtıń «Qaraqalpaq dramaturgiyası» maqalasında isenimli keltirilgen dep oylawǵa boladı. Avtor konkret shıǵarmalardı tallaw menen ǵana sheklenbesten, sońǵı jıllardaǵı repertuar máselelerine,búgingi kún temasın sáwlelendiriwshi pesalardıń bolmawında oǵan dóretiwshilik qatnastıń joq ekenligin dálilegen.

1960-jılları dramaturgiyaǵa tikkeley aralasıp,ádewir tájiriye toplaǵan T.Seytjanovtıń kópshilik pesaları búgingi turmıstı súwretlewge arnalǵan.Teatr izertlewshisi,belgili ádebiyatshı ilimpaz T.Allanazrov usı dramaturgiya dóretiwshiligine baylanıslı bir qatar problemalıq máselelerdi kótergen «Húrmetli Tájetdin Seytjanov» degen sın maqalasın járiyaladı. Bul maqalada T.Seytjanov ǵanaemes basqada dramaturglerimizge tán kemshilikler seziledi.

Avtor ózi sezgen, bayqaǵan kemshiliklerdi belgili dramaturgtıń tvorchesvosına baylanıstırıp ortaqlasadı.Ulıwma mádeniyatlılıq penen jazılǵan bul maqalada T.Seytjanovtıń pesalarındaǵı kemshilikler durıs ashıp berilgen.T.Seytjanov pesalarındaǵı kemshilikler-bul tematikalıq qaytalawlar, uqsas temalardıń bir shıǵarmadan ekinshisine ózgerissiz kóshirile beriwi, usılardı

jańalıqsız,dramaturgiyalıq jańa isenimsiz beriliwin aytıwǵa boladı.

Kópshilik pesalarda bir-birine uqsas,oyı sayız, qızganshaq, iship turmıstan buzılğan jaslardıń obrazlarınıń beriliwi. Dramaturgtıń pesalarındaǵı endigi bir kemshilik maqala avtorınıń kórsetiwi boyınsha muxabbat temasınıń súwretleniwindegi birgelkilik, xatta mınaday pikir bar:

«Tınımsız tolqınlar» atlı pesańızda burınǵı pesalarınızday muxabbat teması qozǵaladı. Ádetteginshе bir qızǵa eki jigit ashıq boladı. Qızda ekewiniń qaysısın tańların bilmey pesanıń aqırına shekem juwırıp jortıp júredi. Siz bir qızǵa eki jigitti baylaǵanıńız benen turmay,bir jigitke eki qızdı ashıq etipsiz.Jáne ol azday usı pesańızda Erdan menen Ayxannıń, Beket penen Ajardıń da ashıqlıǵın qosıpsız. Jánede bul ashıqla bir-birine ózara syujetli qarama-qarsılıqlar sabaǵı menen baylanıstırılmaǵan. Pesańızdaǵı ashıqlardıń sanı tórt jup, segiz adamǵa jetipti. Qáne,ózińiz-aq oylanıp qarań, bir pesanıń ishinde segiz adamdı usınday bir-birine ǵárezsiz túrde ashıq etiwdiń qanday zárúrligi bar edi. Maqalada bulardan basqa pesanıń stili, kórkemligi,ushiraytuǵın jasalma obrazlar jóninde de obektiv pikirler bar. («Á»,1965,6)

Dramaturgiya máselelerine arnalǵan maqalalardan G.Esemuratovtıń «Ómir hám saxna» dep atalǵan («Á»1971,7) kritikalıq obzorın atap ótiworınlı boladı.

Avtor búgingi turmistı súwretlewdiń «Talwas», «Qırlı soqpaqlar», «Kúygelek kózli yar» t.b. pesalardı tallap. Olardıń kórkemlik dárejesi boyınsha durıs juwmaq jasaydı Avtordıń «Súymegenge súykenbe» den keyingi «Talwas» degen pikiri de orınlı. Al qalǵan eki pesa haqqında bazıbir kemshiliklerdi durıs atap ótedi. Belgili teatr izertlewshisi T.Allanazrovtıń «Dramaturgiyaǵa talap kúshli» (SQ № 7,1987) degen maqalası ulıwma dramaturgiya janrına jeterli kewil bólinbey atırǵanlıǵın orınlı kórsetedi.«Jas talantlılar jetispey atır. Jazıwshılar awqamı olar menen jeterli islespeydi, sonlıqtan istin de boladılıqqa salınıwı ǵamxorlıqtıń azlıǵınan bolıp atır» dep tastıyıqlawınıń tiykarı bar.

Soraw hám tapsırmalar

1. «Aygúl-Abat» draması boyınsha sınıqlıq maqalalar
2. «Súymegenge súykenbe»komediyası boyınsha sınıqlıq maqalalar
3. T.Seytjanov hám dramaturgiya
4. J.Aymurzaev hám T.Allanazarovlardıń «Ráwshan» miynetine arnalǵan maqalalarǵa talqı
5. J.Aymurzaevtıń «Qádirdandoktor» miynetine aralǵan maqalalarǵa talqı
6. T.Seytjanov hám B.Qálimbetovlardıń «Qırlı soqpaqlar» miynetine arnalǵan sınıqlıq maqalalarǵa talqı
7. S.Xojaniyazovtıń «Talwas»piesasına talqı
8. I.Eshmatov penen R.Eshimbetovlardıń «Jaylawda toy»pesalarına talqı.
9. B.Tursunov hám dramaturgiya

6-TEMA: 1960-80-JILLARDAĞI ÁDEBIYATTANIW ILIMI HÁM ÁDEBIY SIN

Jobası:

Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde qaraqalpaq folklorı máseleleri

Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde klassik ádebiyat máseleleri

Tayanış sózler: qaharmanlıq epos, dástan, folklor, jazba ádebiyat, awızeki ádebiyat, jazba stil

Ádebiyat iliminiń bir úlken tarawı-qaraqalpaq folkloristikası. Ádebiyatımızdın tıp saǵası esaplangan folklorımız kólemi, janrlıq jaqtan hár qıylı. Bul taraw boyınsha I.Saǵıytovtıń «Qaraqalpaq xalqınıń qaharmanlıqeposı»(1963), Q.Ayımbetovtıń «Xalıq danalıǵı» (1968), «Qaraqalpak folklorı» (1977), Q.Máqsetovtıń «Qaraqalpaq qaharmanlıq dástanı «Qırqqız»(1962), «Qaraqalpaq qaharmanlıq dástanlarınń poetikası»(1965), «Xalıqbaqsısı»(1970), «Qaraqalpaq folklorının estetikası»(1971), «Folklor hám ádebiyatı « (1975), «Karakalpanskiy epos» (1976), «Qaraqalpaq jıraw, baqsıları» (1983), «Qaraqalpaq folkloristikası» (1989), «Dástanlar, jırawlar, basqsılar»(1992), «Qaraqalpaq xalıqınıń kórkem awızeki dóretpeleri»(1996) «Qaraqalpaq folklorı tariyxının ocherkleri»(1977), K.Allambergenovtıń «Qaraqalpaq ádebiyatında aytıs»(1989), «Qaraqalpaq xalıqdástanı «Edige»(1992), Ásen Alımovtıń «Qaraqalpaq xalıq jumbaqları»(1990), «Qaraqalpaq lıro-epikalıq dástanları»(1983), Abart Áliev «Qaraqalpaq xalıq dástanı «Máspatsha» (1965), S.bahadırovanıń «Folklori karakalpakskeya sovetskaya proza»(1984), «Folklorlıq terminlerdın sózligi» (1992), Orazaq Bekbawlievtıń «Qaharmanlıq epostın arpb-parsı leksikası hám onıń lingvistikalıq xarakteristikası»(1979), Nasır Kamalovtıń «Jalınlı jıllar qosıqları» (1966), O.Kojurovtıń «Qaraqalpaq folklorının úlgeri» (1940), K.Mámbetovtıń «Folklor hám jazba ádebiyat» (1978), Q.Mámbetnazarov «Qaraqalpaq ertekleri haqqında»(1981), «Qaraqalpaq awızeki xalıq dóretpesi» (1990), «Qaraqalpaq dástanlarındıǵı ózlestirme sózlerdın túsiniǵi»(1992), Minajatdin Nizamatdinov «Ullı Oktyabr revolyuciyasına deyingi dáwirdegi qaraqalpaq xalıqınıń poetikalıq aytısı» («Aytıs», 1983), T.Niyetullaev «Qaraqalpaq xalqı naqıl-maqalları» (1982), M.Nurmuxamedov «A.S.Pushkinnıń ertekleri hám Orta Aziya xalıqlarınıń folklorı» (1987), «Skazki A.S.Pushkina i folklor narodov Sredney Azii» (T., 1983), YU. Paxratdinov «Ómir laqqı hám satira-yumor máselesine» (1992), A.Pirnazarov «Jiyren shesheshen»(1992), «Ótesh, Omar hám folklor» (1991), Q.Sultanov «Folklorist Qallı Ayımbetov» (1979), Á.Tájimuratov «Qaraqalpaq xalıq qosıqları»(1965)

(X.Esbergenov) (1988), «Qaraqalpaq qaharmanlıq dástanı «Alpamıs» (1992) sıyaqlı rıkólemlimiynetlerdi atap ótiwge boladı.

«Qaraqalpaq folklorı tariyxınıń ocherkleri» («Fan», 1977) kollektivlik miynetekibólimnen ibarat: «Revolyciyaǵashekmgidáwirdegi qaraqalpaq folklorı» hám «Qaraqalpaq Sovet folklorı».

Monografiyanıń birinshi bólimi ilimiy jaqtan bir qanshı jaqsı islenedi. Bul bólimde «Qaraqalpaq qaharmanlıq dástanlarınan» «Alpamıs», «Qoblan», «Qırqız», «Qurbanbek», «Er-Ziywar», «Jaz kelen», «Máspatsha», «Ǵóruǵlı» eposları haqqında tariyxıy-ádebiy maǵlıwmatlar berilgen. Q.Ayımbetovtıń dáslepki maqalaları 30-jıllardıń baslarında jazıldı. Ol folklorlıq shıǵarmalardı xalıq arasınan jıynaw hám baspadan shıǵarıw isi menen shuǵıllanadı. «Edige», «Alpamıs» dástanların dáslepki ret baspadan shıǵaradı. «Xalıqtıń ádebiy mirasın aqızıǵıwshılıq K.Ayımbetov d óretiwshiligine tán. Onıń «Xalıq danalığı» (1968) miyneti kóp jıllardan beri alıp barǵan izertlewleriniń nátiyjesi esaplanadı. Bul qaraqalpaq jırawları, baqsılarınıń repertuarların úyrengen. Qıssaxanlar hám xalıq shayırlarınıń dóretiwshiligi boyınsha maǵlıwmatlar toplaǵan. Toplangan materiallar tiykarında salt-dástúr jırların, miynet qosıqların, erteklerin, naqıl-maqallar, aytılar, tariyxıy jırlar haqqında óz baqlawların beredi.

I.Saǵıytovtıń «Qaraqalpaq qaharmanlıq eposı» kitabı menen salıstırıp qaraǵanda Q.Ayımbetovtıń dástanlardı dáwirlestiriwinde ádewir parıq bar. I.Saǵıytov qaraqalpaq xalıq tariyxınıń hám ádebiyat tariyxınıń jazılma wına baylanıslı noǵaylı dáwirindegi hám Xorezm dáwirindegi eposlar dep bólse, Q.Ayımbetov jıraw-baqsılar repertuarınıń mazmunın hám bir-birinen ózgesheligi esapqa alıp, eń áyyemgi dáwir, pecheneg-qıpchaq dáwiri (XI-XII ásirler), Altın-Orda-noǵaylı dáwiri (XII-XV ásirler), Qońrat-Baysın (XV-XVI ásirler), Buxara-bulǵur dáwiri (XVI-XVII ásirler) dep bóledi.

Q.Ayımbetovtıń «Ádebiyatımız tariyxınıń geypara máseleleri boyınsha qısqasha maǵlıwmatlar» maqalasında S.Hoqan Wáliyhanov qaraqalpaqlar arasında bolǵan ba, Ájiniyaz shayırqashantuwılǵan? Ájiniyazdıń shıǵarmasın qaydan izlew kerek?, Berdaq shayırdıń «Xorezm» shıǵarması boyınsha izertlew, eski qol jazbalardı oqıyalatuǵın qanigeler zárúrligi haqqında pikirlerin aytadı.

1977-jılı baspadan shıqqan «Qaraqalpaq folklorı» kitabı oqıw quralı sıpatında áhmiyetke iye. Onda belgili bir sistema menen qaraqalpaq folklorınıń túrlerine

tallaw jasalǵan, «Xalıq» danalı» kitabınıń máselelerin bir qansha konkretlestiriwge umılǵan. «Ótken kúnlerden elesleri» (1972) avtırdıń basınan ótken waqıyaların ıńestke qalǵanlarınıń tiykarınan dóregen tariyxıy memuarlıq material bolıwı menen birge

etnografiyalıq maǵlıwmatlarǵa da bay. Kitaptıń kóp orınları avtordıń ustazları,qálemlesleri,qatar-qurbıları,ulıwma mádeniyat ǵayratkerleri haqqında jazılǵan. Bular kórkem shıǵarma sıyaqlı qızıqlı oqıladı.

XIX ásirdegi qaraqalpaq ádebiyatı B. Ismaylovtıń «Kunxojanın ómiri hám tvorchestvosı» (1960) monografiyasınan baslap izertlenedi. Monografiyanıń bahalılıǵı avtor ózine shekemgi ilimpazlardıń pikirlerin tolıqtırıp, olar menen orınlı ilimiy aytısqa túsedi. Shayırdıń shıǵarmaların birinshi jıynawshılardıń ornın dúris bahalaydı, shayırdóretiwshilig boyınshajıynaǵan materialları tiykarında onıń dóreti wshilik ómirin bir sistemǵa túsiredi.

Avtordıń ilimiy jumısında qanigili ilimpazǵat ánıqtıyatlıq bar, salıstırıwlar shayırdıń pocherkin anıqlaw hám juwmaq jasaw bar. Mıynettiń avtorı birinshi reet Kúnxojanıń tuwsqan ádebiyatlarmen endóretiwshilik baylanısların qarastırǵan. Informatorlardıń Bergen maǵlıwmatların ekshep, olardıń pikirlerin ilimniń aynalısnan salǵan Kúnxojanıń dóretiwshiligin óz jasaǵandawırdıń tariyxıy-ekonomikalıq jámiyetlik jaǵdayları menen tıǵız baylanısta izertlew, oǵan óz dawiriniń eń belgili wákili sol tariyxıy dawırdıń perzenti sıpatında qatnas jasaw avtordıń obektiv pikiraytıwınam ómkinshilik beredi.

A. Karimovtıń Jıyen jıraw tvorchestvosı boyınshakóp jańa maǵlıwmatlardı jıynadı, az sandaǵı dáreklerdi tolıqtırdı, ádebiyat tariyxında orın alǵan olqılıqlardı dúzetiwge járdemettti. Onıń «Ótesh shayırdıń ómiri hám tvorchestvosı» (1984) monografiyasıda jańa dáreklerge baybolıw menen xarakterlenedi.

A. Pirnazarovtıń «Omar shayırdıń ómiri hám tvorchestvosı» (1978), B. Qalimbetovtıń «Ájini yazdıń lirikaşı» (1981), A. Pirnazarovtıń «Ájini yazdıń sheberligi» (1983) monografiyaları ádebiyat tariyxın jazıwda áhmiyetke iye.

Qaraqalpaq jazba ádebiyatınıń tariyxı Jıyen jırawdan emes, al onnan kóp burın baslanıwı itimaldegen pikir B. Ismaylovtıń, K. Mámбетovtıń jumıslarında sóz bolsada qaraqalpaq jazba ádebiyatınıń noǵaylıq awkamı jasaǵan bolsa kerek dep, yaǵnıy XIV-XV ásirde baslaw kerekde portagataslagan M. Nurmuxamedov boldı. Onıń «Qaraqalpaq jazba ádebiyatınıń dórewi haqqında» («Á» №1, 1968) degen maqalası járiyalandı. Bul boyınsha soń I. Saǵıytov «Ádebiyat tariyxın qaysı dawirden baslaw kerek?» («Á», №11, 1968), «Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxınıń geyparamáseleleritu wralı» («Á», №7, 1972), maqalaların jazdı. K. Mámбетov, Q. Maksetovlardıń pikirleri sol aytilganlardı ádewir rawajlandırdı. Bul másele boyınsha K. Mámбетovtıń jaqsı maqalalar bar.

Qaraqalpaq jazba ádebiyatınıń dórewi haqqında másele kótergen M. Nurmuxamedov «Noǵayawqamında Soppaslı Sıpırajıraw, Ormambet, Asanqayǵı, Jıyrenshe hám t.b. sıyaqlı shayırlar hám jırayalar ómir súrdi jáne shıǵarmalardı dóretti. Olardıń dóretpeleri, kelipshıǵıwların noǵayawkamına (XIV-XV ásirdegi noǵay awqamına kirgen qawimlerge baylanıslı bolǵan qazak, qaraqalpaq hám basqadaxalıklardıń jazba ádebiyatınabaslama boldı» dep jazdı.

M.Nurmuxammedov kop ǵana tariyxıy lingvistikalıq dereklerge súyene otırıpmınaday juwmaq jasaydı: «Óziniń áyyemni tariyxına iye xalıq óz jazba ádebiyatın tekXVIIIásirdedúzdtdepiseniwqıyın...

Xalıqtıńtariyxımenenonıńjazbaádebiyatınınarasındaúlsenúzilisbolıwıaqlıǵauǵras kelmeydihám bunınmenenkelisiwkútáqıyın.Bunnanshıǵatuǵınjuwmaq: qaraqalpaq jazba ádebiyatının dóreliwi usı waqıtqa shekemgi tastıyqlanıpjúrgenindey XVIIIásirdiń ortalarınan, Jiyenjırawdanemes,alNoǵaylıdáwirinenhám onın shayırları Asan qayǵı, Ormambet, Jiyrenshe, Soppaslı Sıpıra jıraw hám basqalardan baslawkerek»deptastıyıqlawshıpikirayttı.

Bul pikir boyınsha qaraqalpaq jazba ádebiyatının tariyxı tórt ásirden arı ketpewikerek. Bizińshe M.Nurmuxammedovtıń pikirın qayta dálillew zárúr emes. Al ol tekteren izertlewdińbaslamasıbolıwkerek.

Bul másele boyınsha K.Mámбетovtıń «Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxının ashılmayatırǵan betlerinen», «Jáne de ádebiyatımızdıń tórkini haqqında», «Tariyx sırları», «Áyyemgi túrk tilles xalıqlardıń jazba estelikleri hám olardıń qaraqalpaq ádebiyatınqalıplestiriwdegi tutqan ornı», «XVI-XVII ásirdegi qaraqalpaq ádebiyatı» maqalalarıjazaldı.

QaraqalpaqjazbaádebiyatıtariyxınabaylanıshizertlewlerdeÁjiniyaztvorchestvosıd aarnawlısózboladı.Ájiniyazdıń1960-jılıbaspadanshıqqanshıǵarmalartoplamındaǵıburmalawshılıqlarháqqında«T.Jumamura tovtıń «Ájiniyazdıńaltınǵaziynesinkirshalmasın»,H.Hamidovtıń«Ájiniyazdıńshıǵarmalarınan janadan iabilǵan qol jazba nusqası», «Ájiniyazdıńshıǵarmalarınqol jazbası», Q.Mámбетnazarovtıń «Ájiniyazdıń revolyuciyaǵa shekemgi baspa sózdejáriyalangandáslepkishıǵarması»sıyaqlıshayırdıńshıǵarmalarınıtekstologiyalıqjaqtan úyreniliwine kóp janalıqlar alıp keldi. I.Sagitovtıń «Ájiniyaz tvorchestvosinizertlewdiń gey bir máselelerine» maqalasında shayır shıǵarmaların járiyalayadaǵıústirtinliklerdi kritikalaydı. Sebebi, shayırdıń 1960-jılı shıqqan toplamında muhallesformasında jazılǵan qosıqları buzılıp berilgen,Bozatawpoemasınaqatnasıjoqqat aralarkirgizilgen.

60-70-jılları Berdaq shayır dóretiwshiligine arnalǵan maqálalarda 50-jılları orınalǵannigilistlikeózqaraslardıashkaralawmenenbirqataradaBerdaktıńtvorchestvosın a arnalǵan izertlewlerdegi (I.Sagitov), shayırdıń toplamlarındaǵı orınalǵanshálkesliklerkorsetiledi.A.KarimovhámA.Paxpatdinovlardıń«Berdaktıńáwladları»maqalasındashayırdınómirinetiyislidereklerdiberse,M.Nurmuxammedov,G.EsemuratovlardıńmaqalalarındaBerdaktıńqaraqalpaqádebiyatıntariyxındaǵıornıbelgilepberiledi.O.Bekbawlievtıń«Berdaktvorchestvosıńjánedetereńirekúyreniwmáselesine»maqálasındaBerdaktanıwboyınshajazılǵanizertlewlerdegidáliyllewdi talapetetuǵın

pikirlerdi qatań eskertedi.

Á.Nasrullaevtiń «Berdaktı izertley bersek» maqálasında avtor 30-40-jılları baspasozdejáriyalanǵanBerdakhaqqındaǵıSH.Xojaniyazovtińbirqatarmaqalalarınizertlewshilerdiń itibarǵa almay atırǵanlıǵın eskertedi. Sonday-aq ilimiy mákemededeBerdaktanıwbóliminyamasasektorınashıp,shayırgaarnalǵanilimiy-teoriyalıqkonferenciya larshólkemlestiriwzárúrliginkórsetedi.

Qaraqalpaq klassik ádebiyatı shayırları menen tuwısqan ózbek hám túrkmenádebiyatınıń baylanısı B.Ismayılov hám I.Yusupovlardıń maqálalarında soz boladı.I.Yusupov «Qaraqalpaqstan Maqtımqulınıń ekinshishayırlıq watanı» maqalasında túrkmen shayırlarınıń shıǵarmalarınanQaraqalpaqstanǵataralıw jagdaylarını sóz etedi.

Professor Q.Maqsetovtiń «Álisher Nawayı hám qaraqalpaq ádebiyatı» maqalasında shayırdıń tuwılǵanına 520 jıl tolıw sánesine baylanıslı jazılǵan. Bul Nawayı dóreti wshiliginiń úyreniliw jagdayları haqqında keń maǵlıwmat beredi. K.Mámбетovtiń «Nawayı hám Kunshıǵıs ádebiyatı» maqalasında Nawayı dóreti wshiliginiń ulıwma Shıǵıs shayırlarına tásirin úyreniwge qaratılǵan. «Qaraqalpaq ádebiyatında óz-arabaylanıslar hám óz-aratásirlerdiń geyparamáseleleri» degen M.Nurmuxammedovtiń maqalasında qaraqalpaq ádebiyatında ádebiy tásirdiń tariyxıy jolları haqqında boljawlar keltiriledi.

Klassik ádebiyattıń problemaları N.Japaqovtiń «Revolyciyaǵa shekemgi qaraqalpaq ádebiyatında realizm máselesi» (1972) kitabında arnawlı izertlenedi.

Á.Paxratdinovtiń «Berdaq shayırdıń dástanlık shıǵarmaları» (1987) kitabında avtor Berdaktıń dástanlıq shıǵarmalarınan jazıp alınıw, olarǵa kirgizilgen ózgerislerge óz pikirini bildiredi.

I.Sagitov ádebiyat máselelerine arnalǵan «Berdak ulı demokratt shayı» (1943), «Berdaqtiń tvorchestvosı» (1956), «Sahra búlbili» (1974), «Ádebiyat hám dáyair» (1979), «Qaraqalpaq ádebiyatınıń ósiw jolları» (1979) izertlewleri bar.

60-80-jılları A.Musaev, A.Dabilov, S.Nurımbetov lardıń tvorchestvosı boyınsha izetlew jumısları alıp barıldı ham olar monografiya sıpatında baspadan shıqtı. Sond ay-

aq Á.Ótepov, N.Dáwqaraev, M.Dáribaev, J.Aymurzaev, I.Yusupov, T.Qayıpbergenov, S.Xojaniyazov dóreti wshiligi boyınsha da izertlewler islendi. Bul jumıslardıń jetiskenik-kemshiliklerine qaray hár qaysısının ilimde ornı bar. Arxiv materialları, informatorlardıń maǵlıwmatı tiykarında islengen ilimiy juwmaqları bar, sonın menen ayırımlarında jazıwshı-shayırlardıń dóreti wshiliginde áwir boyınsha izertlese, xalıq shayırlarınıń dóreti wshiligi folklormen baylanıstırılıp úyreniledi. Al ayırımları tematikalıq princip tiykarında úyreniledi. Shayırlardıń stili uyreniledi. M.Dáribavetiń tvorchestvosı janrlıq princip tiykarında izertlenedi.

Ilimiy izertlew jańashajantasıw Ayapbergen shayırdıń stilini izertlegen Q.Bayniyazov

tıń jumısına tán. Bir qansha Jana derekler T.Allanazarovtıń Á.Ótepov haqqındaǵı izertlewlerine xarakterli,avtorÁ.Ótepovtıń dóretiwshiligin milliy dramaturgya,teatr dıń payda bolıw,qaliplesiw jollarına baylanıslı qarastıradı.

T.Allanazarovtın «Nekotorie voprosı istorii karakalpakskey sovetskoy dramaturgii(1987) miynetinde 1950-1970 jıllar aralıǵındaǵı saxnalıq shıǵarmalar tariyxıy-ádebiy planda qarastırıladı.

Q.Ayımбетovtın «Qaraqalpaq sovet dramaturgiyasının tariyxınan ocherkler» (1963) kitabında qaraqalpaq dramaturgiyasının dóreliw waqtınan baslap 1954-jılǵa shekemgi dramanın jetiskenlik kemshiliklerin úyreniwge baǵdarlangan.

J.Narımбетovtın «Karakalpakskiy roman» (1974) miynetinde avtor qaraqalpaq romanının payda bolıwın folklor, klassik ádebiyat hám tuwisqan xalıq prozasının tájiriybesi menen baylanıstıradı.

Povest janrının payda bolıwı, rawajlanıw jolları,tiykarǵı derekleri,ózgeshelikleri Q.Kamalovtın «Qaraqalpaq povesti»miynetinde úyreniledi.

Qaraqalpaq prozasının máseleleri Z.Nasrullaevanın «Házirgi qaraqalpaq prozasının qaharmanı» (1976),«Problema tipı i xarakterıv sovremennoy karakalpakskey proze»(1984), Á.Qojıqbaevtın «Qaraqalpaq romanı» (1977),Q.Sultanovtın «Prozasının rawajlanıw jolları» (1977), «T.Qayıpbergenovtın prozası»(1979), S.Bahadırovanın «Roman hám dáwir» (1978), «Folklor i karakalpakskeya sovetskaya proza» (1984) miynetlerinde keń tallanadı. Bul izertley alardıń uqsaslıq tárepleride bar .Olardıń barlıǵındada K.Sultanov,T.Qayıpbergenov, A.Bekimбетovtın romanları tańlangan.

Soraw hám tapsırmalar

1. XX ásirdeń 60-80-jıllarda qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminiń hár tárepleme ósip rawajlanıwı.
2. Ádebiyattanıw iliminiń qanıgeli kadrlar menen támiyinleniwı.
3. Ádebiyattanıw ilimiy tarawlarınń (ádebiyat tariyxı,ádebiyat teoriyası,ádebiy sın) rawajlanıwı.
4. Q.Ayımбетov hám ádebiy sın
5. N.Japaqov hám ádebiy sın
6. M.Nurmuxammedov hám ádebiy sın
7. I.Saǵitov hám ádebiy sın
8. S.Axmetov hám ádebiy sın
9. Q.Maqsetov hám ádebiy sın
10. K.Mámbetov hám ádebiy sın
11. S.Bahadırova hám ádebiy sın

7-TEMA: NÁJIM DÁWQARAEV HÁM

QARAQALPAQÁDEBIYATTANIWI HÁM ÁDEBIY SINI

Jobası:

Nájim Dáwqaraev miynetlerinde qaraqalpaq klassik ádebiyatın izertlew máseleleri

Nájim Dáwqaraev miynetlerinde qaraqalpaq folklorin izertlew máseleleri

Tayanış sózler: *revolyuciyaǵa shekemgi ádebiyat, ocherk, awdarma, analiz*

XX ásirdeń 50-jıllardan baslap, Berdaq haqqında ádewir kólemli jumıslar jazıldı, kandidatlıq hám doktorlıq dissertaciýalar jazıldı. Usı jıllardan baslap Berdaqtanıw ilimi qalıplesti. Ádebiy miyraslar, Berdaqtanıw dóretiwshiliginiń máseleleri N.Dáwqaraevtıń ilimiy izertlewleri menen baylanıslı. Ol Qaraqalpaqstanda ádebiyattanıw iliminiń baslawshısı hám shólkemlestiriwshisi boldı.

N.Dáwqaraev jas ilim kadrların tárbiyalawda oǵada úlken jumıslar alıp bardı. 1946-jılı revolyuciyaǵa shekemgi qaraqalpaq ádebiyatınıń tariyxınan kandidatlıq dissertaciýajaqlap, respublikamızda ádebiyattan birinshi ilim kandidadı boldı.

N.Dáwqaraev 1951-jılı Moskvadaǵı Shıǵıstanıw institutında «Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxının ocherkleri» degen temada doktorlıq dissertaciya jaqladı. N.Dáwqaraev mektepler ushın oqıw kitapların jazdı. Ol Ózbekstanǵa miyneti sińgen muǵallım(1944), birneshe mártebe deputat bolıp saylandı.

N.Dáwqaraev ádebiyatqa 30-jıllardan-aq aralasıp, poeziya, proza, dramaturgiya janlarında jaqsı tanıldı, awdarma tarawında aktiv isledi. 30-jıllardıń ortalarınan ol ádebiy izertlew jumısın alıp bardı. Onıń «Qaraqalpaq poeziyası haqqında»(1936), «Berdaqtıń qosıqları»(1939), «Qaraqalpaq ádebiyatınıń tariyxı»(1940), «Farhad hám SHıyrın»(1940), «Ayapbergen» (1938), «Qaraqalpaq folklorı jóninde izertlewler» (1949) sıyaqlı maqalaları sońǵı úlken izertlewlerge belgili dárejede jol ashıldı. N.Dáwqaraevtıń 30-40 jılları jazılǵan maqalaları 1946-jılı jaqlanǵan «XIX ásirdegi qaraqalpaq ádebiyatı» atlı kandidatlıq dissertaciyası da onıń 1951-jılı jaqlanǵan doktorlıq jumısın qurılısına sińdirilgen. Al usı eki tomlıq miynet tiykarınan N.Dáwqaraevtıń doktorlıq jumısın mазmunın quraydı.

N.Dáwqaraev erudiciyalı izertlewshi alımlardan esaplanadı. Onıń ilimiy-kritikalıq dóretiwshiligi qaraqalpaq ádebiyatı tariyxınıń kóplegen janların, olardıń

áhmiyetli problemaların óz ishine aladı. «Awızeki xalıq tvorchestvosı» tariyxıy-ádebiy izertlew planında jazılğan bolıp,ol kirisiw,juwmaqtan basqa «Qaraqalpaq

Awız ádebiy atınıń tariyxıy derekleri»,«Qaraqalpaq awız ádebiyatı hám onıń aytıwshıları»,«Qaraqalpaq awız ádebiyatınıń tematikası hám túrleri»,sıyaqlı baplardan ibarat.

Avtor óz miynetinde xalıq awızeki dóretpeleriniń jıynalıw hám izertleniw jaǵdayların sóz etedi. «Qaraqalpaq awız ádebiyatınıń tematikası hám túrleri» tarawında lirikalıq janrlar, olardıń túrleri, ertekler, eposlar hám onıń túrlerin sistemalı túrde tallaǵan.Bul qaraqalpaq folkloristikasındaǵı birinshi tariyxıy-ádebiy izertlew.

Folklor tuwralı qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminiń jetiskenlik, kemshiliklerin tallap,ózinshe baha bergen baqlawları eposlardıń dáwirleri haqqında pikirleri,ayırıqsha shınınta menen olardıń xalıqtıń ruwxıy mádeniyatında qalatuǵın ornın anıqlawǵa umıtılıwları bar. Sońǵı jılları qaraqalpaq folklorın izertlewlerge jol salındı,eposlar tuwralı birneshe monografiyalar jariqqa shıqtı, jıraw-baqsılar, olardıń repertuarları jóninde de izertlew jumısları jazıldı.Sonlıqtan bulardıń barlıǵın sistemalastrıwdı oylaǵan avtordıń miynetinde ádewir anıqlawdı talap etetuǵın momentler az emes.

Miynette oraylıq orın iyeleytuǵın eposlar tuwralı izertlewinde ayılǵan pikirlerbir-birine uqsas,ilimiy-teoriyalıq izertlewge tán bolǵan juwmaqlar,nátıyjeler az,kerisinshe kóbirek shıǵarma mazmunın bayanlap beriw ústemlik etken.Álbette,ilimpaz jumıs alıp barǵan dáwirdegi ádebiyatımızdıń ilimiy-teoriyalıq dárejesi,ulıwma kóp kólemdegi izertlewlerdiń bolmawı t.b. jaǵdaylardı esapqa alıw orınlı bolaredi.

N.Dáwqaraevtıń kóp sanlı izertlewleri revolyuciyaǵa shekemgi qaraqalpaq ádebiyatı tariyxın hám XX ásirdiń basındaǵı dáwirdi óz ishine aladı. Bul arıq shamlanǵan qaraqalpaq ádebiyatınıń tariyxıy ádebiy kursı sıyaqlı. Eń xarakterlisi, N.Dáwqaraev ádebiy procesti izertlewde sol shıǵarma dóregen yamasa shayır ómir súrgen tariyxıy-sociallıq, ekonomikalıq jaǵdaylardı keńnen qarastıradı. Solay etip, hárqanday shıǵarma belgili tariyxıy sociallıq jaǵdaydıń kórkemlik sáwlesi ekenligin túsindiredi. Sonıń menen birge, klassik ádebiyattı izertlewlerde N.Dáwqaraev bir áhmiyetli máselege dıqqat awdaradı. Onıń pikiri boyınsha revolyuciyaǵa shekemgi shayrlardıń kópshiligi (mısalı, Ájiniyaz, Kúnxoja, Berdaq,t.b)xalıq kóterilisiniń súwretleniwin ǵana berip qoyǵan joq, al oǵan aktiv qatnasıwshılar da boldı. Demek,sol kóterilislerdiń ideologları dárejesinde boldı.Son bul pikirler ádebiyatshılart árepiinen tereńlestiriledi.

Izertlew jumısı haqqında atap ótetuǵın jaǵdaylar: ol qaraqalpaq klassik ádebiyatınıń rawajlanıw jaǵdaylarınıń ózgesheliklerin, jazba ádebiyatlıq xarakterin ilimiy-teoriyalıq jaqtan dáliylewge háreket etti. Shayırlardıń tvorchestvolıq iskerligiteren túsiniw, baslı tendenciylardı durıs anıqlaydı. Hár bir shayır dóretiwshiligine tiyisli ayırmashılıqlardı anıqlaw N.Dáwqaraev izertlew jumıslarına tánbaslı ózgeshelik.

XX ásirdeń50-jıllarınıń birinshi yarımında baspa sózde N.Dáwqaraevtıń izertlewlerine gúman menen qarawshılar,hátteki onı«burjuaziyalıq milletshi» sıpatında nahaqtan ayıplaydı. Ásirese, ilimpazdıń Berdaq haqqındaǵı izertlewlerine arnalǵan bir jaqlama pikirler «Plodı gnılogo liberalizma», «Burjuaziyalıq ideyadaǵı ádebiyattı jaqlawshılar hám maqtawshılar»,«Iz karakalpaksogo dnevnika» maqalalarında ayıldı.

Ilimpazdıń qaraqalpaq ádebiyatı tariyxın izertlewdegi xızmeti, alım sıpatında figurası Shıǵıs izertlewshileri Bertelstıń, Dmitrievtıń, Baskakovtıń, M.Áwezovtıń,Tolstovtıń hám basqa kórnekli tyurkologlardıń miynetlerinde joqarı bahalanadı.

Q.Bayniyazovtıń «N.Dáwqaraevtıń ádebiy ilimiy miyrasları»,Q.Mámbetniyazovtıń «Bahalı miyneti»,S.Bahadırovanıń «N.Dáwqaraev shıǵarmalarınıń úshinshi tomı»,G.Esemuratovtıń «Nájim Dáwqaraev»,K.Mámbetovtıń «Ádebiyatımızdıń ilimine tiykar salıwshı» miynetlerinde belgili ilimpaz N.Dáwqaraevtıń ilimiy jumıslarına berilgen obektiv bahanı tabıwǵa boladı.

N.Dáwqaraev XXásirdiń 40-jıllarına shekemgi qaraqalpaq ádebiyatın izertlewge dıqqat awdaradı.Onıń A.Musaev,A.Dabılov dóretiwshiligi boyınsha hám «Ullı Watandarlıq urıs kúnlerindegi qaraqalpaq iskusstvosı» maqalaları qaraqalpaq ádebiyatı tariyxın jazıwǵa járdem etti. Avtor XX ásir qaraqalpaq ádebiyatın (1949-jılǵa shekemgi) tórt dáwirge bólip,onıń rawajlanıw ózgesheliklerin, ideyalıq-tematikalıq, tariyxıy-xronologiyalıq planda qarastırǵan. Bul qısqa ocherkte ádebiy baylanıslardıń formaları konkret mısallar menen kórsetilgen.

Monografıyalıq bólimlerden J.Aymurzaev, M.Dáribaev,D.Nazbergenov portretleri tolıq ashılǵan. N.Dáwqaraevtıń qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha izertlewleri soń keń plandaǵı ilimiy jumıslarǵa baslama boldı.

Sorawhám tapsırmalar.

1. N.Dáwqaraevtıń poeziya máselelerine arnalǵan miynetlerine sholıw
- 2.N.Dáwqaraevtıń klassik ádebiyattı izertlewlerine sholıw
- 3.N.Dáwqaraevtıń folklorlıq shıǵarmalardı izertlewi

8-TEMA: M.NURMUXAMMEDOV HÁM QARAQALPAQ ÁDEBIYATTANIWI HÁMÁDEBIYSINI

Jobası:

M.Nurmuxammedovtıń ilimiy-izertlew jumıslarına qısqasha sholıw.

Ilimpazdıń ádebiy baylanıslar,OrtaAziya xalıqları ádebiyatında jazba hám awızeki ádebiyattıń sintezi máselelerin izertlew.

M.Nurmuxammedov qaraqalpaq prozasın izertlewshi.

Ilimpazdıń ilimiy-izertlewjumısları usılınıń basqa ilimpazlarga tási.

Tayanış sózler: monografiya, maqala, akademik ,proza, awdarma

Ilimniń qaysı tarawı bolsada, meyli tábiyat ilimleri bolsın, meyli gumanitar ilimleri bolsın, ilim jámáátiniń tınımsız hám hadal miynetleriniń arqasında júzegekeledi, rawajlanadı, gúllenedi. Biraq usı ilim jámáátin alǵa baslaytuǵın, onıń awır miynetin júzege shıǵaratuǵın, shólkemlestiretuǵın,jolbasshılıq etetuǵın jekke adamlar boladı. Mine,usınday ilimge jol basshılıq etken, máhálinde ulıwma Qaraqalpaqstan ilimine kárwan bası bolǵan elden erek azamatlardıń biri akademik Marat Kóptilewovich Nurmammedov boldı. Egerde akademik M.Nurmammedovtıń ómir jolın, ilimiy xızmetin statistikalıq maǵlıwmatlar menenólshesek, onda biz onı áwelden isi kelisken, áwelden jolı bolǵan adamlardıń qatarına qosqan bolar edik. Shınında da onıń ilimge keliwi tez boldı,ilim hám ámel tekshelerin kóp irkilmey basıp ótti. 20 jasında joqarı oqıw ornın pitker di, pitkere sala úlken ilim orayı bolǵan Moskva qalasında E.E.Bertels, N.Dáwqaraev sıyaqlı kórnekli ádebiyatshı alımlardıń tikkeley tárbiyasında belgili Shıǵıstanıw institutında aspiranturada boldı. 23 jasında kandidatlıq dissertaciyasın jaqladı. 29 jasında jańa danashılǵan Ózbekistan Respublikası Ilimler akademiyası Qaraqalpaqstan (ÓZRIAQQ) filialın basqardı. 31 jasında Qaraqalpaqstan oblastlıq partiya komitetiniń sekretarı xızmetinde isley basladı. 35 jasında filologiya ilimleriniń doktorı, 36 jasında ÓZRIA xabarshı-aǵzası, 44 jasında usı Akademiyanıń haqıyqıy aǵzası, yaǵnıy akademigibolıp saylandı. ÓZRIA nıń gumanitar ilimler bólimi baslıǵı (akademik-sekretarı), usıAkademiyanıń vice-prezidenti, Qaraqalpaq mámleketlik universitetiniń rektori sıyaqlı úlken hám juwapkerli lawazımlarda jemisliisledi.

Biraq bul qurǵaq statistikalıq maǵlıwmatlardıń astında qanshelli miynet, qaytpas xarakter,tabanlılıq jatırǵanın,ilimge sadıqlıq,óziniń xalqına bolǵan perzentlik muhabbat sezimleri jatırǵanın hárkim ańlay bermese kerek. Joqarıdaǵı hasıl

qásiyetlerdi ashıw ushın M.Nurmuhammedovtıń ayırım ilimiy miynetlerin búgingikúnniń biyiginenqarapbahalawkerek.

Onıńdáslepkiilimiymiynetlerinenbolǵan«Qaraqalpaqsovetádebiyatınıńrawajlanıwına rus ádebiyatınıń tásiiri» degen monografiyası 1950-jıllardıń basındaislendi. Bul dáwirde qaraqalpaq ádebiyattanıw ilimi ele kútá jas edi. Ol tiykarınanádebiy miyras baǵdarında baratır edi, yaǵnıy ótmish ádebiyatın, folklorın jıynaw,baspadan shıǵarıw, olardı tallaw isi menen kóbirek shuǵıllanıw atır edi. Jańa dáwirádebiyatın izertlew endi baslanıp atır edi. Mine, usınday ilimiy sharayatta jas ilimpazqaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde burın bolmaǵan tarawǵa, qaraqalpaq ádebiyatınıńbasqa ádebiyatlar menen, ásirese rus ádebiyatı menen baylanısları, óz-ara tásirlerisiyaqlıúlkenhámjuwapkerlitarawǵa qolurıwıonıńsolwaqıtlarda-aqterenteoriyalıq bilimlerde, keń oy-óriske iye bolǵanınan dárek beredi. Kitaptıń atamasınaqaraǵandaolsoldáwirdegiideologiyalıq,partiyalıqtalaplarǵajuwaptaybolıpkórinedi. Biraq, haqıyqıy ilimpaz tar ideologiyanıń, partiyalıq, máwsimlik talaplardıńqulı bolıp qalmaydı. Ol ádebiyatqa, konkret faktlik materiallarǵa, ádebiy tekstlergetariyxıy-estetikalıqkóz-qaraslardanjantasadıhámusıtiykardataılaydı.1950-jıllardaǵısovetlikideologiyadarusxalqınıńaǵalıqroli,rusmádeniyatıhámádebiyatınıń basqa xalıqlar mádeniyatında jetekshilik xızmeti asıra kórsetilip, háttekiideallarıpıberiletuǵıinedi.Buljaǵdaykórkemádebiyatqahámádebiyattanıwıilim ine de óz tásirin tiygizip bardı. M.Nurmuhammedov joqarıdaǵı kitabında bundaytar ideologiyalıq tásirlerdiń qursawında qalmastan, keń materiallardı, tariyxıy hámádebiy dáreklardi tallaw arqalı qaraqalpaq ádebiyatınıń rawajlanıwına, onıń janrlıqtúrleriniń, kórkemlew qurallarınıń bayıwına, qaraqalpaq xalqınıń ulıwma kórkem-estetikalıq oy-pikiriniń rawajlanıwına aldınıǵı rus ádebiyatı qay dárejede tásir etkeninobektiv túrdekórsetipberedi.

Bul kitaptıń shıqqanına 55 jıldıń maydanı bolıp qaldı. Álbette, ondaǵı bir qataroy-pikirler,juwmaqlarwaqıttıńótiwimenenózinótedi,házirolareskirdi.Biraq «Qaraqalpaq sovet ádebiyatınıń rawajlanıwına rus ádebiyatınıń tásiiri» degen kitaptaǵıqaraqalpaq xalqınıń tariyxı, ádebiyatı, mádeniyatı haqqındaǵı bay faktlik materiallar,tiykarǵı juwmaqlar ele tozǵan joq, olar házirgi ilimniń talaplarına da jaramlı. Demek,ilimniń haqıyqıy talapların, dúnyajúzilik standartların basshılıqqa alıp islengen ilimiymiynetlertozbaydıeken.

1950-jıllarıqaraqalpaqádebiyattanıwıiliminebirqatartalantlıjaslarkelipqosıldı. Olardan S.Axmetov qaraqalpaq poeziyası, B.Ismaylov XIX ásir qaraqalpaqklassikalıq ádebiyatı, Q.Maqsatov qaraqalpaq folklorı boyınsha izertlewler júrgizip,belgiliqanıgeler, ilim kandidatları, ilim doktorlarıbolıpjetisti. Olar bar bilimin,uqıbnı, kúsh-ǵayratın ayamay jumsap, kútá ónimli isledi, keshewilleńkirep qalǵanqaraqalpaq ádebiyattanıwıiliminiń rawajlanıwınaúlkenuleslerqostı.

Usıtalantlı jaslardıń biribolǵan M.Nurmuhammedov bul jılları qaraqalpaq prozası boyınsha monografiyalıq izertlew jumısların alıp bardı hám olardıń nátiyjelerin bir neshe kitaplar túrinde basıp shıǵardı: «Urısqa shekemgi qaraqalpaq prozası» (1955), «Ullı Watandarlıq urıs dáwirindegi qaraqalpaq prozası» (1961), «Qaraqalpaq sovet prozası» (1968), «Házirgi zaman qaraqalpaq prozası» (1968). Ádette, kórnekli alımlar óz jumıslarında tiyisli jańa nátiyjelerge, juwmaqlarǵa erisipǵana qoymastan, izertlenip atırǵan tarawdaǵı orınlanıwı kerek bolǵan keleshek ilimiy wazıypalardı, máselelerdi, problemalardı shıǵarıp, belgilep ketedi. Nátiyjede olardıń miynetlerikeleshek tekóp qanigelershuǵıllanatuǵın belgilibirilimiy baǵdarǵa aynaladı. Máselen, M.Nurmuhammedovtıń qaraqalpaq prozası boyınsha salǵan ilimiy jolın 1960-70 jılları bir qatar jas ádebiyatshılarda dawam etti. Olardan J.Narimbetov, Á.Qojıqbaev qaraqalpaq romanınıń janrlıq rawajlanıwı, syujet hám konflikt máseleleri boyınsha, S.Bahadırova qaraqalpaq gúrrińleriniń janrlıq rawajlanıwı hám qaraqalpaq romanında folklorizm máseleleri boyınsha, Q.Kamalov, J.Esenov qaraqalpaq povestleri boyınsha tabıslı izertlewler alıp bardı. Al ádebiyatshılar Q.Sultanov, Z.Nasrullaeva, T.Qurbanbaeva lar házirgi qaraqalpaq prozasınıń ulıw marawajlanıw jolların, qaraqalpaq romanında tiplik qaharman, xarakter, sonday-aq romanlarda syujet hám kompoziciya máselelerin tabıslı sheshti. Bul miynetler 1970-80 jıllardaǵı qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminiń jetiskenlikleri boldı. Olardıń ayırımlarımız mámleketlik sıylıqlardı jeńip aldı. Mısalı, J.Narimbetov

«Qaraqalpaq romanı» monografiyası ushın Berdaqatındaǵı mámleketlik sıylıqtı, S.Bahadırova «Istoriya karakalpakskoy sovetskoy literaturı» degen jámáátlik fundamental izertlewge jedel qatnasqanı ushın Beruniy atındaǵı Mámleketlik sıylıqtı avtorlar jámááti menen birge jeńip aldı.

Bul miynetlerdiń barlıǵı derlik M.Nurmuhammedovtıń tikkeley ilimiy basshılıǵında yamasa ilimiy baslamaları, usınısları, nusqalawları, shólkemlestiriwlerin nátiyjesinde júzege keldi.

Qaraqalpaq prozasın izertlew boyınsha M.Nurmuhammedovtıń baslap bergen jolın házirgi waqıtta da bir qatar talantlı jas ádebiyatshılar dawam etpekte. Mısalı, ádebiyatshı P.Nurjanov «Qaraqalpaq romanı poetikası. Syujet hám kompoziciya (1970-2000 jj)» degen temada doktorlıq dissertaciya tayarladı, Al, ádebiyatshı N.Orimbetova «Házirgi qaraqalpaq romanında xarakter» degen temada kandidatlıq dissertaciya jaqladı. (2000 j). J.Saǵıydullaeva da «Qaraqalpaq povestlerinde stillikizlenisler. (1980 jj. povestler mısasında)» degen temada kandidatlıq dissertaciya jaqladı. (2010 j).

Ótken ásirdiń 60-70 jıllarına shekem burınǵı Sovet Awqamına kirgen az sanlı xalıqlardıń turmısında Oktyabr revolyuciyasınıń tariyxıy áhmiyetin artırımaqsh etip kórsetiw ushın bul xalıqlardıń ótmishtegi mádeniyatın kúta tómen dárejede, galaba

sawatsız, hátteki jazıw-sızıwǵa iye bolmaǵan, jazba ádebiyatı bolmaǵan etip kórsetiw

siyasatı baredi. Mısalı, kópásirlik tariyxqa, mádeniyat qaiye qaraqalpaq xalqı Oktyabr revolyuciyasına shekem tek ğana 0,02 payız sawatlılıqqa iye degen rásmiy maǵlıwmatadamlardıń sana-sezimesin dirilgen edi. Bunday kemsawatlılıq jaǵdayında jazba ádebiyatıń rawajlanıwı múmkin emes. Mine, usınday kemsitiwlerdiń aqıbetinde XIX-XVIII ásirlerdiń arjaǵında qaraqalpaq ádebiyatı bolmaǵan degen pikir rásmiy dógerekte de, hátteki ádebiyattanıw iliminde de ústemlik etti. Onıń ústine 1950-60 jılları ádebiyattanıw iliminde burınǵı túrkiy xalıqlar jámlesip jaratqan ertedeǵı bir pútın túrkiy mádeniyatı hám ádebiyatı házirgi milliy-etnikalıq belgiler boyınsha ajıratıp, házirgi túrkiy xalıqlar óz-ara bólisiip, úlesipalıw tendenciyası júzege keldi.

Bul jaǵday tuwısqan túrkiy xalıqlardıń arasında alawızlıq tuwdıratuǵın, olardıń ertedeǵı bir pútın bay mádeniyatın ıdıratatuǵın qáwipli baǵdar edi. Bunı tereń oyılı, keleshektik óre biletuǵın ilim pazlarǵana ańladı hám ózleriniń maqalaları, kitapshaları menen bul baǵdarǵa qarsı gúresti. Usı baǵdarǵa qarsı jedel hám tabanlıǵúres kenteren oy hálımlardıń biri akademik M. Nurmuxammedov boldı. Ol 1968-jılı «Qaraqalpaq jazba ádebiyatınıń dórewi haqqında» degen maqala, 1970-jılı «Orta Aziya hám Qazaqstannıń yarım otırıqshı hám kóshpeli túrk tilles xalıqlardıń jazba ádebiyatınıń paydabolıwı» degen kitapshajazdı. Olarda avtor qaraqalpaq ádebiyatınıń kóp ásirlik tariyxqa iye ekenligin, onı tek XVIII ásirde emes, al ásirler tórinen baslaw kerek ekenligin, sebebi qaraqalpaqlar da eski túrkiy xalıqlardıń birisi patında góne túrkiy mádeniy hám ádebiy miraslarǵa ortaq ekenin isenimli dáliller menen kórsetip berdi.

Qaraqalpaq ádebiyatınıń uzaq tariyx qaiye ekenligin tariyxshılardıń, ádebiyatshılardıń bir qatarı jaqsı bileredi, biraq olar joqarıda keltirilgen rásmiy pikirlerge, ádebiyattanıw iliminde burınnan ústemlik etip kiyatırǵan, qatıp qalǵan stereotip pikirlerge qarsı shıǵıwǵa júreksinbes edi. Olarǵa qarsı shıǵıw ushın tek tereń bilimli alım bolıw jetkiliksiz edi. Bunıń ushın tereń bilimge, joqarı qanıgelikke qosa qorıqpaytuǵın júrek, óz xalqınıń mápi ushın qurban bolıwǵa tayar turatuǵın pıdayılıq xarakter kerek edi. Shınında da M. Nurmuxammedovtıń joqarıdaǵı maqalaları shınalımılıq hújdanıń, ilimiymártliktiń kórinisi, úlgi si boldı. Usı baslamalardan soń qaraqalpaq ádebiyatınıń uzaq tórkinleri haqqında maqalalar dúrkini, hátteki kitaplar paydaboldı.

M. Nurmuxammedovtıń qaraqalpaq ádebiyatınıń tórkinleri haqqında ideyaların qollap-quwatlaytuǵın hám olardı tolıqtıratuǵın I. Saǵıytovtıń, Q. Maqsetovtıń, K. Mámбетovtıń, A. Kárimovtıń bir qatar maqalaları shıqtı. 1976-jılı K. Mámбетovtıń usı temada «Áyyemgi qaraqalpaq ádebiyatı» degen monografiyası shıqtı. Álbette, ayırım miynetlerde ilimge onsha alısa bermeytuǵın patriotlıq sezimlerden tuwılǵan subektiv pikirler, asıǵısjuw maqlar boldı. Mine, usılarıń hám mesin toqtatıp, tıyan

aqlı ilimiy juwmaq jasaytuǵın waqıt jetkenin M.Nurmuxammedov sezdi.Olbul

temanı monografiyalıq jobada izertlew diu sistemadağı ilimiy polemikanıń jedelqatnasıwshısı K.Mámбетovqa tapsırdı. K.Mámбетov uzaq jıllar dawamında ilimiy izertlewler júrgizip, «Istokı karakalpakskoy literaturı» degen temada 1984-jılı doktorlıq dissertaciya jaqladı, al 1992-jılı «Erte dáwirdegi qaraqalpaq ádebiyatı» degen atama da jaqsıǵan monografiya shıǵardı. Házirgi waqıtta M.Nurmuhammedovtıń qaraqalpaq ádebiyatınıń erte dáwirdegi tariyxı boyınsha kótergen ideyaları tek ilimde ǵana qollanılıp qoymastan, al tikkeley oqıw ámeliyatında endirildi. Házirgi waqıtta Qaraqalpaqstandaǵı ulıwma bilim beriw mektepleri, akademiya lıceyları, joqarı oqıw orınları qaraqalpaq ádebiyatı tariyxın tap joqarıda ayıılǵan baǵdarda oqıtadı. Usınday tariyxıy shınlıqtın, ilimiy haqıyqatlıqtıń qaytatı kleniwinde, olardı jámıyetshiliktiń sanasınasındırıwde akademik M.Nurmuxammedovtıń xızmetleri oǵada ullı.

Onıń xalıq shayırları dóretiwshiliginde folklorlıq hám jazba ádebiyat túrleriniń sintez temasındaǵı miynetidáslep ilimiy bayanattıń 1980-jılı Tashkentte ótkerilgen hám óz jedelshólkemlestiriwshilerdiń bir bolǵan Úshinshi Pútkil awqamlıq tyurkologiya konferenciyaında burınǵı awqamdaǵı hám dúnyadaǵı belgili tyurkolog alımlardıń dıqqatına usınıldı hám maqullawǵa iye boldı. Bayanat ilimiy toplamda, jurnalda maqala túrinde basıldı, sońınan keńeytilip óz aldına kitapsha bolıp shıqtı. Sońǵılıqta usı miynettiń kótergen problemasına pútin doktorlıq dissertaciya jazıldı. Atapaytqanda ádebiyatshı Q.Bayniyazov tikkeley M.Nurmuxammedovtıń usınısı boyınsha «Tvorchestvo karakalpakskix narodnix shairov kak sintez tradiciy ustnoy i pis'mennoy literaturı» («Qaraqalpaq xalıq shayırlarınıń dóretiwshiligi - awızek hám jazba ádebiyatınıń sintezi») degen temada sol 1980-jıllardan baslap izertlew jumısların júrgizdi, qaraqalpaq xalıq shayırları S.Májitovtıń, A.Muwsaevtıń, A.Dabilovtıń, S.Nurımbetovtıń dóretiwshiliginde folklorlıq hám jazba ádebiyat poetikasınıń qosılıp, qarısıp ketkenin, olardıń dóretiwshiligie kiterlip poetikanıń sintezi ekenin dálille di hám doktorlıq dissertaciya jaqladı (2000-jılı).

M.Nurmuhammedovshın mánisin deǵı ilim izertlew jumıslarınıń shebershólkemlestiriwshisi, izertlewshi alımlardıń miynetleriniń ádil bahalawshısı, olardı tiyisli problemalardı, ideyalardı baǵdarlap, jemisli miynetke ruwxlandırıwshısı boldı. Ol ilimdi tek ayırım jekke talantlar menen rawajlandırıw qıyın ekenin, házirgi waqıtta úlken izertlew jumısları birlesip, jamaat bolıp miynet etiwdi talap etetuǵının jaqsıtıwı sındı. Ásirese, qaraqalpaq ádebiyatın wıusaǵan jas ilimde hárkim qalegentemasın islep ketse, ilimde pıtırana qılıq payda bolıp, ilim rawajlanbay qalatuǵının ol jaqsı bildi. Sonlıqtan ol qanigelardi jamlestirip, isleniwi zárúr bolǵan aspektlerge, problemalardı baǵdarladı. Máselen, XX ásir jańa qaraqalpaq ádebiyatınıń paydabolıw, qalıplesiw, rawajlanıw jolların sawlelendiretuǵın tutas ilimiy izertlew jumısını júrgiziw zárurligi bar edi. 1960-jılları tikkeley M.Nurmuxammedovtıń

baslaması hám ilimiy basshılıǵı menen bul juwapkerli jumıs baslap jiberildi.Onıń tikkeley

shólkemlestiriwi menen bul izertlewge Á.Nasrullaev, I.Yusupov, G.Esemuratov hám basqada qanigeler tartıldı. Izertlewdiń juwmaqları, nátiyjeleri 1968-jılı ÓZRIA «Fan» baspasında «Qaraqalpaq sovet ádebiyatı tariyxınıń ocherkleri» degen atamada kitap bolıp shıqtı. M.Nurmuxammedovtıń basshılıǵında 1970-

jılları bul izertlew jumısı dawam ettirildi. Onı orınlawǵa N.Dáwqaraevatındaǵı tariyx, til hám ádebiyat institutınıń qanigeleri Á.Nasrullaev, N.Japaqov, K.Xudaybergenov, S.Nietullaev, S.Bahadırova, Z.Nasrullaeva, Q.Bayniyazov, T.Mámбетniyazov, S.Allayarovlartartıldı. Bul jámáátlik jumıstıń qıyın hám juwapker libólimlerin M.Nurmuxammedovtıń ózi orınladı. Avtorlar jámáátiniń jumısın tikkeley ózi baqlap, olardıń hár biriniń orınlaǵan jumısları boyınsha ózi esap alıp bardı. Jumıstıń rus tiline awdarılıwın ózibaqlap bardı, redaktorlıq etti. Jáamáátlik jumıstıń pútkil awqamlıq abıroyın kóteri wushın milliy ádebiyatlar boyınshabelgili qanigeler filologiyailimleriniń doktorı, professor Z.S.Kedrinanı hám SSSR İlimler Akademiyasınıń xabarshı-aǵzası, filologiya ilimleriniń doktorı, professor G.I. Lomidzeni redakciyakollegiyasınatarttı. Nátiyjede kútaabroylı, salmaqlı, ilimiy qunı joqarı, kólemli ilimiy miynet paydaboldı. Ol 1981-jılı ÓZRIA «FAN» baspasında «Istoriya karakalpakskoy sovetskoy literaturı» degen atamada 31,8 b.t. kólemde jarıqqa shıqtı. Onıń shıǵıwı Qaraqalpaqstan ilimiy jámiyetshiliginde úlken quwanışlı waqıya boldı. Bul miynettilimiy-teoriyalıq, tariyxıy-

ádebiy qunı, ámeliy áhmiyet joqarı bahalanıp, onıń M.Nurmuxammedov basshılıǵındaǵı avtorlar jámáatı Beruniyatındaǵı Mámleketlik sıylıqqa usınıldı hám onı jeńip aldı.

M.Nurmuxammedovtıń xızmetleriniń basım kópshiligi tek shólkemlestiriwshilik jumıslarınan, óz waqtında tereń ilimiy ideyalar beriwden, jumıslarǵa ilimiy basshılıq etiwden ibarat depemes. İlimdege yparat ásirli, abıroylı adamlar ilimniń qarajumısınan qashıp, burın birewler tárepinen toplanǵan materiallardı juwmaqlastırıw menen shuǵıllanatuǵını, tayar jumıslarǵa sherik avtor bolatuǵını sıremes. Biraq, M.Nurmuxammedov onday topardan emes edi, ol ózi «iyne menen qudıq qazatuǵın» ilim pidayısı, tınımsız miynet etetuǵın «ilim qumırsqası» edi. Onıń miynetleri ilimiyoy-pikirlerǵa ziynesi, ilimizertlew úlgesi, ilim mektebi bolıp xızmet eteberedi. M.Nurmuxammedov hesh waqıt subektivoy-pikirlerdi, tiykarsız gipotezalardı (boljawlardı), shamalamay juwmaqlardı óz jumıslarında jibermeytuǵın edi. Ol qısqaǵanap kiraytıwushın pútin bir betke shamalas dárekler, maǵlıwmatlar, faktler keltiredi, olardı tallaydı, onnan sońǵana qısqajuwmaq beredi. M.Nurmuxammedovtıń miynetleri-hár qıylı ádebiy, tariyxıy, kórkem-

estetikalıq dárekler menen maǵlıwmatlardıń haqıyqıyǵa ziynesi. Onıń keltirgen materiallar, dárekleri mudamı anıq, siltemeleri dál bolıp keledi. Bul jaǵınan onıń ilimiy miynetleri jas izertlewshilerushın haqıyqıy ilim mektebi bolıp qalaberedi.

Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde M.Nurmuxammedov aldına qoyǵan iygilikli maqsetlerinen qaytpaytuǵın tabanlı,jigerli alım boldı.Ol óziniń ilimiy talantın,

dárejesin, miynetkeshlik uqıbın jaqsı sezdi, olardı qadirley bildi. Óz talantınıń ilimge, óziniń xalqına, qaraqalpaq xalqına kerek ekenin tereń sezdi. Sonlıqtan ol úlken-úlken tabıslarǵa, abıroy-ataqlarǵa eriskende de bası aynalıp, ilimnen toqtap qalmadı. Abıroy-ataqtıń, ámellerdiń qanshelli biyik tekshelerine kóterilse de ilimdi taslap ketpedi, onı barqulla birinshi orınǵa qoydı, oǵan sadıq boldı. Ol óziniń barlıq kúsh-jigerin, talant-uqıbın ilimge baǵıshladı, óziniń barlıq ırısqa-nesiybesin, ıǵbal-baxıtın ilim menen baylanıstırdı. Sonıń ushın xalqımız bunday ilim pidayısn óziniń birtuwǵan azamatı, súyikli perzenti retinde húrmetleydi, izzetleydi. Bunıń dálili retinde kórnekli alım M. Nurmuxammedovtı xalqımızdıń birneshe márte Ózbekstan Respublikası Joqarǵı Keńesine hám Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarǵı Keńesinde deputat etip saylaǵanın, Ózbekstan Respublikasınıń Beruniy atındaǵı Mámleketlik hám Qaraqalpaqstan Respublikasınıń Berdaq atındaǵı Mámleketlik sıylıqları menen xoshametlegenin, orden hám medallar menen sıylaǵanın aytsaq boladı. Akademik Marat Nurmuxammedov bunday joqarı dárejedegi isenimge, húrmet-izzetke hám ataqlı sıylıqlarǵa kútá ılayıqlı azamat edi.

Soraw hám tapsırmalar

1. M. Nurmuxammedovtıń proza tarawına qosqan úlesi
2. M. Nurmuxammedovtıń tańlamalı shıǵarmalarına analiz
3. M. Nurmuxammedov hám qaraqalpaq prozası

9-TEMA: S.AXMETOV HÁM QARAQALPAQ ÁDEBIYATTANIWI HÁM ÁDEBIY SINI

Jobası:

9.1.S.Axmetov ádebiyat izertlewshisi hám sınıshı.

Ilimpaz XX ásir qar qalpa q poeziyasın izertlewshi.

Ilimpazdın ádebiyattın teoriyalıq máselelerin izertlewi.

Ádebiyat tariyxı, ádebiyat teoriyası boyınsha sabıqlıqlardıń avtorı sıpatında.

9.4.S.Axmetov ádebiy sınıshı.Ol qaraqalpaq ádebiy sınınıń tariyxın hám bul taraw boyınsha sabaqlıqlar jaratıwshı sıpatında.Ilimpazdın sını maqalaları hám bibliografiyalıq miynetlerine sholıw.

9.5.limpazdın baskada baǵdardaǵı izertlewlerine sholıw.

***Tayanısh sózler:** poeziya, recenziya, monografiya, broshyura, sabaqlıq,terminler sózligi*

Filologiya ilimleriniń doktorı, pofessor S.Axmetovtın «Qaraqalpaq Sovet poeziyası» atlı miyneti 1920-jıllardan baslap 1980-jıllarǵa shekemgi qaraqalpaq sovet poeziyasın izertlewge arnalǵan bul tarawdagı eń iri miynet bolıp esaplanadı. Miynet kirisiw hám juwmaqtan basqa bes baptan turadı.Onda keń avtorlar kollektivi qamılǵan. Olardıń shıǵarmaları úlken sawatlılıq hám sheberlik penen analizlengen.Avtorlardın keń oqıwshılar jámiyetshiligine onshelli tanıs emes shıǵarmalarınan mısallar keltirilgen, ideyalıq-kórkemlik dárejeler ashıp berilgen. Buringı awqamǵa hám dúnya júzlik kólemde tanılǵan ádebiyatshı ilimpazlardın miynetlerinen orınlı siltemeler keltirilgen. Miynette qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde talas-tartıs tuwdırıp kiyatırǵan máselelerge anıqlıq engiziledi. máselen: T.Jumamuratovtın

«Makaryasulıw» shıǵarmasınıń janrlıq belgisi boyınsha payda bolǵan hárqıylı pikirlerge óz qatnasın bildiredi. Bul shıǵarmanıń ayırım ádebiyatshılardıń aytıp júrgenindey «qıssa» da, «roman» da emes al liro-epikalıq poema ekenligin dáliyilledi. Sonday-aq miynette qosıq qurılısı,shayırlardıń pikirlerdi beriw forması sıyaqlı teoriyalıq máseleler de sáwlelengen.

Ádebiy sını menen ádebiyattanıwdın basıp ótken jolın ádebiy izertlew S.Axmetovtın «Qaraqalpaq ádebiy kritikası hám ádebiyat iliminiń tariyxınan» degen

kitabınan baslanadı.Bul kitap oqıw quralı retinde jarıqqá shıqtı.Bul jerde sın hám

ádebiyattanıwtariyxı30-jıllardanbaslanadıhám1970-

jıllarıgabarıptaqaladı.S.Axmetovtıń jumısında sınnıń ilimdi rawajlandırıwdaǵı hám ádebiy processtegi ornıtuwralı ulıwma túsiniń beriledi. Sın hám ádebiyattanıw tariyxı kitapta olardıń eńáhmiyetli basqıshlarına sáykes túrde bayan etiledi: bul 1930, 1940-1950, 1960-1970jıllar boladı, yaǵnıy ádebiy processti dáwirlerge bóliw attan-anıq bayqaladı. Bul jerdeavtor qaraqalpaq ádebiyatınıń ómir súwriwi dáwirinde dóretilgen eń elewli ádebiy sinjumıslarınasholıwjasaydı,sındashıǵarmalargaberilgengeyparaqátebahalarǵa,Qaraqalpaqstandaǵıádebiysınprocesinińózgesheliklerinetoqtap ótedi.

S.Axmetovtıńpedagogikalıqhámaǵartıwshılıqxızmetleriózaldına.Negizinde S. Axmetov pedinstituttı pitkergennen soń 1950 jıllardan baslap-aq pedagogikalıqhámaǵartıwshılıq xızmetler menen jedelshuǵıllanabasladı.

S.Axmetovtıńqaraqalpaqádebiyatıboyınshadáslepki sabaqlıǵı8- klassoqıwshılardıń arnalǵan bolıp, ádebiyatshı B. Ismayılov penen birge jazılǵan edi hám1950 jılı Qaraqalpaq mámleketlik baspasında jarıq kórgen edi. Usı kitap 10 márteqayta basılıp shıqtı. Bul, álbette, rekord kórsetkish. Egerde kitaptıń dáslepki baspasımenensońǵı1990jılǵıbaspasınalıstırsaq,oltanımaslıqdárejedeózgeriskeushıraǵan.Kitaphárbirbasılǵandaqaytaıslenip,taplanıp,tolıqtırılıpjetilistiripbarılǵan. Onıń qaraqalpaq klassikalıq ádebiyatı hám XX ásir qaraqalpaq ádebiyatıboyınshajazǵansabaqlıqlarıjónindedetapjoqarıdaǵıaytıılǵanlardıqaytalawǵaboladı. Bul sabaqlıqlar da hár basılǵanda jetilistirilip barılǵan. Bul pedagog-alımnıńózinebolǵan qatańtalapshańlıǵınan,úlkenjuwapkershiliginen dárekberedi.

S. Axmetovtıń úlgi bolarlıq jaqsı qásiyetleri bar edi. Ol óziniń abıray-ataqların,ilimdegisalmaǵın,jámiyetshiliktegi kórnekti ornın,húrmet-izzetinólshewtasqaaylandırıp tárezini basıp taslamaytuǵın edi. Ol ózimshilik,menmenlik, insapsızlıq,dańqparazlıq usaǵan pás qulıqlarǵa erk bermey olardan ústin bolıp júretuǵın edi.Kórnektiustazsabaqlıqlar,oqıwqollanbalarısıyaqlıiygiliikliislerdibejergendemudamı baslawshı, shólkemlestiriwshı xızmetin atqarıp júrdi, qánigelerdi átirapınajámlepoqıwkitaplarınkóbinesesolar menensheriklesipjazdı.Mısalı,birqatarsabaqlıqları menen qollanbaların ózinen ádewir jas kishi Q. Kamalov, K. Mámбетov,S.Bahadırova,Q.Járimбетov,J.Esenovlar menenbirgelikte dóretti.Oljaskishi qánigeler menen birge islesip, olardı óziniń atı menen qatar qoyıwǵa arsinbaytuǵınedi. Bul onıń zor ustazlıq qásiyetiniń, insan sıpatında keń peyilliginiń, ullılıǵınıńbelgisi edi.

S.Axmetovtıńómirihámxızmetinińkópshilik bólegitotalitardúzimgetiykarlanǵan sovetlik dáwirde ótti. Sonlıqtan onıń miynetlerinde ózi jasaǵan dáwirdińqatań talaplarına muwapıq orınlardı ushıratıwǵa boladı. Onısız sol bir zorlıqlı, geydexorlıqlı jılları jumıs islew qıyın edi. Eger de S.Axmetovtıń oqıw kitaplarındaǵı ózijasaǵandáwirtalabınabaylanıslısıyasiyhámideologiyalıqboyawlardıóshiriptaslasaq,

biz olardıń kópshiliginiń ajayıp kitaplar ekenin kóremiz.Olardıń qunlı

bolıwınıń sebebi birinshiden, S.Axmetov milliy máplerden kelip shıqtı. Onıń kózaldında qaraqalpaq xalqınıń ruwxıy dúnyası turdı, mine, usı milliy ruwxıy dúnya onıńoy-pikiriń ólshemi, ilimiy hám pedagogikalıq xızmetiniń tiregi boldı. Ekinshiden, S.Axmetov qaraqalpaq ádebiyatın dúnya ádebiyatı kontekstinde tereń túsindi, onı dúnya ádebiyat tanıw ilimi dárejesinde keń hám durıs tallay aldı.

Qaraqalpaq

xalıq dástanların, qaraqalpaq ádebiyatı klassikleri Berdaq, Ájiniyazdıń ólmes shıǵarmaları n, ulıwma milliy ádebiyat materialların klassıq gúres yaqı revolyuciyalıq ideyalar usaqantartúsiniklerge kózsiz qurbanlıq qılmaı obektiv tańlawǵa hám reketetti. Mısalı, onıń B.Ismayılov penen birge jazǵan 8-klass ushın qaraqalpaq ádebiyatı, Q.Kamalov penen birge 11-klass ushın qaraqalpaq ádebiyatı sabaqlıqları kútá jaqsıtallawları menen ajırılıp turadı. Olardıń bayanlawı ápiwayı, túsiniqli, ádebiy tildin normalarına tiykarlangan, sonıń menen birge ádebiy materiallar ilimiy jaqtan tereń tallangan. Ádebiy tekstlerdi tallaganda avtor tariyxıy faktlerge, jámiyetlik filosofiyalıqtúsiniqlerge súyenedi, ilimiy termin menen ayta qanda tariyxıylıq principlerin bassılıqqa aladı. Mısalı Jiyen Jırawdıń «Posqan el» tolgawın tallaganda jırawshayır jasaǵan tariyxıy dáwir dentariyxıy sharayatlardan kelip shıǵadı, tolgawdıń syujetine tiykar bolǵan qaraqalpaq xalqınıń XVIII ásir tariyxıy turmısın qatń esapqa alıp, keń hám qızıqlı tallawlar júrgizedi.

S.Axmetovtıń sabaqlıqlarında tariyxıy faktler hám sharaytlar menen kórkem obrazlar salıstırıptallanadı. Bul usıl mektep oqıwshılarında kórkem shıńlıq penenturmis shıńlıǵın, yaǵnıy kórkem obraz benen turmıs faktlerin ajıratıp durıs túsiniwge járdem beredi. S.Axmetovtıń sabaqlıqlarınıń jáne bir ózgesheligi sonda, olar hár

qıylı maǵlıwmatlarǵa, faktlerge, dáreklerge bay bolıp keledi, olarda keltirilgen maǵlıwmatlar anıq, puqta tekserilgen, siltemeler dál berilgen bolıp keledi. Sebebi oldárektanıw ilimin puqta meńgergen alım edi, dárektanıw boyınsha onı I.Saǵıytov, M.Nurmaxammedov. Q.Bayniyazov usaqan dárekshi alımlar menen qatar qoyıwǵa boladı. Ol qálegen pikirdi kútá bay dáreklerge, materiallarǵa tiykarlanıp aytatuǵı dedi. S.Axmetov óz sabaqlıqlarında qaraqalpaq ádebiyatın dúnya ádebiyatı menen utastırıwǵa umtılatuǵın edi. Dúnya ádebiyatınıń biyik shıńları bolǵan Nizamiydiń, Nawayınıń, A.S.Pushkinniń, M.YU.Lermontovtıń, L.N.Tolstoydıń, U.S.Hekspirdiń,

M.Áwezovtıń, Aybektiń, SH.Aytmatovtıń h.b.shıǵarmaların tallap, qaraqalpaq oqıwshılarınıń kórkem-estetikalıq talǵamın tárbiyalawǵa, kórkem oy-pikir dárejesin kóteri wge úlken úles qostı.

S.Axmetov jaslayınand óretiwshilik miynet penen tınımsız shuǵıllandı, qátelesiwden, kemshiliklerden qorıqpadı, olardı saplastırıp bardı, bilimin tereńletti, oy-órisin keńeytti, aldın ǵıtájiri y belerden úyrendi, úziliksiz ósip bardı. Máselen, qaraqalpaq

ádebiyatı boyınsha sabaqlıqlardıń 1950-jıllardaǵı avtorı S.Axmetov penen 1970-80-90-jıllardaǵı Axmetovtı bir salmaqtaǵı tas penen ólsheuge bolmaydı. 1950-jıllardaǵı sabaqlıqlarda sol dáwirdiń ruwxı seziledi, analizlerdiń oy-pikirlerdiń

siyasatqa súyendiriliwi, olardıń ideologiyalastırılıwı bayqaladı, bayanlaw stiliń qáiplespey atırǵanlıǵı, ilimiy hám ádebiy terminologiyanıń ábigerligi, tildıń shubarlıǵı kózge taslanadı. Bunday kemshilik tek jalǵız Axmetovqa ǵana emes, al sol dáwirdegi tutas qaraqalpaq ádebiyattanıw ilimine tiyisli edi. Sebebi ol dáwirde qaraqalpaq ádebiyattanıw ilimi ele jas edi, ol qáiplesiw, ósiw dáwirin bastan keshiripatır edi. Demek, S. Axmetovtıń 40-45 jıllıq ilimiy pedagogikalıq xızmeti qaraqalpaq ádebiyattanıw ilimi hám ádebiy bilimlendiriw evolyuciyasın, yaǵnıy olardıń ósiw, qáiplesiw, rawajlanıw jolların anıq sáwlelendire aladı.

S. Axmetovtıń sabaqlıqları menen oqıw qollanbaları, sál qótermelep aytsaq, XX ásirdeń ekinshi yarımındaǵı qaraqalpaq mektebiniń tálim-tárbiya qurallarınıń biri boldı, jas áwladtıń ruwxıy azıǵı boldı, bilim alar dáregi boldı. Demek, S. Axmetovızbe-iz ósip kiyatırǵan jas áwladlardı ádebiyat tuwralı bilim menen tárbiyalay otırıp, barlıq qaraqalpaq xalqınıń ruwxıy dúnyasın tárbiyaladı, onı kórkem-estetikalıq bilimnen qurallandırıp, oy-pikir dúnyasınıń shegaraların keńeytti.

Soraw hám tapsırmalar

1. S. Axmetovtıń ilimiy maqalalarına sholıw
2. S. Axmetovtıń monografiyalarına sholıw
3. S. Axmetovtıń poeziya tarawındaǵı izertlewleri
4. S. Axmetov sabaqlıqlarına sholıw

10-TEMA: GÁREZSIZLIK DÁWIRINDEGI ÁDEBIY SINNIŇ RAWAJLANIW ÓZGESHELIKLERI

Jobası:

Ádebiyattanıw ilimin de poeziya máseleleri

Ádebiyattanıw ilimin de proza máseleleri

Ádebiy sın da házirgi ádebiy processke degen kózqaras

Jobası:

Tayanış sózler: recenziya, problemalıq maqala, ádebiy portret, sın maqala, dissertaciya, monografiya

Kórkem ádebiyattıń kóp ǵana máseleleri, ásirese, lirika janrıńıń rawajlanıwı, kórkemlik qásiyetleri máselesi barlıq ádebiyatshılardıń dıqqat-itibarın ózine tartıp keldi. Sonıń ushın házirgi kúnge shekem qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde teoriyalıq máselelerge, qosıq qurılısına baǵıshlangan birqansha ilimiy miynetler júzege keldi.

Filologiya ilimleriniń doktorı Q.Orazımbetovtıń «Házirgi dáwirdegi qaraqalpaq lirikasında kórkemlik izleniwshilik»(Nókis,1992) atlı kandidatlıq dissertaciya jumısında hám «Házirgi qaraqalpaq lirikasında kórkem formalırdıń evolyuciyası hám tipologiyası» (Nókis, 2004) atlı monografiyalıq jumısında házirgi qaraqalpaq lirikası jóninde sóz ete otırıp, kórkem forma salasında da rawajlanıwdıń bar ekenin izertlegen.Sonıń ishinde qaraqalpaq ádebiyatında erkin qosıqlardıń janrlıq ózinshelikleri, olardıń formalıq qásiyetleri, olardı payda etetuǵın tiykarǵı elementler, qosıqtıń dúzilisi sıyaqlı máseleler kórkem tekstlik materiallarǵa tiykarlangan halda izertlegen hám tiyisli juwmaqlar shıǵarılǵan.

Filologiya ilimleriniń doktorı Q.Járimbetovtıń «XIX ásir qaraqalpaq lirikasınıń janrlıq qásiyetleri hám rawajlanıw tariyxı» (Nókis,2004) degen monografiyalıq jumısında qaraqalpaq lirikasınıń milliy kórkemlik saǵaları, XIX ásirdegi qaraqalpaq lirikasınıń janrlıq ózgeshelikleri anıqlanıp klassifikaciyalanadı.

1970-2000-jıllar qaraqalpaq poeziyasınıń rawajlanıw ózinshelikleri haqqında qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde birqansha izertlewler payda boldı. Olardan: Z.Bekbergenovanıń «Házirgi zaman qaraqalpaq poeziyasında xalıq awızeki poetikasınıń dástúrleri (70-80-jıllar)» (Nókis, 1995) degen kandidatlıq dissertaciya jumısında 70-80-jıllar qaraqalpaq poeziyasında xalıq awızeki poetikasındaǵı dástúrlerdıń, qosıq formalarınıń shayırlar T.Jumamuratov, I.Yusupov, T.Mátmuratov hám t.b.poeziyasında qollanıw ózinshelikleri haqqında bahalı pikirler ayılǵan.

A.Hamidova «I.Yusupovtın tvorchestvosı hám Evropa ádebiyatı (Ádebiy baylanıslar hám ádebiy tásirler máselesi)» (Nókis,1999) degen kandidatlıq dissertaciya jumısında Evropa ádebiyatınıń ádebiy tásiriniń qaraqalpaq ádebiyatındaǵı kórinisin belgili shayır I.Yusupovtın lirikası mısasında jaqsı analizlegen.

M.Mámbetovanıń «I. Yusupov poeziyasınıń qosıq qurılısı» (Nókis, 1999) atlı kandidatlıq dissertaciya jumısında da qosıq elementleri: uyqas, ólshem, bánt, buwnaq haqqında keńnen toqtalıp, olardıń qosıqtı payda etiwdegi áhmiyeti shayır I.Yusupovtın qosıqları mısasında izertlegen.

E.Eshniyazovanıń «Tólepbergen Mátmuratovtın lirikası (Ideyalıq-tematikalıq, janrlıq hám kórkemlik ózinshelikleri)» (Nókis,2000) degen kandidatlıq dissertaciya jumısında da usı dáwir qaraqalpaq poeziyasınıń rawajlanıw ózinshelikleri, ideya-tematikalıq baǵdarları, qaraqalpaq lirikasınıń janrları sıyaqlı máseleler tek ǵana belgili shayır T.Mátmuratovtın dóretiwshiligi mısasında anıqlanǵan. Sonday-aq, bul dissertaciya T.Mátmuratovtın dóretiwshiliginde keńnen qollanılǵan erkin qosıqlardıń janrlıq, formalıq qásiyetleri boyınsha da jaqsı teoriyalıq pikirler ayılǵan.

D.Paxratdinov óziniń «I.Yusupov lirikasında Shıǵıs klassikleri dástúrleri (Ádebiy baylanıslar hám tásirler haqqında)» (Nókis,2001) degen kandidatlıq dissertaciyasında qaraqalpaq poeziyasında Shıǵıs klassikleriniń dóretken obrazlarınıń, Shıǵıs poeziyası dástúrlerindegi ideyalıq baǵdardıń hám Shıǵıs klassikleriniń janrlarınıń házirgi qaraqalpaq poeziyasında sáwleleniwini belgili shayır I.Yusupovtın dóretiwshiligi mısasında izertlegen. Shayırdıń lirikası Shıǵıs klassikleri Nawayı, Fizulı, Maqtımqulı hám t.b.shayırlardıń dóretiwshiligi menen salıstırılıp úyrenilgen.

Usınday ilimiy miynetler 1990-2000-jıllar qaraqalpaq poeziyasınıń rawajlanıw jaǵdayların, hár táreplemeli jetiskenliklerge eriskenligin anıqlawda úlken áhmiyetke iye.

Qaraqalpaq poeziyasındaǵı erkin qosıqlar haqqında filologiya ilimleriniń kandidatı P.Nurjanovtın «Verlibr haqqında oylar» («Ámiwdárya», 1990, N 4), atlı maqalası da dıqqatqa ılayıq. Avtor óz maqalasında erkin qosıqqa teoriyalıq sıpatlama beriw menen birge ózinen burınǵı erkin qosıqtı izertlegen rus ilimpazlarınıń qosıqtıń janrlıq hám formalıq jaqtan ózinshelikleri haqqında aytqan pikirlerine de óziniń kózqarasın bildiredi. Bul maqala qaraqalpaq ádebiyatında erkin qosıqlardı úyreniw de áhmiyetligi menen belgilenedi. E.Eshniyazovanıń «T.Mátmuratovtın dóretiwshiliginde erkin qosıq forması» («Ámiwdárya», 1998, №1-2), Q.Yusupovtın «Erkin qosıq qaraqalpaq ádebiyatında jańalıqpa?». («Jas Leninshi», 1991, 12-noyabr), H.Ayımbetovtın «Appaq dumanlar atında» («Jas Leninshi», 1990, 5-yanvar) sıyaqlı avtorlardıń maqalaları qaraqalpaq ádebiyatında erkin qosıqlardıń ózine tán janrlıq qásiyetleri, onıń basqa kórkem formalardan ayırmashılıqları haqqında jazıldı.

Qaraqalpaq ádebiyattanıw ilimin jaqsı izertlep úyreniwde qaraqalpaq ilimpazları úlken xızmet atqarıp atır. Máselen, XX ásir qaraqalpaq ádebiyattanıw ilimin rawajlandırıwda

N.Dáwqaraev, M.Nurmuxamedov, S.Axmetov, Q.Maqsatov, Q.Mambetov hám t.b. ilimpazlar kóp miynetler etti. Sonıń ishinde ádebiyat teoriyasıtarawı boyınsha belgili ilimpazlar S.Axmetov, Q.Mámbetov, Q.Járimbetov, J.Esenov hám t.b.miynetleri bahalı miynetlerden bolıp tabıladı. Olardıń ilimiy miynetleri qaraqalpaq ádebiyatınıń hártárepleme baǵdarların ashıp beriwde úlken bahalı jumislar ekeni málim.

Prof. K.Mámbetovtıń «Ádebiyat teoriyası» (Nókis, 1995) atlı monografiyasında ádebiyatıń barlıq tarawları menen birgelikte lirika hám onıń kórkem formaları haqqında teoriyalıq sıpatlamalar beriledi.

Juwmaqlap aytqanda ádebiyat teoriyası házirgi ádebiyattanıwdıń izertleniwindegi baslı tarawlardan biri bolıp tur.

Soraw hám tapsırmalar

1. Ğarezsizlik dáwirindegi qaraqalpaq poeziyası hám ádebiy sın
2. Ğarezsizlik dáwirindegi qaraqalpaq prozası hám ádebiy sın
3. Recenziya-degenimiz ne?
4. Q.Sultanov hám ádebiy sın
5. Q.Bayniyazov ádebiy sın
6. B.Qálimbetov ádebiy sın
7. K.Allambergenov ádebiy sın
8. Q.Orazımbetov ádebiy sın
9. P.Nurjanov ádebiy sın
10. Z.Bekbergenova ádebiy sın

PITKERIW JUMÍSLARÍ

q/t	Pitkeriw jumısınıń temaları
1	1990-jıllardaǵı qaraqalpaq ádebiy sınınıń rawajlanıw baǵdarları
2	K. Karimov lirikasında Watan teması
3	M. Nurmuxammedov miynetlerinde qaraqalpaq povestlerin izertlew máseleleri
4	M. Nurmuxammedov miynetlerinde qaraqalpaq romanın izertlew máseleleri
5	S.Axmetovtıń miynetlerinde 1950-60-jıllardaǵı qaraqalpaq poeziyası máseleleri
6	C.Axmetovtıń miynetlerinde 1970-80-jıllardaǵı qaraqalpaq poeziyası máseleleri
7	XX ásirdeń 40-50-jıllardaǵı qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminiń rawajlanıw baǵdarları
8	Q. Maqsetov miynetlerinde «Qırıq qız» eposın izertlew máseleleri
9	K. Mámбетov miynetlerinde XIX ásir qaraqalpaq klassik ádebiyatı máseleleri.
10	Q.Járimbetov miynetlerinde Ájiniyaz dóretiwshiligi máseleleri
11	Ádebiyattanıw iliminde Ájiniyaz dóretiwshiligi máseleleri (A.Murtazaev, B.Qalimbetov miynetleri mısasında)
12	1960-jıllarda qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminiń rawajlanıw baǵdarları
13	Q.Orazımbetov miynetlerinde 1980-jıllardaǵı qaraqalpaq lirikası máseleleri
14	Ǵárezsizlik dáwirindegi qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminiń rawajlanıw baǵdarları
15	S.Bahadırova miynetlerinde roman janrı máseleleri
16	Sh.Seytov lirikasını izertlew máseleleri.
17	K.Karimovtıń «Aǵabiy» romanı ádebiy sın názerinde
18	Qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminiń 2000-jıllardaǵı rawajlanıw baǵdarları
19	O.Abdırahmanovtıń «Bosaǵa» romanı ádebiy sın názerinde
20	1990-jıllardaǵı qaraqalpaq romansılıǵın izertlew maseleleri
21	M.Nızanov prozasın izertlew maseleleri
22	Qaraqalpaq ádebiysınında I.Yusupov poeziyası máseleleri
23	K. Karimov romanları ádebiy sın názerinde
24	«Ámiwdárya» jurnalında járiyalanǵan ádebiy-sınlıq maqalalarǵa talqı (1996-2000-jj)
25	«Ámiwdárya» jurnalında járiyalanǵan ádebiy-sınlıq maqalalarǵa talqı (2001-2005-jj)

III. КЕЙСЛАР

1-keys ushın tema

Qaraqalpaq ádebiy sınınıń payda bolıw hám qalıplesiw jolların túrkiy tilles xalıqlar ádebiyatı menen salıstırma talılaw jasań.

2-keys ushın tema

1940-50-jıllardaǵı qaraqalpaq ádebiyattanıw ilimindegi izertlewlerdi salıstırma analiz

3-keys ushın tema

Qaraqalpaq klassik shayırları Ájiniyaz Qosıbay ulınıń dóretiliwshiligin izertlewge arnalǵan A.Murtazaev hám B.Qálimbetovtıń miynetlerindeki ilimiy jańalıqlardı salıstırın

4-keys ushın tema

Berdaq Qarǵabay ulı dóretiliwshiligin izertlewge arnalǵan I.Saǵitov hám N.Dáwqaraev miynetleriniń ózgesheliklerin anıqlań

5-keys ushın tema

Qaraqalpaq ádebiyattanıwınıń rawajlanıwında dúnya hám ózbek ádebiyatınıń tásirin anıqlań

6-keys ushın tema

1950-jıllardaǵı qaraqalpaq romanshılıǵı menen 1980-jıllardaǵı qaraqalpaq romanshılıǵın salıstrma-tipologiyalıq aspektte analizleń

7-keys ushın tema

Ǵárezsizlik dáwirindegi qaraqalpaq poeziyasınıń aldınǵı dáwir poeziyasınan ideyalıq-tematikalıq hám janrlıq ózgesheligin anıqlań

8-keys ushın tema

I.Yusupov dáretiwshiigin izertlewge arnalǵan monografiyalardıń bir-birinen ayırmashılıǵın anıqlań

9-keys ushın tema

T.Qayıpbergenov romanlarınıń xronologiyasın dúzip,rawajlanıw tendenciyasına sıpatlama berıń

10-keys ushın tema

Ǵárezsizlik dáwirindegi romanlardıń basqa dáwirdegi romanlardan baslı ózgesheliginde

GLOSSARIY:

TÚSINIKLER	OLARDIŇ ANIQLAMASI
ÁDEBIY SIN	<i>áyyemgi grek tilindegi kritika-pikirlew, tallaw</i> degen sózden kelip shıqqan. Onı, kóbinese, xalıqaralıq termin menen ádebiy kritika dep te ataydı. Ádebiy sın ádebiyat tariyxı, ádebiyat teoriyası sıyaqlı kórkem ádebiyattıń qásiyetlerin, tábiyatın úyrenedi, yaǵnıy shıǵarmalardı tallaydı. Biraq ádebiysın, tiykarınan, házirgi ádebiy processte payda bolıp atırǵan shıǵarmalarǵa baha beredi, sın pikirler aytadı. Ádebiy sın kórkem shıǵarmalar tuwralı jámiyettiń házirgi talaplarınan, ádebiy talǵamlarınan kelip shıǵıp bahaberedi. Ádebiy sın kórkem shıǵarmalardıń jámiyetlik mazmunın, áhmiyetin, kórkemligin ashıp beredi, olardıń jetiskenlikleri menen kemshiliklerin aytıp, kitap oqıwshılardıǵa olar tuwralı túsinikler beredi, ádebiy shıǵarmalardı túsinip qabıllaw ushın jol-jobalar beredi. Solay etip, ádebiysın kitap oqıwshılardıń ádebiy-estetikalıq talǵamın (diydisin) jetilistiredi.
ÁDEBIYAT TARIYXI	ádebiyattanıwdıń úlken bir tarawı bolıp, ol kórkem ádebiyattıń payda bolıwın, qalıplesiwın, rawajlanıw jolların, milliy ádebiyatlardıǵa bóliniw tariyxın úyrenedi. Ádebiyat tariyxı itibarlı jazıwshılardıń dóretiwsheiligini, sonday-aq jámiyetshilikke keńnen málim bolǵan shıǵarmalardı óz aldına qarastıradı. Sonıń menen birge ol ádebiy janrlardıń, obrazlardıń evolyuciyalıq rawajlanıwın baqlaydı.
ÁDEBIYAT TEORIYASI	kórkem sóz óneriniń ulıwma zańlılıqların, kórkem ádebiyattıń tariyxıy rawajlanıw jolların, kórkem obraz jaratıwda tiykarǵını zamların, ádebiy janrlardıń, syujetlerdiń kórkemlik tábiyatın, kórkem shıǵarmanıń mazmunı menen formasınıń sáykesligin úyrenedi.
AVTOR	bul atama <i>latin tilindegi</i> autor sózinen alınıp, tiykarın salıwshı, dúziwshı degendi ańlatadı. Avtor–qanday da bir kórkem shıǵarmanıń jekke dóretiwsheisi. Máselen, “SHahnama” nıń avtorı (dóretiwsheisi)–Ferdawsiy, “Aqmaq patsha” nıń avtorı–Berdaq.
AVTORNIYETI	Qanday da bir kórkem shıǵarmanı jazıw ushın avtordıń oylastırıp júrgen is jobaları. <i>Avtor niyeti bolajaq shıǵarmanıń ideyasın, temasın, kóteretuǵın máselesin (problemasın), janrın shama menen belgileydi.</i> Al avtor niyetiniń óz sociallıq buyırtpanıń (Q. Zakaz socialnıy), yaǵnıy anaw ya minaw janrdaǵı, ideyadaǵı shıǵarmalarǵa bolǵan turmıs talabınıń tásiiri menen payda boladı. <i>Avtor niyeti birden iske aspay, bir qansha waqıt pisip, shıńlanıp júriwi múmkin</i>
AYTIP	Kórkem shıǵarmada tiykarǵı waqıyalardı aytıp beriwshi

BERIWSHI, GÚRRINSHI	qaharman. <i>Sońǵı waqıtlardaǵı ádebiyattanıw ilimi hám sında aytıp beriwshi (“rasskazchik”)hám bayanlap beriwshi (“povestvovatel”) atamaları jiıy qollanılatuǵın boldı hám ol búgingi realistlik kórkem oy-pikirdiń jaǵdayına baylanıslı kelip shıqtı.</i> Óytkeni, burınǵı kóp milletli sovet ádebiyatı degen ortaǵ estetikalıq birlikte haqıyqatında da usınday qaharmanlardıń obrazı en jaydı hám olar arqalı ádebiyatqa biraz sıpatlı ózgeshelikler kelip kirdi. Aytayıq,SH.Aytmatovtıń shıǵarmaların alıp qaraǵanıımızdıń ózinde olarda eń birinshi orında usınday sóylep beriwshiniń kelbeti, olardıń minez-qulqı hám is-háreketleri, qorshaǵan ortalıqqa bergem bahaları hám kóz-qarasları turadı. Mine, usınday qaharman obrazları arqalı, ásirese, kórkem realistlik prozada lirikalıq hám psixologiyalıq súwretlewler kúsheydi,shıǵarmalardıń syujetlik kompoziciyalıq dúzilisi ózgeshe tús aldı,olar turmıs waqıyaların súwretlewde isenimsizlikten, qurǵaq tásirsiz bayanlawlardan qutıla basladı.
KÓRKEM TEKSTIN AKADEMIYALIQ BASPASI	Ádettegi baspalardan qatań ajıralıp turadı. <i>Ol avtordıń barlıq dóretywshilik miyrasın qamtıydı, tekstlerdiń barlıǵı ilimiy-sın tekseriwden ótkeriledi,shıǵarmalardıń variantları, redakciyaları, qol jazbaları salıstırıladı, basqasha aytqanda úlken tekstologiyalıq islew beriledi, tiyisli jerlerinde anıqlamalar, túsiniq sózler, derekler, siltemeler (snoskalar) menen támiyin etiledi.</i> Akademiyalıq baspa-shıǵarmalardıń eń aǵla baspası bolıp esaplanadı. Sonlıqtan tekstlerdiń durıslıǵın teksergende akademiyaalıq baspaǵa júginedi.
AKROSTIX	grekshe akro - shettegi, stichis-qosıq. <i>Akrostixin qatarlarınıń dáslepki háriplerin joqarıdan tómeng qarap oqıǵanda qosıq baǵısh etilgen adamnıń atı yamasa avtordıń óziniń atı kelip shıǵadı. Akrostix shıǵıs poeziyasındaǵı muwashshaq janrına uqsap ketedi.</i> Ullı shayır Nawayı qaytı bolǵanda onıń azasına baǵıshlap Sahib Daranıń qosıǵı jazıldı. Bul qosıqtıń hár bir birinshi qatarınan Nawayınıń tuwılǵan jılı,al ekinshi qatarınan onıń ólgen jılı shıǵadı.
POVEST	Kólemi jaǵınan ortasha bolǵan epikalıq shıǵarmanıń bir túri. Ol romannan kishi, gúrrińnen úlken, povestte romandaǵı sıyaqlı jámiyetlik turmıs waqıyaları keń hám shım-shıtırıq waqıyalar arqalı kólemli epikalıq baǵıtta alınbaǵan menen óziniń kótergen máselesi jaǵınan, qaharmanlar xarakterin súwretlewi menen de onnan áhmiyet tómeng emes.
KÓRKEM ÁDEBIYAT TILI	Ulıwma ádebiy tildin bir túri.Ol tek xabarlaw quralı bolıp qalmastan adamǵa ruwxıy azıq, estetikalıq zawıq baǵıshlaydı.
OCHERK	Óziniń kólemi hám súwretlew usılları jaǵınan gúrrińge jaqın janr.Ocherkte házirgi turmıstın waqıyaları hám qaharmanları

	súwretlenedi.Ocherk anıq materillarğa, faktlarğa, maǵlıwmatlarğa kóbirek súyenedi, jazıwshınıń fantaziyası (kórkem qıyalı) sheklengen boladı.Qaraqalpaq ádebiyatında Ó.Xojaniyazov,S.Saliev,O.Ábdiraxmanovh.t.b.ocherk jazıwda kózge túskenşe ber jazıwshılar bolıp esaplanadı.
GÚRRÍN	Turmıstı ıqsham jáne qısqa túrde sáwlelendiretuǵın kish janr. gúrrińde waqıyalar, syujet bir qaharmannıń átirapına shólkemlesken boladı.
JAZIWSHI	Bul kórkem sóz dóretiwshisi.
TRAGEDIYA	bul dramalıq shıǵarmannıń bir túri. Tragizm bul qálegen kórkem shıǵarmada hásiretli, qayǵılı sezimlerdiń sáwleleniwı.Tragediya - bul kórkem janr. Tragizm tek dramalıq shıǵarmada ǵana emes,al epikalıq hám lirikalıq shıǵaramada boladı. Tragizmdi ádebiyatta tragediyalıq pafos dep ataydı.
KOMEDIYALIQ KATEGORIYASI	Grekshe komos -elat, ode -qosıq degen sózlerden kelip shıqqan. Ayırım waqıtları jámiyette, geypara adamlarda kúلكi oyatatuǵın yamasa ádettegi normalarǵa durıs kelmeytuǵın is-háreketler bolıwı múmkin, yaǵnıy jámiyettegi tártiplerge, ulıwma insaniylıq qaǵıydalarǵa sáykes kelmey kúلكi jaǵdayda qalatuǵın qubılıslarǵa hádiyselerge, adamlarǵa, bizde unamsız sezimler,kúلكi sezimleripaydabolıwı múmkin. Bul jaǵday ilimde komediyalıq kategoriya dep ataladı. Kórkem ádebiyatta komediyalıq kategoriya menen komediya janrın shatastırmaw kerek. Mısalı Berdaqtnıń “Altı qız”qosıǵında komediyalıq jaǵday, pafos bar,biraq ol janrı boyınsha komediya emes.Komediya-bul dramalıq janr.
YUMOR	(latinsha humov -dálkek, kúلكi mánisinde), turmısta geypara qolaysız momentlerdi kúلكi arqalı súwretlew usılı. Kóbinshe ádebiy shıǵarmalarda satira hám yumor bir-biri menen aralasıp júredi. Biraq yumor jeńil kúلكige qurılǵan,ol satira sıyaqlı onsha nishterlemeydi,biraq ekewide turmıstaǵı qolaysız nárselerdi dúzetiwge qaratıladı.Belinskiydiń aytqanınday “Yumor kózden jas aǵızǵansha kúldiretuǵın shıǵarmalardıń qatarına kiredi”.
KONFLIKT	latin sózinen alınǵan bolıp soqlıǵısıw degen mánisti bildiredi. Konflikt kórkem shıǵarmalardaǵı personajlardıń qarama-qarsılıǵın yamasa personajlar toparları arasındǵı qarama-qarsılıqtı yamasa personaj benen sırtqı ortalıq arasındǵı qarama-qarsılıqtı ańlatadı.
PROBLEMA (MÁSELE)	Bul jańasha kóterilgen áhmiyetli turmıslıq,jámiyetlik,tábıyat,sonday-aq jeke adam táǵdirine baylanıslı máseleler. Problema- bul hár bir dáwir ádebiyatınıń tariyxıy,sociallıq jaǵdaylardan kelip shıǵıp kóteretuǵın áhmiyetli máselesi.

TEMA	Bul kórkem shıǵarmanıń sáwlelendiretuǵın materialı, syujetlik
-------------	---

	materialları.
IDEYA	usı shıǵarma arqalı avtordıń ózi súwretlep atırǵan waqıyalargá, adamlargá bolǵan kózqarasları, onıń bergen bahaları. Mısalı, “Maman biy ápsanası” romanında jazıwshınıń ideyası XVIII ásirdegi qaraqalpaqlardıń turmısın súwretlew arqalı olardıń xalıq sıpatında qalıplesiw, milliy ózligin saqlaw, dúnya xalıqları arasında teń jasaw, onıń millet sıpatında, rawajlanıw hám milliy ǵárezsizlik máseleleri bolıp esaplanadı.
SYUJET	Francuzsha “nárse”, “mazmun” degendi ańlatadı. Kórkem shıǵarmalarda obraz jaratıw ushın qollanıladı. Syujet-bul kórkem shıǵarmada súwretlenetuǵın waqıyalardıń, hádiyselerdiń, sonday-aq personajlardıń is-háreketleriniń belgili bir tártipke túsken dizimi yamasa jıynaǵı. Jazıwshı personajlardıń obrazın jaratıw ushın syujetti paydalanadı. Syujettiń rawajlanıwı arqalı personajlardıń is-háreketleri kórinedi. Olardıń kelbeti, xarakteri ashıladı. Syujettegi usı konflikttiń baslanıwı waqıyanıń baslanıwı dep ataladı. Bunnan soń waqıyanıń hár tárepleme rawajlanıwı, waqıyanıń rawajlanıwı dep ataladı. Waqıya rawajlanıp shegine jetedi. Bunı syujettiń (waqıyanıń shıńı yamasa kulminaciya dep ataydı). Waqıya rawajlanıw shıńına jetken soń, personajlardıń qarama-qarsılıǵı (konflikt) hárqıylı formalarda sheshiledi. Bunnan soń syujetti rawajlandırıwǵa, dawam etiwge zárúrlik bolmay qaladı. Bunı syujettiń sheshimi yamasa final dep júritedi. Bul klassikalıq syujettiń sheshimi. Syujet iliminde syujetten tısqarı elementler usaǵan túsiniq bar. Olar baslı waqıyalargá tikkeley baylanıspawı múmkin. Biraq syujettiń rawajlanıwına, obrazlar jaratıwǵa belgili dárejede tásir jasawı múmkin. Bunday syujetlerdi qaptal syujetler yamasa Járdemshi syujetler dep atawǵa boladı.
EPOSTERMINI	Áyyemgi grek tilinen alınǵan bolıp, sózlik mánisi boyınsha ángime, ertek degendi bildiredi. Epos-ádebiyattıń úsh túrinin biri. Óziniń janrlıq qásiyeti boyınsha waqıyanı bayanlap, súwretlep beretuǵın shıǵarmalardıń túri. Epikalıq shıǵarmada eń birinshi nábette syujet bolıwı kerek. Áyyemgi grek filosofi Aristotel eń birinshi mártebe ádebiyattı epos, drama, lirika dep úlken úsh topargá bólgen.
KOMPOZICIYA	Kórkem shıǵarma qalay bolsa solay, waqıyalar bastan aqırına dizilip jazıla bermeydi, al jazıwshı olardı óziniń aytajaq ideyasına, sáwlelendirgen temasına, kótergen máselesine ılayıq etip jaylastıradı. Aqır ayaǵında kompoziciya kórkem shıǵarmanıń qurılısı degendi ańlatadı. Kompoziciya eń juwmaǵında kórkem obrazdı jaqsı kórsetiwge, jaratıwǵa, kótergen máselelerdi ótkirlestirip beriwge xızmet etedi.

	Folklorlıq shıǵarmanıń kompoziciyası kútá ápiwayı túsiniwgeañsat bolıp keledi. Onda waqıyalar xromonologiyalıq (waqıt-xromos) tártibinde jaylastırıladı. Biraq realistlik shıǵarmanıń kompoziciyası biraz quramalı bolıp keledi, waqıyalar waqıt tártibin, izbe-izligin saqlamaydı. Kóp nárseler oqıwshınıń óziniń ańlawı ushın ishara etiledi. Ayırım syujetlerde basta waqıyanıń sheshimi beriliwi múmkin, sońınan waqıyanıń rawajlanıwı beriliw múmkin.
ÁDEBIYTIL	sóylewdiń hám jazıwdıń belgili bir ólshemlerine, qaǵıydalarına iye bolǵan, ulıwma xalıqqa, onıń barlıq qatlamlarına ortaqlı bolǵan, xalıqtıń (millettiń) jámiyetlik, ruwxıy, mádeniy turmısına xızmet ete alatuǵın til. Ilim, mádeniyat hám kórkem ádebiyat shıǵarmaları ádebiy tilde jazıladı. Hár bir xalıqtıń tili dialektlerge bóliniwi múmkin. Olar leksikalıq, fonetikalıq jaqtan ózgesheleniwi múmkin. Dialektler ulıwma xalıqlıq tildiń normalarına úylespeydi, sonlıqtan olar jergilikli áhmiyetke iye boladı. Qatnas quralı bolǵan til mádeniyat rawajlanǵan sayın bir dialekt yamasa qawimlik til sheńberinen shıǵıp, ulıwma ádebiy sóylew hám jazıw tiline birlesedi.
ÁDEBIY PROCESS	bul milliy ádebiyattıń yamasa dúnya ádebiyatınıń qanday da bir dáwirde estetikalıq, ideyalıq, tematikalıq, kórkemlik, janrlıq h.t.b. ózgerislerge ushırıp rawajlanıwı. Ádebiy hárekettiń barısında ayırım gónergen ideyalar, kórkem formalar dáwir talabına ılayıq jańalanıp baradı. Bul jańalanıw ádebiy stillerdiń, ádebiy aǵımlardıń, ádebiy baǵdarlardıń jańalanıwına alıp keledi. Házirgi dáwirde ádebiy process kútá quramalı. Ol bir ǵana milliy ádebiyat shegarasında joqarı dárejede rawajlanı almaydı. Al dúnya ádebiyatı menen tıǵız baylanısta, óz-ara tásirleniw jaǵdayında rawajlanadı. Kórkem ádebiyat jazıw-sızıwdıń payda bolıwı menen qalıplese, oǵan deyin dúnya xalıqları kórkem awızeki shıǵarmalar dóretken.
ÁDEBIYSIN	1. <i>áyyemgi grek tilindegi kritika-pikirlew, tallaw</i> degen sózden kelip shıqqan. Onı, kóbinese, xalıq aralıq termin menen ádebiy kritika depte ataydı. Ádebiy sın ádebiyat tariyxı, ádebiyat teoriiyası sıyaqlı kórkem ádebiyattıń qásiyetlerin, tábiyatın úyrenedi, yaǵnıy shıǵarmalardı tallaydı. Biraq ádebiy sın, tiykarınan, házirgi ádebiy processte payda bolıpatırǵan shıǵarmalardı baqahaberedi, sın pikirleraytadı. Ádebiy sın kórkem shıǵarmalar tuwralı jámiyettiń házirgi talaplarınan, ádebiy talǵamlarınan kelip shıǵıp baha beredi. Ádebiy sın kórkem shıǵarmalardıń jámiyetlik mazmunın, áhmiyetin, kórkemligin ashıp beredi, olardıń jetiskenlikleri

	menen kemshiliklerin aytıp, kitap oqıwshılardıń olar tuwralı úsinikler beredi, ádebiy shıǵarmalardı úsinip qabıllawu shınjol-jobalar beredi. Solay etip, ádebiy sıńıqta poqıwshılardıń ádebiy-estetikalıq talǵamın (diydisin) jetilistiredi.
ÁDEBIYAT TARIYXI	ádebiyattanıwdıń úlken bir tarawı bolıp, ol kórkem ádebiyattıń payda bolıwın, qalıplesiwın, rawajlanıw jolların, milliy ádebiyatlardıń bóliniw tariyxın úyrenedi. Ádebiyat tariyxı itibarlı jazıwshılardıń dóretiwsheiligini, sonday-aq jámiyetshilikke keńnen málim bolǵan shıǵarmalardı óz aldına qarastıradı. Sonıń menen birge ol ádebiy janrlardıń, obrazlardıń evolyuciyalıq rawajlanıwın baqlaydı.
ÁDEBIYAT TEORIYASI	kórkem sóz óneriniń ulıwma zańlılıqların, kórkem ádebiyattıń tariyxıy rawajlanıw jolların, kórkem obraz jaratıwda tiykarǵı nızamların, ádebiy janrlardıń, syujetlerdiń kórkemlik tábiyatın, kórkem shıǵarmanıń mazmunı menen formasınıń sáykesligin úyrenedi.
AVTOR	bul atama <i>latin tilindegi</i> autor sózinen alınıp, tiykarın salıwshı, dúziwshı degendi ańlatadı. Avtor – qandayda bir kórkem shıǵarmanıń jekke dóretiwsheisi. Máselen, “SHahnama”nıń avtorı (dóretiwsheisi) – Ferdawsıy, “Aqmaq patsha”nıń avtorı – Berdaq.
AVTOR NIYETI	Qandayda bir kórkem shıǵarmanı jazıw ushın avtordıń oylastırıp júrgen is jobaları. <i>Avtor niyeti bolajaq shıǵarmanıń ideyasın, temasın, kóteretuǵın máselesin (problemasın), janrın shama menen belgileydi.</i> Al avtor niyetiniń ózi sociallıq buyırtpanıń (Q.Zakazsocialnıy), yaǵnıy anaw ya kiminaw janrdagı, ideyadagı shıǵarmalarǵa bolǵan turmıs talabınıń tásiiri menen payda boladı. <i>Avtor niyeti birden iske aspay, bir qansha waqt pisip, shıńlanıp júriwi múmkin.</i>

AYTIP BERIWSHI, GÚRRINSHI	Kórkem shıǵarmada tiykargı waqıyalardı aytıp beriwshi qaharman. <i>Sońǵı waqıtlardaǵı ádebiyattanıw ilimi hám sinda aytıp beriwshi (“rasskazchik”)hám bayanlap beriwshi (“povestvovatel”) atamaları jiye qollanılatusın boldı hám o lbúgingi realistlik kórkem oy-pikirdiń jaǵdayına baylanıslı kelip shıqtı. Óytkeni, burınǵı kóp milletli sovet ádebiyatı degen ortaǵı estetikalıq birlikte haqıyqatında da usınday qaharmanlardıń obrazı en jaydı hám olar arqalı ádebiyatqa biraz sıpatlı</i>
---	--

	ozgeshelikler kelip kirdi. Aytayıq, SH.Aytmatovtıń shıǵarmaların alıp qaraǵanıımızdıń ózinde olarda eń birinshi orında usınday sóylep beriwshiniń kelbeti, olardıń minez-qulqı hám is-háreketleri, qorshaǵan ortalıqqa bergen bahaları hámkóz-qarasları turadı. Mine, usınday qaharman obrazları arqalı, ásirese, kórkem realistlik prozada lirikalıq hám psixologiyalıq súwretlewler kúsheydi, shıǵarmalardıń syujetlik kompoziciyalıq dúzilisi ózgeshe tús aldı,olar turmıs waqıyaların súwretlewde isenimsizlikten,qurǵaq tásirsiz bayanlawlardan qutıla basladı.
JAZIWSHI	Bul kórkem sóz dóretiwshisi.
KÓRKEMTEKST TIŇ AKADEMIYALIQ BASPASI.	Ádettegi baspalardan qatań ajralıp turadı. <i>Ol avtordıń barlıq dóretiwshilik miyrasın qamtıydı, tekstlerdiń barlıǵı ilimiy-sın tekseriwden ótkeriledi, shıǵarmalardıń variantları, redakciyaları, qoljazbaları salıstırıladı,basqasha aytqanda úlken tekstologiyalıq islew beriledi,tiyisli jerlerinde anıqlamalar,túsinik sózler,derekler,siltemeler(snoskalar)menen támiyin etiledi.</i> Akademiyalıq baspa - shıǵarmalardıń eń aǵla baspası bolıp esaplanadı. Sonlıqtan tekstlerdiń durıslıǵın teksergende akademiyaalıq baspaǵa júginedi.
AKROSTIX- GREKSHE AKRO - SHETTEGI, STICHIS-QOSIQ.	<i>Akrostixtiń qatarlarınıń dáslepki háriplerin joqarıdan tómén qarap oqıǵanda qosıq baǵısh etilgen adamnıń atı yamasa avtordıń óziniń atı kelip shıǵadı. Akrostix shıǵıs poeziyasındaǵı muwashshaq janrına uqsap ketedi.</i> Ullı shayır Nawayı qaytı bolǵanda onıń azasına baǵıshlap Sahib Daranıń qosıǵı jazıldı. Bul qosıqtıń hárbir birinshi qatarınan Nawayınıń tuwılǵan jılı, al ekinshi qatarınan onıń ólgen jılı shıǵadı.
POVEST	Kólemi jaǵınan ortasha bolǵan epikalıq shıǵarmanıń bir túri. Olromannan kishi, gúrrińnen úlken, povestte romandaǵı sıyaqlı jámiyetlik turmıs waqıyaları keń hám shım-shıtırıq waqıyalar arqalı kólemli epikalıq baǵıtta alınbaǵan menen óziniń kótergen máselesi jaǵınan, qaharmanlar xarakterin súwretlewi menen de onnan áhmiyet tómén emes.
GÚRRIN	turmıstı ıqsham jáne qısqa túrde sáwlelendiretuǵın kishi janr gúrrińde waqıyalar, syujet bir qaharmannıń átirapına shólkemlesken boladı.
OCHERK	Óziniń kólemi hám súwretlew usılları jaǵınan gúrrińge jaqın

	janr. Ocherkte házirgi turmıstıń waqıyaları hám qaharmanları súwretlenedi. Ocherk anıq materillarǵa, faktlarǵa, maǵlıwmatlarǵa kóbirek súyenedi, jazıwshınıń fantaziyası (kórkem qıyalı) sheklengen boladı. Qaraqalpaq ádebiyatında Ó.Xojaniyazov, S.Saliev, O.Ábdiraxmanovh.t.b.ocherk jazıwda kózge túsken sheber jazıwshılar bolıp esaplanadı.
TRAGEDIYA	bul dramalıq shıǵarmanıń bir túri. Tragizm bul qálegen kórkem shıǵarmada hásiretli, qayǵılı sezimlerdiń sáwleleniwi. Tragediya - bul kórkem janr. Tragizm tek dramalıq shıǵarmada ǵana emes, al epikalıq hám lirikalıq shıǵaramada boladı. Tragizmdi ádebiyatta tragediyalıq pafos dep ataydı.
KOMEDIYALIQ KATEGORIYASI	Grekshe komos -elat, ode -qosıq degen sózlerden kelip shıqqan. Ayırım waqıtları jámiyette, geypara adamlarda kúlki oyatatuǵın yamasa ádettegi normalarǵa durıs kelmeytuǵın is-háreketler bolıwı múmkin, yaǵnıy jámiyettegi tártiplerge, ulıwma insanıylıq qaǵıydalarǵa sáykes kelmey kúlki jaǵdayda qalatuǵın qubılıslarǵa hádiyselerge, adamlarǵa, bizde unamsız sezimler, kúlkisezimleripaydabolıwı múmkin. Bul jaǵday ilimde komediyaalıq kategoriya dep ataladı. Kórkem ádebiyatta komediyaalıq kategoriya menen komediya janrın shatastırmaw kerek. Mısalı Berdaqtıń “Altıqız” qosıǵında komediyaalıq jaǵday, pafos bar, biraq ol janrı boyınsha komediya emes. Komediya-bul dramalıq janr.
YUMOR	(latınsha humor -dálkek, kúlki mánisinde), turmısta geypara qolaysız momentlerdi kúlki arqalı súwretlew usılı. Kóbinshe ádebiy shıǵarmalarda satira hám yumor bir-biri menen aralasıp júredi. Biraq yumor jeńil kúlkige qurılǵan, ol satira sıyaqlı onsha nishterlemeydi, biraq ekewide turmıstaǵı qolaysız nárselerdi dúzetiwge qaratıladı. Belinskiydiń aytqanıday “Yumor kózden jasaǵızǵansha kúldiretuǵın shıǵarmalardıń qatarına kiredi”.
TEMA	Bul kórkem shıǵarmanıń sáwlendiretuǵın materialı, syujetlik materialları.
PROBLEMA (MÁSELE)	bul jańasha kóterilgen áhmiyetli turmıslıq, jámiyetlik, tábiyat, sonday-aq jeke adam táǵdirine baylanıslı máseleler. Problema –bul hár bir dáwir ádebiyatınıń tariyxıy, sociallıq jaǵdaylardan kelip shıǵıp kóteretuǵın áhmiyetli máselesi.
IDEYA	Usı shıǵarma arqalı avtordıń ózi súwretlep atırǵan waqıyalarǵa,

	adamlarǵa bolǵan kózqarasları, onıń bergen bahaları. Mısalı, “Maman biy ápsanası” romanında jazıwshınıń ideyası XVIII ásirdegi qaraqalpaqlardıń turmısın súwretlew arqalı olardıń xalıq sıpatında qalıplesiw, milliy ózligin saqlaw, dúnya xalıqları arasında teń jasaw, onıń millet sıpatında, rawajlanıw hám milliy gárezsizlik máseleleri bolıp esaplanadı.
SYUJET	Francuzsha “nárse”, “mazmun” degendi ańlatadı. Kórkem shıǵarmalarda obraz jaratıw ushın qollanıladı. Syujet-bul kórkem shıǵarmada súwretlenetuǵın waqıyalardıń, hádiyselerdiń, sonday-aq personajlardıń is-háreketleriniń belgili bir tártipke túsken dizimi yamasa jıynaǵı. Jazıwshı personajlardıń obrazın jaratıw ushın syujetti paydalanadı. Syujettiń rawajlanıwı arqalı personajlardıń is-háreketleri kórinedi. Olardıń kelbeti, xarakteri ashıladı. Syujettegi usı konflikttiń baslanıwı waqıyanıń baslanıwı dep ataladı. Bunnan soń waqıyanıń hártárepleme rawajlanıwı, waqıyanıń rawajlanıwı depataladı. Waqıya rawajlanıp shegine jetedi. Bunı syujettiń (waqıyanıń shıńı yamasa kulminaciya dep ataydı). Waqıya rawajlanıw shıńına jetken soń, personajlardıń qarama-qarsılıǵı (konflikt) hárqıylı formalarda sheshiledi. Bunnan soń syujetti rawajlandırıwǵa, dawam etiwge zárúrlik bolmay qaladı. Bunı syujettiń sheshimi yamasa final dep júritedi. Bul klassikalıq syujettiń sheshimi. Syujet iliminde syujetten tısqarı elementler usaǵan túsiniq bar. Olar baslı waqıyalarǵa tikkeley baylanıspawı múmkin. Biraq syujettiń rawajlanıwına, obrazlar jaratıwǵa belgili dárejede tásir jasawı múmkin. Bunday syujetlerdi qaptal syujetler yamasa járdemshi syujetler dep atawǵa boladı.
KONFLIKT	latin sózinen alınǵan bolıp soqlıǵısıw degen mánisti bildiredi. Konflikt kórkem shıǵarmalardaǵı personajlardıń qarama-qarsılıǵın yamasa personajlar toparları arasındaǵı qarama-qarsılıqtı yamasa personaj benen sırtqı ortalıq arasındaǵı qarama-qarsılıqtı ańlatadı.
KOMPOZICIYA	Kórkem shıǵarma qalay bolsa solay, waqıyalar bastan aqırına dizilip jazıla bermeydi, al jazıwshı olardı óziniń aytajaq ideyasına, sáwlelendirgen temasına, kótergen máselesine ılayıq etip jaylastıradı. Aqır ayaǵında kompoziciya kórkem shıǵarmanıń qurılısı degendi ańlatadı. Kompoziciya eń

Ádebiyatlar dizimi

I. Ózbekistan Respublikası Prezidentiniń miynetleri

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O’zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo’limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko’taramiz. 1-jild. – T.: “O’zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: “O’zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoev Sh.M. Niyati ulug’ xalqning ishi ham ulug’, hayoti yorug’ va kelajagi farovon bo’ladi. 3-jild.– T.: “O’zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O’zbekiston”, 2020. – 400 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

6. O’zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O’zbekiston, 2018.
7. O’zbekiston Respublikasining «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to’g’risida»gi Qonunining yangi tahriri. T.: Adolat, 1998.
8. O’zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda qabul qilingan “Ta’lim to’g’risida”gi O’RQ-637-sonli Qonuni.
9. O’zbekiston Respublikasining “Korrupsiyaga qarshi kurashish to’g’risida”gi Qonuni.
10. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyunb “Oliy ta’lim muasasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF-4732-sonli Farmoni.
11. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevralb “O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risida”gi 4947-sonli Farmoni.
12. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 aprelb "Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-2909-sonli Qarori.
13. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 iyulb “Oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-3151-sonli Qarori.

14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentyabr "2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5544-sonli Farmoni.
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 may "O'zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5729-son Farmoni.
16. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 iyun "2019-2023 yillarda Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetida talab yuqori bo'lgan malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatini rivojlantiri chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4358-sonli Qarori.
17. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgust "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida"gi PF-5789-sonli Farmoni.
18. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabr "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni.
19. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentyabr "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 797-sonli Qarori
20. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 4 sentyabrdagi "Diniy-ma'rifiy soha faoliyatini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 4436-sonli Qarori

I. Arnawli ádebiyatlar

1. Ахметов С. Қарақалпақ әдебий сыны. Нөкис: «Билим»1993
2. Ja'rimbetov Q.A'debiyattani'wdan sabaqlar. Nókis:«Qaraqalpaqstan»,2012
3. Жәримбетов Қ., Нуржанов П., Турдыбаев Қ. Ғәрезсизлик дәўири қарақалпақ әдебияты. Ташкент. «Чўлпон атындағы баспа-полиграфия дәретиўшилиқ үйи»-2019.
4. Quronov D.Adabiyot nazariyasi asoslari.Toshkent.«Havoii universiteti»-2018.
5. Nazarov B.,Rasulov A.,Qahramonov Q.,Axmedova SH.O'zbek adabi

tanqidchiligi tarixi. «Cho'lpon nomidagi nashriyot- matbaa ijodiy uyi» Toshkent-2012.

6. Расулов А. Танқид, талқин, баҳолаш. Тошкент «Фан»-2006
7. Жўрақулов У. Назарий поэтика масалалари: Муаллиф. Жанр. Хронотоп. (Илмий-назарий тадқиқотлар, адабий-танқидий мақолалар). Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Тошкент-2015.
8. Қарақалпақстан Республикаси жазыўшылары (библиографиялық мағлыўмат). Ташкент. «Extremumpress»- 2011.
9. Бекбергенова З. Қарақалпақ романларында көркем сөз поэтикаси. Монография. Нөкис: «Илим», 2016.
10. Оразымбетов Қ. Таңдамалы шығарамлары. I-II томлар. Нөкис «Билим», 2019.
11. Жәрімбетов Қ. XIX әсир қарақалпақ лирикасының жанрлық қәсийетлери хәм раўажланыў тарийхы. Нөкис: «Билим», 2004
12. Нуржанов П. Хәзирги қарақалпақ романы (Сюжет хәм конфликт поэтикасы). Нөкис «Билим»-2009.

II. Internet saytlar

13. Бош илмий-методик марказ: www.bimm.uz
14. www.Ziyonet.uz
15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий сайти: www.gov.uz
33. www.qqliterature.uz.
34. www.karakalpak.vestnik.uz.
35. www.aknuk.uz.
36. www.ilmhamjamiyet.uz.
37. www.charqyuldizi.uz.
37. www.jahonadabiyoti.uz